

ANUL VII. 2001

altera16

UNIVERSITĂȚI MULTICULTURALE

Lewis Purser

• UNIVERSITATEA BILINGVĂ:
CONSIDERAȚII PRIVIND
ORIGINILE, MISIUNEA
ȘI FUNCȚIONAREA

Michael Langner

• LIMBILE DE SPECIALITATE
CA LIMBĂ STRĂINĂ

Jean-Michel Beillard

• BILINGVISMUL ÎN
ÎNVĂȚĂMÎNTUL
SUPERIOR
CANADIAN

Sandra Campisi

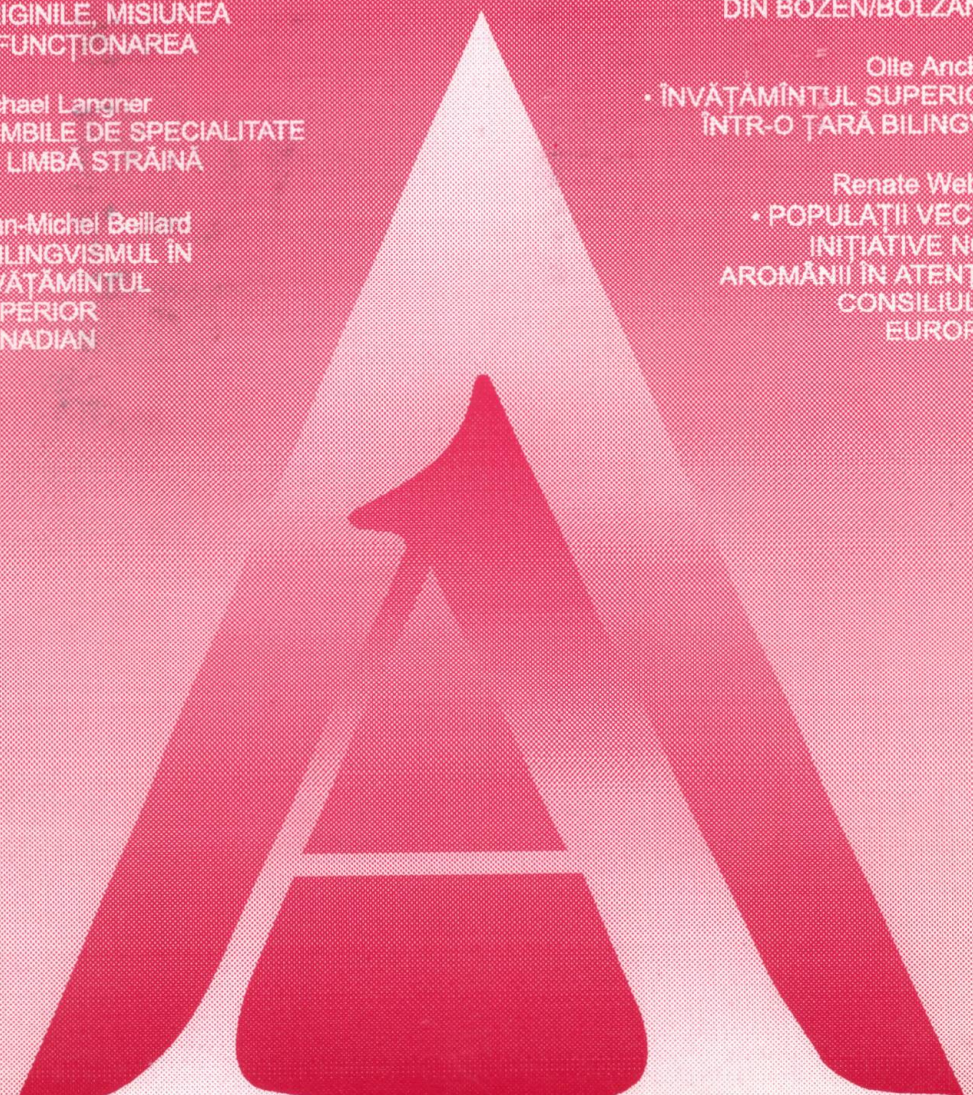
• STUDIU DE CAZ PRIVIND
UNIVERSITATEA LIBERĂ
DIN BOZEN/BOLZANO

Olle Anckar

• ÎNVĂȚĂMÎNTUL SUPERIOR
ÎNTR-O ȚARĂ BILINGVĂ

Renate Weber

• POPULAȚII VECHI,
INITIATIVE NOI:
AROMÂNII ÎN ATENȚIA
CONSILIULUI
EUROPEI

Editori:

Smaranda Enache
Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu	Christoph Pan
Nicolae Harsanyi	Alan Phillips
Jakub Karpinski	Paul Philippi
Pierre Kende	William Totok
Adrian Marino	Dorin Tudoran

Secretar general de redacție:

Cornelia Cistelecan

Redactori:

Dan Culcer	Marius Cosmeanu
István Haller	Mihály Spielmann-Sebestyén
	Liviu Vânău

altera este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.

Abonamente

în România: 320.000 lei/4 numere; în străinătate: 50 USD/4 numere
(cheltuieli poștale incluse)

Cont Banca Agricolă S.A. Sucursala Mureș
4596860100 (Lei); 47968601.300 (USD)

Adresa redacției:

altera

Liga PRO EUROPA

4300 Tirgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154

Tel/fax: 40-(0)65-214076, 40-(0)65-217584

E-mail: altera@proeuro.netsoft.ro

www.proeuro.netsoft.ro

Cuprins

Editorial	3
-----------	---

UNIVERSITĂȚI MULTICULTURALE

<i>Lewis Purser</i>	
Universitatea bilingvă — considerații privind originile, misiunea și funcționarea	5
<i>Michael Langner</i>	
Limbile de specialitate ca limbă străină: o provocare organizatorică și didactică a educației bilingve	17
<i>Jean-Michel Beillard</i>	
Bilingvismul în învățământul superior canadian.	
Cazul Universității din Ottawa	29
<i>Sandra Campisi</i>	
Studiu de caz privind Universitatea Liberă din Bozen/Bolzano, Italia	49
<i>Olle Anckar</i>	
Învățământul superior într-o țară bilingvă: cazul Finlandei	61

DIALOG

România și minoritățile — zece ani după...	71
--	----

ANALIZĂ

<i>Klara Kiss-Kingston</i>	
Legea statutului maghiarilor	109

STUDIU DE CAZ

István Horváth & Marius Lazăr

Dinamica relațiilor interetnice din ultimul deceniu 120

DOCUMENT

Recomandarea 1333 (1997) cu privire la cultura și limba aromână 139

Comentariu

Renate Weber

Populații vechi, inițiative noi: aromânii în atenția Consiliului Europei 141

FETELE EUROPEI

Per Denez

Bretona, o limbă în căutarea viitorului 147

ECUMENICA

Karl Lehmann

Liberi în credință 170

ALTERA PARS

Smaranda Enache

Pact academic sau multiculturalitate „cu voie”? 178

RECENZII

Alexandru Cistelean

Secta euro-românilor 183

István Haller

Marosvásárhely, 1990: három napig magyar 188

English Summary 191

Editorial

Prezenta ediție a **alterei** ambiționează să familiarizeze publicul din România, dar îndeosebi pe decidenții din domeniul politicilor publice, de promovare a drepturilor culturale ale minorităților, cu unele din modelele de învățământ superior bilingv care s-au remarcat prin eficiență. **altera** prezintă o întreagă gamă de exemple incluzând atât modele europene, cât și nord-americane. Deși editorii au ales ca titlu generic pentru acest număr pe acela de universități „multiculturale”, un termen mai familiar publicului din țară, în realitate exemplele ilustrative se referă la instituții bilingve, ba chiar monolingve, numitorul comun constituindu-l filosofia pe care s-a construit fiecare din aceste proiecte: dorința de a garanta minorităților posibilitatea de a studia în limba maternă la cât mai multe profile și specializări universitare și doctorale. Un ingredient de neevitat în politicile oneste de păstrare și dezvoltare a culturilor minoritare.

Dincolo de multitudinea sugestiilor și soluțiilor practice oferite, lectura acestor „aride” rapoarte, este plină de un cald flux umanist, căci, în spatele fiecărui model se află o profundă reflecție asupra demnității umane și aspirația de a hărăzi, inclusiv comunităților minoritare, dreptul la respectul unicității tradițiilor și limbii.

Cititorii vor descoperi că preocuparea pentru bilingvism, pentru accesul minorităților la învățământul superior în propria limbă, nu este de dată recentă. Întâmplător sau nu, lumea nouă, Canada, această europeană țară americană, năzuind să armonizeze cultura franceză cu cea britanică, a fost unul din primele laboratoare ale unui bilingvism universitar programatic. Fondatorul primului colegiu canadian bilingv visa la 1848 să ctitorească o instituție capabilă să „creeze legături durabile între tineri din diferite culturi” și să contribuie la „năruirea antipatiilor poate firești, dar deplorabile dintre cetățenii aceleiași țări”.

Universitățile bilingve nu sînt, desigur, singurele instituții care promovează diversitatea culturală, dar ele pot exista numai în societățile pentru care diversitatea

lingvistică și culturală constituie o valoare. Dintre aceste societăți, în plus față de mai sus menționata Canadă, **altera** prezintă Italia, Finlanda și Elveția, țări în care universităților bilingve li se încredințează o misiune specială, aceea de a dezvolta multiculturalitatea și interculturalitatea societală. Studiarea acestor exemple demonstrează cât este de eronată concepția că universitățile bilingve vin în întâmpinarea numai a așteptărilor grupurilor minoritare. Dimpotrivă, în regiunile bi- și multilingve, aceste universități sînt chemate și izbutesc să ofere șanse egale majorității, dezavantajate de monolingvismul său tradițional. Pentru ocuparea posturilor din sfera publică a căror obținere este deseori condiționată de cunoașterea limbii minorității, majoritatea are nevoie tot atît cît și minoritatea de existența universităților bilingve.

Editorii sînt recunoscători UNESCO-CEPES din București pentru permisiunea de a publica articolele referitoare la bilingvismul universitar. Interesul țării noastre pentru universitățile bilingve este un semnal încurajator. România devine, prin inaugurarea Universității Maghiare Sapiientia și prin diversificarea ofertei multiculturale a Universității Babeș-Bolyai din Cluj, o societate cu un grad avansat de liberalism lingvistic. Pe de altă parte, o universitate de stat în limba minorității (maghiare) se lasă încă așteptată. Beneficiile ei, bine ilustrate de modelul finlandez prezent în acest volum, sînt grăitoare și, credem, suficient de convingătoare pentru a fi tentante și pentru lumea academică din țara noastră. Condiția este doar ca deciziile din mediile universitare să fie autonome, fără importul problemelor politice care tensionează această temă.

Cu o tușă fină, Renate Weber comentează interesul Consiliului Europei pentru minoritatea aromână, într-un context problematic dominat de reticențele unuia din statele europene cu standarde modeste de protecție a minorităților, Grecia.

La capitolul recenzii, Alexandru Cistelean prezintă cartea de dialog a lui Sorin Antohi cu patriarhul europenismului românesc, Adrian Marino.

Consistența problematicii de actualitate a **alterei** datorează mult redării ample a unuia din forumurile interculturale ale Ligii Pro Europa, consacrat dezbaterii situației minorităților din România după zece ani de la implozia comunismului.

altera se recomandă și prin articolul amplu al Klarei Kiss-Kingston ce radiografiază reacțiile românești la Legea statutului maghiarilor de peste hotare, cel mai recent dintre subiectele inflamante care au dominat de-a lungul anilor scena politică bilaterală.

Universități multiculturale

Universitatea bilingvă — considerații privind originile, misiunea și funcționarea¹

LEWIS PURSER

Universitatea bilingvă este produsul unor contexte și tradiții lingvistice cu totul deosebite. Ea este în aceeași măsură produsul condițiilor socio-politice existente în momentul în care instituția respectivă a fost fondată. Originile universităților bilingve sînt de cele mai multe ori politice, dar nu trebuie neglijat aspectul social al rațiunii lor de a fi. Misiunea lor este strîns legată de situația lor specială și de nevoile regiunii lor. Stabilirea, menținerea și dezvoltarea unei politici de bilingvism în sînul unei universități este în același timp un lucru complex și delicat. Cu toate că o universitate bilingvă costă mai scump decît o universitate unilingvă, prima poate să reprezinte o alternativă convenabilă în cazul unui mediu multicultural. Chiar dacă engleza devine încetul cu încetul o *lingua franca* în învățămîntul superior și în științe, universitățile care folosesc limbi mai circumscrise din punct de vedere geografic au mari șanse de dezvoltare. În atare context, universitatea bilingvă ar putea fi o alternativă instituțională.

Introducere

Principalul argument în favoarea unei analize a universităților bilingve s-a bazat pe constatarea că dacă există o practică cvasi-universală în învățămîntul superior care constă în a utiliza mai mult de o limbă pentru a preda și a face o cercetare — cu o netă dominare a englezei — există o singură formă structurală — aceea a universității bilingve —, în legătură cu care nu se știe decît puține lucruri. Seminarul organizat de UNESCO — CEPES, care a avut loc la București în perioada 16 și 17 martie 2000 pe acest subiect a constituit un debut promițător. Pe de altă parte, o mai bună cunoaștere a acestui tip de instituții se poate dovedi foarte utilă atunci cînd grupuri naționale/etnice își pun în prim plan revendicările

identitare și nu doar uzează, ci chiar abuzează, de instituție ca mijloc de exprimare. Dacă unele situații constituie obiectul unei coexistențe pașnice, altele se caracterizează prin chemări la separarea lingvistică și chiar la conflicte grave.

Studiile de caz instituționale

Studiile de caz prezentate pe parcursul seminarului organizat de UNESCO – CEPES, dintre care cea mai mare parte sînt incluse în volum, furnizează o prezentare mai amănunțită a unor situații particulare evocate în articolul de față și dau o idee atît privind relevanța cît și diversitatea acestui tip de instituții. Astfel de instituții prezintă un fundal instituțional, o istorie și un context fascinante.

A reieșit destul de clar faptul că, în ciuda divergențelor instituționale, există un larg evantai de întrebări importante privind originile, misiunea și funcționarea tuturor acestor instituții. Cîteva dintre ele — Universitatea Åbo Akademi, Universitatea din Ottawa și Universitatea din Fribourg — evoluează într-un mediu bilingv de un secol sau mai mult. Altele, precum Universitatea Liberă din Bozen/Bolzano și Universitatea Europeană Viadrina, sînt creații foarte recente, chiar dacă „noua Viadrina” a fost creată pe cadrul fizic al unei instituții mai vechi. În toate aceste cazuri, universitatea reprezintă o integrare universitară și educativă a diferitelor tradiții lingvistice care există în sînul fiecărui mediu particular, specific. În fiecare caz, data la care această integrare a avut loc în mod oficial este un indicator al condițiilor socio-politice ale fiecărui mediu, la un moment dat. Oricum, ceea ce este important, mai mult decît aceste diferențe de vechime, este faptul că politicile de bilingvism promovate de aceste universități nu au fost niciodată fructul unui accident, ci mai degrabă rezultatul unor decizii luate în urma discuțiilor care au implicat mai mult decît lumea universitară. În cazul celorlalte universități prezente la acest seminar, acest gen de decizii a evoluat în mod deliberat pe parcurs, în timp. Universitatea din Porto Rico a oscilat de mai multe ori între engleză și spaniolă înainte de a le adopta cu înțelepciune pe amîndouă.

Studiile de caz prezentate au arătat de asemenea că nu-i niciodată ușor de susținut politicile de bilingvism și că dificultatea în a le conduce nu trebuie subestimată, fie că se desfășoară în termeni practici sau mai filosofici. Ar fi fost cu siguranță instructiv să putem compara cazurile prezentate în cursul seminarului cu altele care nu au putut fi incluse.²

Accesul la educație, inclusiv la învățămîntul superior, este considerat un drept al omului, iar accesul la învățămîntul superior în limba maternă e o problemă centrală în multe țări. Problemele de acces și de limbă includ de asemenea domeniile drepturilor civice și ale altor libertăți, ale înțelegerii mutuale și ale toleranței, precum și niște responsabilități individuale, colective și instituționale. Toate comunitățile lingvistice au nevoie de a accede la un anumit număr de servicii de bază, precum serviciile medicale și juridice, în propria lor limbă. Această nevoie

ar implica învățământul superior în aceste domenii și în aceste limbi. Sub acest aspect, diferențele de condiții dintre diferitele regiuni și diferitele țări ale Europei sînt importante, cultura politică și maturitatea depinzînd în mare măsură de factori istorici, politici și economici. Progrese graduale către un învățământ superior oferit în mai multe limbi ar putea fi realizate în etape succesive și rezonabile. De pildă, în ce privește procedurile de evaluare sau programele de studiu individuale.

Limba a fost întotdeauna un instrument în istoria statelor-națiuni europene. Iar instituțiile bilingve sînt rarele excepții de la regula mono-lingvismului în aceste State-Națiuni. Cum rolul și importanța Statelor-Națiuni sînt în declin odată cu începutul acestui secol douăzecișu, poate că rolul și importanța unor asemenea instituții multiculturale și plurilingve vor fi tot mai mari. Imigrația în creștere în Europa va influența cu siguranță ansamblul problemei învățământului multicultural și plurilingv.

Punînd în cumpănă problema mai largă a politicilor lingvistice, unii ar putea afirma că viitorul universităților care funcționează în limbi regionale „minore”, adică diferite de principalele limbi internaționale, e limitat. Cu toate că este evident că limba engleză, îndeosebi, chiar de pe acum, a obținut rolul principal în sferile științifice și economice internaționale, participanții la reuniune nu au fost de acord asupra acestui punct, considerînd că folosirea tot mai frecventă a englezei ar putea încuraja de asemenea expansiunea folosirii limbilor regionale mai puțin răspîndite.

Va exista întotdeauna o nevoie de limbi «mai puțin importante». Se va merge probabil spre creșterea numărului de universități bilingve sau plurilingve, dînd naștere la situații în care una dintre limbi este o limbă internațională de prim plan, iar cealaltă, sau celelalte, limbi proprii regiunii unde se află universitatea. Experiența instituțiilor care aplică deja politici de plurilingvism devine în consecință cu atît mai interesant de studiat.³

Origini

Istoria multor universități bilingve arată că în general originea lor este politică. Această explicație este cu siguranță exactă pentru universitățile studiate, în diferite medii. Universitatea Europeană Viadrina face parte integrantă din împăcarea dintre Germania și Polonia, iar Fribourg este un element esențial în structurile politice ale unui canton bilingv. Un alt exemplu este cel al Universității de la Ottawa, o universitate care a fost special creată în 1848 ca instrument de coeziune între populațiile anglofone și francophone pentru a promova coabitarea bilingvă ca fiind consacrată în Noua Canadă rezultată din Unirea Canadei Inferioare cu Canada Superioară, din 1840.

Oricare ar fi originea lor politică, toate universitățile au în mod egal nevoie de a-și găsi o rațiune de a fi socială. O universitate nu poate să rămînă un implant social într-un corp non-receptiv, ci ea trebuie să fie acceptată de mediul care o primește, dacă nu, riscă să fie respinsă. În timpul a ceea ce se cheamă „zilele porților deschise”, de exemplu, populația din Bolzano este provocată să-și descopere noua universitate. Angajamentul

studentilor și al personalului Universității Europene Viadrina în numeroase aspecte ale vieții orașului învecinat (Frankfurt/Oder) ușurează „perioada de instalare” a Universității. Este evident faptul că toate universitățile, chiar și cele mai vechi, sînt, la un nivel mai mult sau mai puțin important, în mod continuu în contact cu mediul înconjurător, de vreme ce universitatea și mediul devin reciproc dependente unul de altul. Refondarea Universității Åbo Akademi în 1917 a survenit tocmai în scopul de a răspunde nevoilor populației care vorbea suedeza în Finlanda proaspăt independentă. Într-un context diferit, Universitatea din Porto Rico a servit drept instrument în vederea schimbării politicilor guvernamentale, culturale și lingvistice. Aceste politici nu au fost în general asimilate de mediul social pînă în acești ultimi ani, cînd mari schimbări socio-economice au avut ca rezultat o schimbare de atitudine din partea majorității populației.

Misiuni

O analiză a misiunilor universităților bilingve arată că primele sînt strîns legate de situațiile particulare și de nevoile regionale.

Promovarea participării

O misiune prioritară pentru anumite instituții este aceea de a asigura întreaga participare a unui grup lingvistic minoritar la viața țării, a regiunii sau a orașului. Conform probelor rezultate din prezentările de caz de studiu, o atare misiune pretinde un control și o atenție permanente pentru a răspunde în mod efectiv la schimbările socio-politice și la celelalte contexte de diverse tipuri.

Promovarea participării minorității care vorbește suedeza în viața Finlandei este bineînțeles o misiune a Universității Åbo Akademi, care, interesant, nu este în înțelesul deplin al cuvîntului o universitate bilingvă, ci în mod oficial o universitate unilingvă care nu folosește decît suedeza, în sînul unui oraș bilingv. Universitatea încurajează integrarea și participarea acceptînd 25 la sută studenți care vorbesc daneza dar care trebuie totuși să treacă examene de suedează. Ea cooperează tot atît de strîns cu celelalte două universități ale orașului pentru a oferi programe comune într-o a treia limbă — engleza —, și mai ales în al treilea ciclu.

Politica de bilingvism de la Universitatea din Ottawa a obținut succese în promovarea participării și a accesului la învățămîntul superior în sînul celor două grupuri lingvistice, îndeosebi în cadrul micii comunități francofone din Ontario. Ameliorarea nivelului de participare a populației francofone reprezintă o deosebită provocare, inclusă între misiunile pe care Universitatea și le-a fixat, căci acest nivel este prin tradiție de două ori mai mic decît cel al anglofonilor.

Misiuni similare, dar mai puțin explicate pot fi observate la Bolzano unde, din cauza cursului de istorie, minoritățile lingvistice ale regiunii s-au simțit excluse

din învățământ și mai ales din învățământul superior. Politicile de învățământ bilingv și multicultural sînt considerate drept elemente-cheie pentru a inspira încredere germanofonilor și populațiilor vorbitoare de ladină.

La Fribourg, politica de bilingvism a fost percepută într-un mod foarte pozitiv pentru contribuția adusă la Universitate în ansamblul său și pentru că ea asigură un bun echilibru între studenți. Cu cele aproape 10 procente de studenți care vorbesc italiana, Comisia Universității pentru Bilingvism face acum eforturi de a se asigura că acest grup lingvistic va putea de asemenea să fie pe deplin integrat în viața instituției.

Promovarea coerenței

Cu siguranță, numeroase universități bilingve au de jucat un rol esențial pentru promovarea coerenței unui oraș, a unei regiuni, a unei țări, deseori în situații în care puține instituții reușesc să depășească prăpastia lingvistică și uneori culturală existentă între diferite populații. Această situație poate fi observată la Ottawa, unde alături de Parlamentul Federal și de Guvernul Federal, Universitatea este un element-cheie în apropierea comunităților anglofone și francophone într-un oraș și într-o provincie în mod obișnuit dominate de limba engleză.

Cu toate că patru limbi beneficiază de egalitatea constituțională în Elveția, și cu toate că orașul și cantonul Fribourg sînt amîndouă traversate de o frontieră lingvistică, Universitatea rămîne în canton una dintre principalele instituții care asigură în mod activ promovarea utilizării în mod egal atît a germanei cît și a francezei. Atitudinea activă a unor instituții precum Universitatea din Fribourg pare să fie foarte importantă în asigurarea unei anumite coerențe între drepturile instituționale și realitatea cotidiană.

Exceptînd un mic număr de școli de elită, învățământul primar și secundar în medii „bilingve” rămîne deseori divizat de frontiere lingvistice din diverse rațiuni logistice, pedagogice și de altă natură. Prin urmare, universitățile bilingve au de asemenea un rol important în formarea profesorilor, de vreme ce procesul de formare a dascălilor, inclusiv stagiile de reactualizare a competențelor, va constitui una dintre rarele oportunități pentru educatorii din sistemul primar și secundar de a-și pune în comun ideile și experiența cu colegii lor proveniți din alte grupe lingvistice. Această sfidare a fost formulată în mod explicit în cursul prezentării Universității Libere de la Bozen/Bolzano. Acolo, profesorii de școală sînt formați în trei grupe lingvistice paralele. Profesorii-studenți au cerut ei înșiși să existe o cooperare mai strînsă între aceste grupe pentru a promova o abordare mai coerentă a chestiunilor multiculturale și plurilingve.

Promovarea unei perspective mai largi pentru Universitate și absolvenții săi

Folosirea continuă a două limbi de lucru este considerată drept un element central în misiunea de promovare a unei largi perspective intelectuale și sociale care

incumbă universităților. În anumite cazuri, este necesar să se faciliteze contactele între grupurile lingvistice pentru a le ajuta să depășească unele probleme de bază moștenite de la istorie, iar contactele între studenți pot cu siguranță să dea naștere la recăderi pozitive. O astfel de politică contribuie mai degrabă la destinderea relațiilor viitoare între grupuri, decît la ștergerea istoriei. Pentru ca acest proces să fie încununat de succes, trebuie cu certitudine să se promoveze o mai bună luare la cunoștință și folosirea mai curentă a culturii minoritare de către majoritate.

În acest scop, raportorul studiului de caz pentru Universitatea din Ottawa a afirmat că o folosire egală a francezei și a englezei a reușit să încurajeze o cooperare culturală mai strînsă și schimburi între grupurile lingvistice, atît la nivelul studenților cît și la cel al profesorilor. Abordarea bilingvă este de asemenea importantă pentru promovarea unei mai intense activități internaționale în sînul Universității, cu rețele universitare, culturale și lingvistice engleze, franceze și internaționale. Participanții la seminar au insistat și asupra faptului că, deși universitățile bilingve trebuie adesea să se concentreze pe nevoile regionale specifice, ele trebuie de asemenea să se asigure că sînt prezente și active într-un context internațional mai larg.

La Universitatea din Porto Rico, un control permanent a demonstrat o corelație directă între competențele bilingve ale studenților și veniturile familiilor lor. În toate cazurile, spaniola este limba predominantă în viața cotidiană, dar engleza este limba a doua pentru familiile care au un statut socio-economic ridicat. În consecință, Universitatea face eforturi, printre care formări intensive pentru a doua limbă, pentru a se asigura ca un larg evantai de studenți să fie capabili să accedă și să reușească în programele de curs oferite. Politica sa de bilingvism promovează o mai bună viziune universitară, socială și economică privind Porto Rico luat ca un tot unitar, cu posibilități crescînde de schimb și de cooperare atît cu America de Nord cît și cu America Latină.

Universitatea Europeană Viadrina a inclus în mod explicit în expozeul formal al misiunilor sale nevoia de a promova o largă perspectivă în scopul de a „explora diversitatea culturală, de a preda avînd o competență culturală și de a acționa ca o punte pentru cooperarea intelectuală între Est și Vest”, insistînd asupra importanței de a oferi studenților o experiență practică. Această propoziție arată cu claritate că Universitatea acționează ca un catalizator în promovarea schimburilor, înțelegerii și diversității, nu doar între zidurile sale, ci pentru mediul regional particular în sînul căruia aceasta se află.

Pe un plan mai practic, absolvenții Universității din Fribourg, în domeniul unor discipline precum medicina, dreptul, ingineria, care aleg să rămînă în orașul Fribourg, vor fi, în toate cazurile, obligați să practice într-un context bilingv dacă doresc să reușească în diferitele lor profesii. Acest aspect al misiunii Universității e așadar în relație directă cu viața unui mare număr dintre absolvenții săi.

Promovarea bilingvismului mai degrabă ca obiectiv decât ca o condiție

Se poate trage concluzia din discuțiile care au avut loc la seminarul UNESCO-CEPES că bilingvismul poate fi considerat de asemenea ca un obiectiv, mai ales atunci când un număr semnificativ de studenți nu sînt bilingvi atunci când intră în universitate. Universitatea poate avea un rol important pentru a-i ajuta pe membrii celor două grupuri lingvistice să devină bilingvi — mai ales că se știe că în anumite cazuri grupul minoritar este în mod obișnuit cu mult mai bilingv decât majoritatea.

O parte a provocării e deci aceea de a permite studenților să învețe rapid să evolueze într-un mediu bilingv, iar această sarcină impune un număr de măsuri specifice, printre care cursurile de limbi intensive atunci când acest lucru este necesar. În general, se pare că se cere mai mult studenților decât personalului didactic în domeniul competenței lingvistice. În cazul Universității Libere de la Bozen/Bolzano, de pildă, nu se cere personalului didactic să fie bilingv, ci studenții trebuie să înțeleagă două, uneori trei din limbile folosite, iar cursurile sînt predate, ca și examenele scrise, în limba profesorului.

Universități precum cea de la Ottawa, totuși, rezervă posturile de profesori titulari permanenți personalului bilingv. În anumite cazuri, această politică duce la plecarea unor excelenți membri ai personalului care sînt unilingvi, dar, pe de altă parte, aceasta pare să fie în concordanță cu scopurile și principiile Universității. În practică, atît studenții cît și profesorii și-au sporit suplețea în alegerea limbilor pe care le folosesc în cadrul diferitelor cursuri universitare.

La Universitatea din Fribourg, studenții trebuie să obțină cel puțin 25% din creditele lor în „a doua” limbă, dar, în același timp, Universitatea are ca obiectiv să permită studenților să studieze toate materiile în limba aleasă, astfel încît toate combinațiile să fie posibile. Îndeplinirea acestui obiectiv impune o pregătire minuțioasă a tuturor documentelor și a materialelor de învățămînt, și are un impact cert asupra organizării interne și a politicilor Universității.

O asemenea abordare n-ar fi posibilă la Universitatea Europeană Viadrina, căci foarte puțini studenți ar fi capabili să răspundă unor astfel de exigențe, iar nivelul actual de competență bilingvă în sînul personalului e destul de eterogen. Cu toate acestea, toate cursurile au elemente lingvistice obligatorii și acum se depun eforturi importante pentru a dezvolta metode didactice bilingve. Universitatea ajută de asemenea la promovarea unor formări lingvistice pentru alte corpuri regionale.

Universitatea din Porto Rico nu are nici o politică lingvistică formală, această situație rezultînd din folosirea complet deschisă a spaniolei și a englezei, la care studenții și personalul trebuie să se adapteze. Un bun nivel de cunoștințe în cele două limbi este în același timp o pre-admitere pentru toți studenții care intră în Universitate, cu programe speciale, pentru a permite noilor studenți care au un slab nivel de cunoștințe de limbă să-și amelioreze acest nivel în perioada de vară care precede primul semestru.

Încurajarea studenților să rămână în regiune

Toate universitățile, bilingve sau nu, sînt fericite să vadă că studenții din împrejurimi mai degrabă rămîn în regiune pentru a studia, decît să plece — deseori definitiv — să studieze aiurea.

În cazul universităților care ajută grupuri lingvistice specifice sau alte minorități, acest aspect al misiunii lor devine mai important, sau cel puțin mai sensibil, așa cum am spus mai sus. Problema devine și mai complicată, totuși, atunci cînd singura alternativă pentru studenții care doresc să studieze într-o limbă minoritară este de a merge într-o țară vecină în care această limbă se întîmplă să fie majoritară. Exodul de creiere provenite din comunități mici și deseori izolate reprezintă întotdeauna o tendință neliniștitoare care are în mod inevitabil consecințe asupra muncii instituțiilor educative ale acelor comunități. Este (sau era) cazul în mediul din Åbo, din Bozen/Bolzano și altele, pentru care problemele de echilibru etnic și lingvistic, de reprezentare locală și regională și de oportunități economice și sociale au constituit toate în diverse momente subiecte arzătoare.

Pentru Universitatea Åbo Akademi, în trecut s-a pus cu certitudine accentul pe oferta de oportunități pentru tinerii vorbitori de suedeză pentru ca aceștia să rămînă în Finlanda pentru a-și urma studiile universitare și mai tîrziu pentru a-și căuta o slujbă. Pentru că situația generală s-a schimbat de acum, nu mai este necesar ca această misiune să fie centrală în munca Universității. Limba suedeză e acum considerată în Finlanda ca o cheie pentru restul Scandinaviei și pentru cele mai largi posibilități economice. Prin urmare, misiunea specifică de preservare a unui acces pentru minoritate a fost de-acum considerabil lărgită.

În cazul Universității din Ottawa, instituția are un mandat special de a prezerva bilingvismul și a favoriza limba franceză în provincia Ontario — lucru pe care nu-l poate face fără a promova cu succes participarea populației francofone. Pentru această populație, principala alternativă, dacă ar căuta un învățămînt superior în franceză, este aceea de a părăsi provincia și de a se așeza pe lîngă o universitate din provincia vecină, Quebecul, fapt pe care mulți dintre rezidenții francofoni din provincia Ontario nu-l doresc și pe care guvernul provinciei Ontario ar prefera să-l descurajeze.

O interpretare ușor diferită a acestui tip de misiune poate fi găsită în exemplele Universității Europene Viadrina și al Universității din Bozen/Bolzano, acestea două atrăgînd un număr semnificativ de studenți veniți din alte regiuni, și chiar din alte țări, într-un context local uneori dificil. Acest „al treilea element” este cu siguranță considerat pozitiv pentru ajutarea studenților din comunitățile locale în a studia la Universitate. Aceasta permite de asemenea să se treacă dincolo de o cunoaștere și de o încredere mediocră în cealaltă comunitate.

Funcționare

Încă de la început reiese clar că a pune bazele, a menține și a dezvolta o politică de bilingvism într-o universitate este o operațiune complexă și delicată.

Întotdeauna va exista o majoritate și unul sau mai multe grupuri minoritare, a căror talie relativă va varia de la o situație la alta, iar limba va rămîne o problemă centrală. Așa cum au declarat cu elocvență conferențiarilor de la Universitatea din Fribourg, „cei care vorbesc limba majoritară trebuie să fie prudenți și sensibili”. Universitatea însăși trebuie să fie atentă la toate nivelurile — admitere, denumiri, proceduri, documente, material pedagogic, servicii — lista acestor domenii sensibile este în realitate foarte lungă!

Trei provocări specifice în funcționarea și gestionarea unei universități bilingve au fost totuși identificate pornind de la studiile de caz:

Obiceiuri culturale diferite privind organizarea, predarea și învățarea

Această problemă a fost ridicată de numeroși participanți, pe durata seminarului. Tradițiile și abordările culturale variază după limbă, dar și după materia universitară. Se pare că există diferențe considerabile între predarea filosofiei și cea a științelor fizice. Diferențe în învățămîntul secundar dau naștere la obișnuințe de învățare diferite între studenți, așa cum cu ușurință se poate observa în țările care înglobează în sistemul lor școlar diverse tradiții. Diferențe organizaționale apar de asemenea în unități non-universitare, precum, spre exemplu, în cazul rezidențelor universitare din partea poloneză față de cele din partea germană a Oderului în privința Universității Viadrina.

Limbile diferite nu implică în mod automat, totuși, abordări culturale diferite. În Finlanda, în general, și în particular în regiunea unde se află Universitatea Åbo Akademi, exceptînd limba, există puține diferențe culturale între comunitatea care vorbește finlandeza și cea care vorbește suedeza.

Frontierele lingvistice, religioase și culturale care cadrează Elveția coincid rareori. Rezultă de aici o situație extrem de complexă care a fost cheia dezvoltării liniștite și stabile a țării timp de 700 de ani. Universitatea din Fribourg se află ea însăși pe sau aproape de mai multe din aceste frontiere, cu un mare număr de sub-grupe culturale mai mici, mai degrabă decît cu două sau trei mari ansambluri. Aceste nuanțe în termenii de abordare culturală diferită sînt prin urmare foarte importante pentru procesul educativ.

Aspectele financiare ale funcționării

A doua provocare cu care se confruntă universitățile bilingve privește finanțarea. Este evident că în termeni strict monetari, funcționarea unei universități bilingve costă mai scump decît cea a unei universități unilingve, nu numai pentru că politicile bilingvismului implică un anumit dublaj al administrației și al altor funcții, dar și pentru că aceste politici trebuiesc activ promovate față de toți membrii universității. Diversele modele prezentate pe parcursul reuniunii UNESCO-CEPES — de la un învățămînt total bilingv, la programe lingvistice paralele desfășurate sub același acoperiș — au implicații financiare diferite. Universitatea din Ottawa, de pildă, primește în

fiecare an o contribuție guvernamentală, legată de misiunea sa specifică, de vreme ce formula tradițională folosită pentru finanțarea universităților unilingve tradiționale nu este adaptată provocării bilingvismului. Această „anvelopă pentru bilingvism” reprezintă în jur de 8 procente din bugetul anual. Una dintre problemele potențiale ale acestei politici, mai ales în țările în care bugetul național este deja insuficient, e faptul că există un risc constant de respingere din partea instituției unilingve „majoritare” a unor asemenea metode preferențiale de finanțare.

La Universitatea Åbo Akademi, dat fiind caracterul limitat al numărului de studenți disponibili care vorbesc suedeza, instituția a redus în mod deliberat oferta sa pedagogică, din moment ce i-ar fi imposibil să acopere toate domeniile cu resursele umane și financiare care-i stau la dispoziție.

Această situație a dus la o strânsă cooperare cu alți furnizori de învățământ superior, desfășurat atât în suedeză cât și în finlandeză, și din ce în ce mai mult în engleză.

Problema finanțării e în mod evident legată de politica educațională și de structurile financiare, la nivelurile național și regional. În cazul Universității Libere din Bozen/Bolzano, de exemplu, guvernele regional și local contribuie din plin la finanțarea instituției.

Cu toate că învățământul bilingv și multicultural e cu siguranță mai scump în termeni financiari decât un sistem unilingv și unicultural, chestiunea finanțării ar trebui să fie abordată în mod diferit în situațiile complicate, cu grupe minoritare. Care este, de pildă, prețul de a nu avea o universitate care să satisfacă minoritățile lingvistice? Oare un grup va merge să-și urmeze studiile aiurea sau va renunța pur și simplu la ele? Și care sînt consecințele unor asemenea decizii pentru populația în chestiune și pentru regiunea și țara în care aceasta trăiește?

Este o universitate bilingvă o politică pe termen lung mai economică și mai bună decât a nu avea nici o politică? Și oare o astfel de instituție integrată o fi mai economică și mai bună decât două instituții separate? Aceste întrebări pun în discuție un larg evantai de factori și de considerațiuni, dintre care mulți n-au nimic de a face cu finanțele. Așa cum au remarcat mai mulți participanți, rațiunile principale care conduc la o universitate bilingvă sînt, înainte de orice, politice și sociale, iar cînd o decizie a fost luată în conformitate cu aceste preocupări, atunci finanțarea trebuie furnizată, pentru ca politica să poată fi aplicată într-o manieră satisfăcătoare.

Această situație pare să caracterizeze Universitatea Europeană Viadrina și Universitatea Liberă din Bozen/Bolzano, unde decizia de a crea o universitate bilingvă a fost viguros suportată prin resursele financiare, și de alt tip, necesare. Învățământul nu este niciodată o opțiune ieftină, dar este singura investiție solidă pe termen lung pentru dezvoltarea economică, socială și culturală.

Apropierea

A treia provocare cu care sînt confruntate universitățile bilingve este aceea a „aproprierii” [a-și însuși și adapta] în sensul social al termenului. În ce măsură

comunitățile locale și regionale își asumă apropierea instituției și o integrează în realitatea comunitară și cotidiană? Cum își „apropriază” universitatea studenții, părinții, personalul instituției? Limba poate fi un puternic factor de motivație în anumite contexte și din unele studii de caz pare să reiasă faptul că o universitate unilingvă poate să provoace o impresie mai intensă de apropiere între grupurile lingvistice avute în vedere decât o universitate bilingvă, care riscă să fie și mai puțin decât „apropriată pe jumătate” de către fiecare grupă.

Mulți studenți și profesori nu-și „apropriază” și nici măcar nu doresc să-și aproprieze agenda semi-politică ce încadrează anumite instituții bilingve. Aceste ipoteze și erori de percepție nu trebuiesc sub-estimate. De pildă, în cazul Universității din Ottawa, unii membri ai populației anglofone considerau Universitatea ca o instituție francofonă, dar o parte a populației francofone găseau că Universitatea nu era destul de francofonă. Aceste provocări au fost de asemenea prezente în cazul Universității Libere din Bozen/Bolzano. Acolo, instituția se poziționează ea-însăși ca un instrument de „continuitate lingvistică” și nu ca unul de „separație lingvistică”. Acest tur de orizont rezumă politicile pe care universitățile trebuie să le adopte pentru a ajuta „aproprierea” de către comunitățile locale și regionale.

Din nou, în cazul Universității din Ottawa, aspirațiile unei foarte mici comunități, care reclamă o universitate exclusiv francofonă, sînt privite ca fiind legitime, dar lipsa de efective este o piedică pentru instituție în calea oricărui program rezonabil complet de predare și învățare. Așa cum s-a menționat de asemenea în timpul discuției care a urmat prezentării studiului de caz privind Universitatea Åbo Akademi, deschiderea unei noi universități e extrem de împovărătoare, iar aceasta necesită atît importante resurse cît și tradiții solide pe care să se poată sprijini. Chiar dacă în mai multe cazuri ar putea fi legitim să se afirme că bilingvismul este doar un panaceu al unilingvismului, consecințele practice a ceea ce implică monolingvismul în termenii creerii unor noi instituții sînt deseori cu mult dincolo de posibilitățile ce pot fi avute în vedere.

Concluzii

Seminarul UNESCO-CEPES a permis identificarea unei serii de factori comuni și de provocări privind originile, misiunea și funcționarea universităților bilingve, așa cum am subliniat mai înainte. Influența mediului socio-politic în sînul căruia astfel de instituții sînt create și funcționează nu trebuie subestimat. Acest mediu, evoluția sa, asociată la conjunctura economică și la condițiile financiare, vor continua să influențeze în mod direct misiunea și funcționarea fiecărei universități bilingve.

În concluzie, trebuie să subliniem că bazele academice ale unei universități bilingve trebuie să fie tot atît de solide precum cele ale oricărei alte universități, și că activitățile sale esențiale trebuie să fie la fel de excelente ca oriunde altundeva.

Dacă nu este așa, universitatea nu oferă adevărate servicii, nici grupului lingvistic specific sau grupurilor cărora se presupune că li s-ar adresa, și nici comunităților regionale, naționale sau mondiale din care face parte integrantă. □

NOTE

1. Datorită proceselor accelerate de mondializare și de integrare pan-regională, problema învățământului multicultural și plurilingv va deveni tot mai acută. În acest context, ideea unei universități bilingve câștigă o nouă dimensiune. Scopul seminarului organizat de UNESCO-CEPES era acela de a studia originile, misiunile și funcționarea acestui tip necunoscut de instituții de învățământ superior. Acest text se bazează pe raportul final al seminarului, disponibil pe Internet pe situl UNESCO-CEPES: <http://www.cepes.ro>

2. De pildă, ar fi interesant de examinat, în cadrul delegării puterii în Marea Britanie în favoarea Țării Galilor și a Scoției, ce politici lingvistice sînt acum aplicate de anumite universități în aceste regiuni. Universitatea Națională din Irlanda de la Galway este și ea bilingvă într-un mediu asemănător, dar mai vechi. Universitatea de la Priština în Kosovo este un exemplu tragic al unei instituții create la origine ca o universitate bilingvă și care apoi a devenit unilingvă din evidente rațiuni politice, apoi, mai recent, unilingvă, *de facto*, într-o altă limbă. Universitățile din Deusto și din Țara Bascilor, ca și unele universități din Catalonia în Spania, ar putea de asemenea să furnizeze interesante studii de caz într-un context mai larg.

3. Putem nota, în trecere, că landul Hessen din Germania anunță de curînd existența unor programe de curs bilingve (germană-engleză) în cinci din instituțiile sale de învățământ superior. (vezi <http://www.study-in-hesse.de>).

Traducere de Cornelia Alexandru

*

Lewis PURSER (1967), absolvent al Universității din Geneva, director program și delegat la Consiliul Europei al Asociației Universităților Europene, coordonatorul grupului de lucru pentru educație superioară în cadrul Pactului de Stabilitate pentru Europa de Sud. În perioada 1996-1997 a fost consilierul reprezentantului Națiunilor Unite în România în domeniul programelor sociale și educaționale.

Lewis Purser, L'Université bilingue — réflexions générales sur ses origines, sa mission et son fonctionnement, studiu publicat în **Higher Education in Europe**, revista UNESCO-CEPES, vol. XXV., nr. 4/2000 și preluat cu permisiunea editorilor.

Limbile de specialitate ca limbă străină: o provocare organizatorică și didactică a educației bilingve

MICHAEL LANGNER

Scurt rezumat geografico-istoric

Elveția

Începînd cu anul 1848, Elveția a devenit un stat federal în care toate cele trei limbi oficiale (germana, franceza și italiana) au statut egal. Din 1938 limba retoromană a devenit a patra limbă oficială a țării. În acest context este important de știut că noțiunea de națiune nu are ca punct de referință o anumită limbă.

Elveția este compusă din 26 de state (cantoane) cu constituții proprii. Cele mai multe cantoane sînt oficial monolingve, 3 sînt bilingve (Wallis/Valais-Bern/Berne-Fribourg/Freiburg), cu o majoritate franceză accentuată în Wallis și Freiburg și cu o majoritate germană puternică în Bern. Cantonul Graubünden/Grisons/Grisoni este trilingv (germană, retoromană, italiană).

Granițele lingvistice între regiunile monolingve sînt stabile, dar această graniță se aseamănă mai degrabă cu un coridor în care se află orașe și sate bilingve. Freiburg/Fribourg este așezat încă de la înființarea sa în zona graniței lingvistice frano-germane.

Freiburg/Fribourg

Orașul a fost fondat la confluența a două culturi și limbi și de la bun început a fost bilingv.

Odată cu intrarea orașului în Confederația elvețiană (Confoederatio Helvetica), limba germană a devenit mai importantă, dar după ocuparea orașului de armata franceză, în secolul al XVIII-lea, limba franceză a mai cîștigat teren.

Freiburg – universitatea bilingvă a Elveției

Aceasta este denumirea pe care universitatea noastră și-a ales-o începând din acest an. După această incursiune istorică, aș dori să mă refer la ceea ce înseamnă astăzi noțiunea de bilingvism, pentru ca după aceea să prezint în detaliu planurile pentru viitorul apropiat. Multe dintre informațiile ce urmează provin de la un grup entuziast (comisia pentru promovarea bilingvismului) – deci nu fac încă parte din bunul comun al universității – și mai necesită o analiză aprofundată. Totuși, ele arată direcția în care trebuie să avanseze programul de promovare a bilingvismului.

Universitatea din Freiburg a fost înființată în anul 1889. 112 ani nu par a fi prea mult, dar este foarte interesant că această universitate a fost gândită a fi bilingvă încă de la început, avînd menirea de a fi o punte între două culturi, țări și regiuni europene, cea franceză și cea germană

Noțiunea de „bilingv” are două mari înțelesuri: administrația, comisiile și comitetele folosesc ambele limbi, dar studenții studiază într-o singură limbă, ori în limba franceză ori în limba germană (bilingvismul înțeles ca o conviețuire a două limbi). Conceptul studierii în două limbi este încă nou (bilingvismul înțeles ca simultaneitate a două limbi). Două facultăți, cea de drept și cea de științe economice și sociale au introdus la sfîrșitul anilor ‘80 așa numita diplomă/licență bilingvă.

Marele avantaj al acestui concept de bilingvism se datorează faptului că universitatea noastră se situează într-un oraș și într-un canton bilingv. Datorită acestui fapt cele două limbi de predare pot fi regăsite și în viața cotidiană. Asta înseamnă că nici una dintre limbi nu a fost „importată” ca limbă academică, fără să aibă tangență cu o cultură prezentă permanent. În continuare prezintă un avantaj faptul că universitatea nu numai că are două limbi de predare, dar are și acces la două lumi academice diferite – existînd diferențe esențiale în modul de abordare, în discursul academic și în formele de argumentare și dezbateri.

Proveniența și limba maternă a studenților

În anul academic 2000/01 au fost înscriși 8.929 de studenți care au avut ca limbă maternă:

Nr. studenți	germană	franceză	italiană	retoromană	altele
8.929	4.375	2.809	774	51	920
	(49%)	(31,5%)	(8,7%)	(0,6%)	(10,3%)

(Statistica anuală a studenților, semestrul de iarnă 2000/01)

Limba de predare la cele 5 facultăți

Studii în limba maternă 2000/01:

Limba maternă	Teologie	Drept	Economie	Filozofie	Științele naturii	Total
germană	190	1.129	655	1.917	484	4.375
franceză	131	605	376	1.241	456	2.809
italiană	11	148	112	409	94	774
altele	103	152	208	337	120	920
						8.929

15,5% dintre studenții noștri sînt străini.

Studii bilingve: cifre

Pînă în acest moment nu avem încă o statistică oficială despre licențele în două limbi. Dar în statistica anuală apar date despre studenții care au menționat că doresc să studieze în două limbi. Următoarele date arată dorința actualilor studenți de a obține o licență dublă.

Facultatea	număr
drept	622 (30%)
științe economice și sociale	342 (25%)
anumite materii în cadrul diferitelor facultăți ¹	446 (10%)
științele naturii ²	252 (22%)
total ³	1.410 (18%)

Este cert faptul că 18% dintre studenții a patru facultăți studiază momentan în două limbi.

Studii bilingve: astăzi

Posibilitatea de a studia și de a obține licențe în două limbi

Pentru noul ghid (atît în formă imprimată, dar și online <http://www.unifr.ch/etudier/formation/bilinguismeD.htm>) s-a realizat următorul tabel care indică posibilitatea studierii în două limbi:

Facultăți	Limba de predare	Curs în două limbi	Examene în două limbi
Facultatea de Teologie	la alegere: germană sau franceză	posibil, dar nu este obligatoriu	da
Facultatea de Drept	la alegere: germană sau franceză	posibil, dar nu este obligatoriu	da
Facultatea de studii economice și sociale	la alegere: germană sau franceză	posibil, dar nu este obligatoriu	da
Facultatea de Filozofie	3 modele diferite, pe secții		
	• la alegere: germană sau franceză (de exemplu: istorie)	posibil, dar nu este obligatoriu	da*
	• parțial germană, parțial franceză (de exemplu: etnologie)	obligatoriu	nu
Facultatea de Științele Naturii	• monolingv (de exemplu: literatura germană modernă)		
	parțial germană și parțial franceză plus engleză	obligatoriu	nu
Interfacultăți Științele sociale	la alegere: germană sau franceză	posibil, dar nu este obligatoriu	da

* cursuri de filozofie, istorie, și istoria artei

Facultatea de drept

Reglementările actuale prevăd pentru obținerea unei licențe bilingve, absolvirea a cel puțin 20-25% din materii în a doua limbă.

De câțiva ani încoace facultatea oferă posibilitatea de a urma cursuri de limbă de specialitate în limbă străină (Germana pentru juriste) (N. tr.: în limba germană contemporană se folosește din ce în ce mai mult femininul substantivelor ca semn de protest în fața masculinității limbii).

Aceste cursuri sînt ținute de un profesor de specialitate și de un profesor de limbă străină. De puțin timp există și echivalentul acestui curs pentru cei care vorbesc franceza ca limbă străină (Français pour les juristes). Aceste cursuri oferă mult mai mult decît simpla traducere a terminologiei de specialitate, ele se concentrează pe diferitele tradiții științifice și culturale, se conștientizează modul diferit de abordare a discursului științific.

Facultatea de studii economice și sociale

Această facultate a introdus prima în Freiburg sistemul transferului european de credit (ECTS). Conform acestor reglementări pentru o licență bilingvă este necesară

obținerea unui punctaj de 60 de puncte din 240 posibile într-o altă limbă. Asta corespunde unui procentaj de 25 %.

Cu totul nou este conceptul lingvistic, care prevede pe parcursul a trei ani cursuri de limbă străină, la care, la fel ca și la facultatea de drept – se predă limba de specialitate pentru străini. Profesorii de limbă străină sînt plătiți de facultate, dar lucrează la centrul didactic și de cercetare a limbilor străine al universității. (vezi detalii mai jos)

Facultatea de filozofie

Facultatea noastră de filozofie – precum, probabil, multe alte facultăți de profil din Europa – este una foarte complexă. Are un număr mare de materii diferite și, în consecință, un mare număr de combinații la diferitele licențe. În general, pentru a fi licențiat al facultății de filozofie, se cere o specializare principală și două secundare. Pentru o licență bilingvă se cere, de obicei, studierea celor trei specializări în două limbi. Există anumite materii care nu pot fi studiate în două limbi, dar există altele care trebuie studiate în două limbi. În momentul de față putem diferenția din punct de vedere al limbii de studiu între patru grupe de studii⁴:

- grupa 1 - curs bilingv: materia poate fi studiată în două limbi, și examenele sînt echivalente;
- grupa 2 - două cursuri paralele monolingve: materia poate fi studiată în franceză sau germană, doar că examenele nu sînt decît parțial echivalente (aici trebuie ținut cont de politica universității);
- grupa 3 - cursuri parțial bilingve: materia trebuie studiată în germană și în franceză;
- grupa 4 - cursuri monolingve: materia se predă doar într-o singură limbă. De cele mai multe ori este vorba de filologie monolingvă (de exemplu: germanistică sau anglistică)

Facultatea de teologie

Materiile pot fi studiate parțial într-o altă limbă.

Facultatea de științele naturii

În funcție de specialitate, se cere studierea materiilor în mod obligatoriu în două sau trei limbi, fără ca pînă în prezent să se fi acordat licență în mai multe limbi.

Măsuri de sprijin: centre de limbi străine

O universitate bilingvă nu poate fi concepută doar pentru bilingvi naturali, ci trebuie să ofere posibilitatea ca studenții să devină în timpul și cu ajutorul studiilor bilingvi. Tocmai din aceste considerente, în special în anul întâi de studiu, trebuie rezervat mult loc pentru perfecționarea cunoștințelor de limbă străină, pentru ca din anul al doilea să se poată studia în limba străină. (Acest lucru se exemplifică cu imaginea unei rampe lingvistice) Aici trebuie ținut cont însă și de faptul că studiind o materie în limbă străină automat se aprofundează și cunoștințele în limba respectivă (content learning through different languages/ imersiune).

Aceste considerente sînt susținute de diferite măsuri care să faciliteze studiul într-o limbă străină. Universitatea Freiburg a înființat deja cu mulți ani în urmă un centru lingvistic pentru ambele limbi. Acolo s-au ținut cursuri de franceză și germană pentru universitari. Evident, în conceptul de predare a limbii străine s-a ținut cont și de necesitatea limbii străine din punct de vedere al studiului universitar. Din 1 octombrie 1999 aceste centre de limbi străine – între timp completate și cu un mic centru pentru limba engleză – s-au transformat în noul centru al limbilor străine (Lern und Forschungszentrum Fremdsprachen/Centre d'Enseignement en Languages Étrangères (LeFoZeF/CERLE:<http://www.unifr.ch/cerle/>)) și a fost integrat în nou înființata mediatecă și centru de studiu a limbilor străine. Un motiv pentru înființarea mediatecii a constat în faptul că, din cauza orarului mult prea încărcat, nu au mai rămas alte posibilități pentru introducerea orelor necesare.

Așa s-au creat următoarele posibilități

- cursuri de limbi străine la toate nivelele

- cursuri de limbi speciale: Introduction à la terminologie juridique/Einführung in die französische juristische Sprache; Deutsch für Wirtschafts-und Sozialwissenschaftler / Français pour l'économie et les affaires / English for professional purposes/

- materiale didactice pentru studiul individual susținute de un serviciu de consultanță: Audio, Video, CD-Rom-s, Internet etc. (<http://www.unifr.ch/cerle/mdt>)

- parteneriate intermediare de UNITandem (<http://www.unifr.ch/unitandem/>)

Aici sîntem datori cu două observații:

- a) Crearea unui centru lingvistic nu înseamnă economii! Specialiștii în predarea limbilor străine sînt foarte importanți pentru elaborarea materialelor de studiu care folosesc intra-/internetul sau mijloacele clasice de învățare. Materialele comerciale suferă de cele mai multe ori din cauză că nu sînt rezultatul unei colaborări profunde dintre informaticieni și pedagogi. În multe dintre cazuri partea tehnică este exploatată la maxim, iar partea metodică este una învechită sau îndoielnică. Un grup de specialiști în predarea limbilor străine au elaborat un tabel de evaluare a software-lor din domeniu și le actualizează permanent.

b) Un centru de limbi străine din cadrul universității trebuie să aibă statut academic. Asta înseamnă că proiecte de cercetare și un anumit număr de ore ar trebui să fie de la sine înțelese. Doar așa poate fi evitată degradarea acestor centre în simple instituții de prestări de servicii. (ca de ex. în Germania)

Evident, o licență bilingvă nu trebuie să fie un examen de gradul II (unul simplificat, în ciuda plusului de efort depus din punct de vedere profesional, nu trebuie să fie unul ușurat). Licența în două limbi nu poate fi o licență ușoară. Cursurile și seminariile sînt concepute pentru studenții care studiază în limba lor maternă. Studenții care studiază în a doua limbă aleasă sînt sprijiniți să învingă acest dezavantaj. Pe lângă posibilitățile infrastructurale (laboratoare de limbi străine) s-au elaborat bibliografii în trei limbi, și cei care predau au fost conștientizați de greutățile care apar și de situațiile grele în care pot ajunge acești studenți.

Studii bilingve: planuri de viitor

Comisia pentru o universitate bilingvă

În urmă cu cîțiva ani, universitatea noastră a trecut printr-o evaluare. Unul dintre cele mai marcante rezultate a constat în cererea foarte mare de promovare a bilingvismului, lucru care să o plaseze pe o poziție mai importantă în rîndul universităților europene. Din acest motiv a fost creată această comisie avînd mai multe sarcini.⁵

- consiliază rectoratul în politica sa în favoarea bilingvismului și a dialogului intercultural din cadrul universității și face propuneri pentru optimizarea acestei caracteristici inconfundabile a universității din Freiburg;

- se îngrijește ca rectoratul, facultățile și catedrele să țină cont în activitățile lor de acest factor bilingv și sprijină îndeobște rectoratul în introducerea licențiatului bilingv la toate facultățile;

- verifică regulamentele propuse rectoratului din punctul de vedere al regulilor ce trebuie respectate în vederea bilingvismului;

- acordă consultanță rectoratului în activitatea sa de a facilita accesul la o limbă străină (cursuri de limbă și traduceri);

- sprijină rectoratul în eforturile sale de a acorda mai multă importanță mediatizării;

- sprijină rectoratul și facultățile în realizarea unui program de studii care să faciliteze obținerea unor valoroase diplome bilingve;

- în ideea promovării interculturalității, urmărește cu atenție evoluția introducerii unei a treia și a unei a patra limbi în universitate.

Comisia este pe cale să întocmească un regulament în care, pe lângă sarcinile ce se trec în caietul de sarcini, să se traseze și competențele. Noi sîntem de părere că un concept pentru o politică bilingvă adevărată trebuie să se adreseze și

următoarelor probleme: de personal, politica informației, relații interpersonale, presă și publicații. În viața academică acestea sînt încă întrebări foarte controversate.

Printr-o adresă orientativă, rectoratul a primit primele propuneri din partea acestei comisii și a stabilit ca, pentru o licență bilingvă, cel puțin 40% din materii trebuie studiate în cea de-a doua limbă. Asta înseamnă, pe de o parte, că facultățile care deja au licențe bilingve trebuie să-și structureze planul de studiu astfel încît celelalte facultăți să se poată baza pe propunerile acestora.

Comisia este în contact direct cu ambele facultăți, cea de drept și cea de economie și științe sociale, în vederea luării măsurilor necesare pentru promovarea bilingvismului. De exemplu, momentan se discută ca un an întreg de studiu (2 sau 3) să aprobe în cea de-a doua limbă de studiu. Aceasta înseamnă deja 25 % din materiile de studiu. Restul care lipsește din cele 40 % va trebui să fie recuperat pe parcursul celorlalți ani de studiu.

Evident, pentru realizarea unui concept de studii bilingve nu pot fi determinante doar considerentele cantitative. La fel de importante sînt și problemele de conținut. Ce materii, ce examene, ce cursuri trebuie urmate în cea de-a doua limbă?

Pentru facultatea de filozofie comisia a elaborat un document cadru care încearcă să satisfacă, pe de o parte, complexitatea facultății, iar pe de altă parte să ofere posibilitatea parcurgerii și absolvirii unui program de studiu valoros în două limbi.

Aceste planuri conțin:

- să se țină cont de caracteristicile unor materii (chiar și cele care nu pot fi studiate decît într-o singură limbă);

- reflecții asupra limbilor de specialitate din facultăți (în cadrul facultăților de filosofie se deosebesc trei mari categorii de limbi de specialitate: a) științe umane și sociale, b) filozofie și teologie, c) istorie și studiul antichității);

- analiza posibilităților de obținere a unei licențe bilingve: a) studiul în două limbi, (fiecare materie în două limbi) și b) împărțirea limbilor pe materii (dacă materiile aparțin aceleiași linii de specialitate)

În momentul elaborării unei baze comune pentru facultatea de filosofie, pe baza acesteia urmează elaborarea programului pentru facultatea de teologie.

Considerații generale

Un program de studiu în două sau mai multe limbi trebuie să țină cont de următoarele lucruri:

Diplome cu un calificativ și potențial mare pentru piața forței de muncă

O diplomă bilingvă (licență bilingvă la universitatea Freiburg/Elveția) trebuie să aibă o mare căutare pe piața forței de muncă.

Asta se poate realiza doar dacă a) o mare parte a materiilor se studiază în cea de-a doua limbă (diferite seminarii, cursuri, examene orale și scrise, referate, lucrări scrise) și dacă se crează o infrastructură care să faciliteze însușirea grabnică a limbii străine,

iar efortul depus pentru aceasta să rămână în limite umane. La punctul b) trebuie menționată elaborarea unei concepții de predare cât mai eficientă a terminologiei de specialitate în limba străină.

Definirea competențelor lingvistice la începerea studiilor și la terminarea acestora

În cazul în care o persoană este începătoare în cea de-a doua limbă și dorește să urmeze o facultate bilingvă și să dea examene în două limbi se pune întrebarea care trebuie să fie nivelul minim de cunoaștere a celei de-a doua limbi pentru a putea studia în aceasta. La fel de importantă este, de asemenea, și definirea nivelului de competență în limba străină la terminarea facultății. La anumite secții acest lucru poate fi determinat prin atestate de specialitate (Prüfung Wirtschaftsdeutsch International, Certificate in Advanced English), dar, totuși, consider că este mult mai utilă definirea unei competențe lingvistice pentru uzul academic. În acest fel poate fi stabilit nivelul necesar, de exemplu, de C1 la scris, iar pentru exprimare orală de C2 la specialitatea X etc.

Definirea competențelor necesare la terminarea studiilor poate fi folositoare, în același timp, în stabilirea scopurilor didactice ale însușirii limbii străine, ce vor fi incluse în planul de studiu al diferitelor secții.

Licența și diploma de absolvire

Pînă acum nu s-au făcut diferențieri între studiul și obținerea licenței în două limbi. În acest sens trebuie să facem o precizare: Universitatea noastră are mulți studenți care nu au ca limbă maternă nici una dintre cele două limbi (cei din Tessin, precum și străinii). Dar chiar și dintre aceia care vorbesc una dintre cele două limbi ca limbă maternă, nu fiecare va dori sau va putea obține o licență bilingvă. De aceea – pe lângă studiul monolingv – există și o variantă a diplomei /licenței de studiu parțial într-o altă limbă. În Freiburg fiecare este interesat să profite de bilingvism. Aceia care rămîn sub cerințele licenței bilingve pot atesta studierea unor materii în a doua limbă de studiu. Aceasta se anexează în mod obligatoriu la diplomă, chiar și atunci cînd s-a studiat doar o parte infimă (dar totuși definibilă) din materii în cea de-a doua limbă. Este necesară găsirea unei metode de evidențiere a acestor studii parțiale.

ECTS și Bologna

Precum am văzut în cazul facultății de studii economice și sociale, introducerea sistemului de credit european va ușura cel puțin definirea cuantumului planificării studiului limbii străine. Dar introducerea acestui sistem are și o altă consecință. Cursurile de limbi străine (cel puțin pentru nivelele de B2/ C1 și în special cursurile limbilor de specialitate) trebuie să se desfășoare în mod normal în programul universitar și astfel să se integreze în acest sistem de credit.

Pentru ca licența obținută la universitatea Freiburg să corespundă gradului de masterat este necesară prelungirea studiilor la anumite specialități, iar prin aceasta planificarea și integrarea în programă a limbilor de specialitate ar trebui să devină mai ușoară. Pe de altă parte, este mai ușoară realizarea și derularea unor programe de schimb pe perioada unui semestru sau a unui an.

Situația limbii engleze la universitatea Freiburg

În ciuda bilingvismului tradițional al universității noastre, cererea pentru studiul în limba engleză este în continuă creștere. Fără să se periclitizeze structura bilingvă a universității, trebuie satisfăcută și această cerere. Din acest motiv, probabil, vor fi susținute anumite prelegeri, cursuri și în limba engleză. Dar cererea constă de cele mai multe ori în însușirea unor abilități, fie pentru studiu (citire sau înțelegere orală)⁹ fie pentru cariera profesională (vorbit). Încercăm să satisfacem aceste dorințe în cadrul centrelor de limbi străine „English as a foreign language”, „English for professional Purposes (business English)”, „Professional Communication Skills for Academic Researches”, „Writing for Researchers”.

Bilingvismul la universitatea Freiburg

În încheiere aș dori să punctez încă o dată cele mai importante informații:

Consecințe practice și didactice

- sensibilizarea privind problemele la examenul în limbă străină: o toleranță la greșelile de exprimare în scris și vorbit;
- însușirea modalităților de ajutor din partea examinerilor;
- toleranță față de *code-mixing/code switching* în cursuri și examene;
- echilibrul dintre cerințele din limba de specialitate și limba străină trebuie permanent realizat.

Criterii de acceptanță

- ajutarea studenților care nu au ca limbă maternă nici germana și nici franceza;
- stabilirea unui nivel minim de competență care să permită absolvirea cu succes a studiilor.

Cerințe privind cadrele didactice

- la angajarea profesorilor trebuie să existe un criteriu de competență receptivă a limbii străine fără ca acesta să constituie un criteriu absolut și să pună în pericol caracterul internațional al universității;
- structuri universitare mixte (catedre, departamente, secții).

Locul limbii străine în Curricula unei universități bilingve

- cursuri de limbă și, în special, cursuri de limbi de specialitate trebuie să fie incluse în curricule;
- se recomandă, de asemenea, integrarea acestor cursuri în ECTS.

Concluzii profesionale

- șanse profesionale mai bune: engleza este standard, dar germana sau franceza este o calificare în plus;
- competențele în două sau trei limbi precum și cunoașterea a două lumi academice și culturi diferite sînt atuuri pentru cariera profesională;
- aceasta contribuie la promovarea dialogului intercultural;
- competența în mai multe limbi duce la lărgirea paletelor de înțelegere a publicațiilor de specialitate. □

BIBLIOGRAFIE

- Universitaire et bilingue / Erlebnis Zweisprachigkeit. (Universitas Friburgensis june 1999)
- Ruedi Imbach (2000): „Die Chancen einer zweisprachigen Universität”. In Universitas friburgensis. Juin 2000. (<http://www.unifr.ch/spc/UF/2000jiun/bilingue.html>)
- Michael Langner (1997): „Zweisprachiges Studieren an der Universität Freiburg”. In Babylonia 4, 1997. (http://134.21.12.87/mdt/pdf/baby_4-1997b.pdf)
- Michael Langner, Claudine Brohy (1994): „Zweisprachiges Lernen im Freiburg/Fribourg: Geschichte, Realität, Perspektiven”. In: Universitas friburgensis: Juin 1994. (<http://www.unifr.ch/spc/UF/94jiun/langner+brohy.html>)
- Langner, Michael (1999): Zweisprachiges Studieren, fremdsprachliche Studierfähigkeit, studienbegleitende Sprachqualifikation: Das (Zweisprachigkeits) Konzept der Universität Freiburg/CH. In: Education for Transition One Europe – One World? Studienvorbereitung für internationale Studierende in Europa (ÖFSE Edition 9), 141-147.
- Langner, Michael / Imbach Ruedi (2000): the University of Freiburg: A Model for a Bilingual University. In: Higher Education in Europe. The Bilingual University XXV, 4, 461-468.
- Langner, Michael (2001): Fremdsprachenvermittlung an einer zwei-/mehrsprachigen Universität. Realität und Zukunftsperspektiven des Modells der Universität Freiburg/Fribourg. In: Sprachkontakt, Sprachvergleich, Sprachvariation. Festschrift für Gottfried Kolde zum 65. Geburtstag. Tübingen: Niemeyer, 227-234.
- Nardin, Francesca (1997/98): Zweisprachigkeit an der Universität Freiburg/Fribourg – ein Grundprinzip, unterschiedliche Modelle (Abstract in Italian). In: Academia 13. (<http://www.eurac.edu/Academia/13/Artikel1.asp>)
- Die Zukunft liegt in der Zweisprachigkeit. Interview mit Michael Langner. In: Academia 13. (<http://www.eurac.edu/Academia/13/Artikel2.asp>).

NOTE

1. Atît la facultatea de filozofie cît și la facultatea de teologie unele dintre materii pot fi studiate în două limbi. Dar la nici una dintre facultăți nu există deocamdată diplome/licențe în două limbi.

2. Facultatea de științele naturii este *de facto* trilingvă: asta înseamnă că se țin cursuri în trei limbi: germană, franceză și engleză. Studenții anumitor secții sînt constrînși la acest trilingvism și totuși nu există încă o atestare oficială a competenței multilingvistice (trilingvism brut).

3. Fără facultatea de științele naturii.

4. Această tipologie este elaborată de domnul Joel Gapany, adjunctul decanului de la facultatea de filozofie, care a fost invitat la o ședință a comitetului nostru.

Traducere de László Kacsó

*

Michael LANGNER, absolvent al Universității Albert-Ludwigs din Freiburg, Germania, profesor la Universitatea Bilingvă din Fribourg, Elveția, director la mediatecii de limbi străine și copreședinte al comisiei Bilingvism la Universitatea Fribourg în cadrul rectoratului. Autor al mai multor publicații în domeniile: cultură și civilizație germană, multilingvism, predarea limbilor străine.

Michael Langner, Fachsprachen als Fremdsprachen: Organisatorische und didaktische Herausforderungen zweischprachigen Studierens, studiu prezentat la conferința The Multilingual University: Challenges and Issues, în Maastricht și preluat cu permisiunea autorului.

Bilingvismul în învățământul superior canadian

Cazul Universității din Ottawa¹

JEAN-MICHEL BEILLARD

După cum arată numele său, Universitatea din Ottawa se află în capitala federală a Canadei, o metropolă cu aproximativ un milion de locuitori, situată la granița dintre provincia anglofonă Ontario și cea francofonă Quebec. Pe lângă faptul că este reședința guvernului federal, Ottawa a devenit cunoscută și ca un centru major de înaltă tehnologie (zona Ottawa este supranumită „Silicon Valley a Nordului”), ambele sectoare constituind pentru studenții Universității o importantă sursă de locuri de muncă. Principalul campus al universității este amplasat în centrul orașului, la mică distanță de clădirea Parlamentului; în 1982 a fost dat în folosință un campus adițional, destinat științelor medicale, într-o altă zonă a orașului, în apropierea marilor spitale.

Evident, nici clădirile parlamentare nici industria high-tech nu existau când s-a pus piatra de temelie a universității. Înființată în 1848 ca un colegiu catolic particular de către părinții monahi care veniseră din Franța ca misionari, instituția a fost înregistrată sub denumirea de „Colegiul din Bytown”, după numele micului, dar în continuă creștere, oraș forestier ce avea să devină în cele din urmă Ottawa. Originile sale fac așadar, ca Universitatea din Ottawa să fie una din cele mai vechi instituții de învățământ superior din Canada.

Ca urmare a cererii tot mai mari de instruire universitară, au fost create sau reorganizate în anii '60 și '70 o serie de universități, numărul acestora ridicându-se astăzi în Ontario la 17, ele atrăgând în total peste 230.000 de studenți la cursurile de zi. Fiecare universitate este o instituție „asistată din fondurile publice”, în sensul în care deține autonomie juridică însă primește în jur de 70% din bugetul său operativ de la provincia Ontario, restul fiind acoperit în mare parte de taxele de școlarizare. Universitățile din Ontario diferă mult ca mărime, variind de la 50.000

de studenți, cîți are Universitatea din Toronto care este cea mai mare, și pînă la cei 2.000 de la Universitatea Nipissing, cea mai mică.

Cu cei 24.000 de studenți ai săi, Universitatea din Ottawa este o universitate de mărime medie, destul de mare pentru a fi o instituție cuprinzătoare care oferă o mare varietate de programe universitare și postuniversitare în majoritatea domeniilor de cunoaștere: arte, administrație, științe și științe sociale, dar și programe profesionale precum inginerie, educație, medicină, drept și științe medicale. Oferte comparabile se găsesc la alte universități de mărime medie din provincie, cum ar fi Universitatea Regală, Universitatea din Ontario de Vest sau Universitatea McMaster și, nici nu mai e nevoie să spunem, la Universitatea din Toronto care are cel mai mare număr de programe de toate nivelele.

Universitatea din Ottawa are totuși o caracteristică distinctivă: ea este bilingvă. Acest fapt face din ea o instituție cu adevărat unică, care se prezintă cu mîndrie drept o reflectare a Canadei, țară în care diversitatea culturală și bilingvismul (franceza și engleza) constituie politici guvernamentale și se bucură de protecție constituțională. Firește, Universitatea din Ottawa nu este singura care promovează diversitatea culturală: toate universitățile fac asta. Ea nu este nici singura universitate bilingvă din Canada: Universitatea Laurentian, din nordul provinciei Ontario este și ea oficial bilingvă, iar Universitatea York din Toronto include o componentă bilingvă, numită Colegiul Glendon.² Universitatea din Ottawa este unică totuși prin aceea că a prefigurat prin structurarea ei Canada ca și Confederație (1867) și a fost bilingvă înainte ca franceza și engleza să fi devenit limbile oficiale ale Canadei. Și mai semnificativ pentru scopul discuției noastre este faptul că ea este astăzi cea mai mare universitate bilingvă din America din Nord, singura destul de mare pentru a oferi ambelor grupuri lingvistice aria vastă de programe pe care le-am menționat mai sus.

Invitație la precauție

Nu există o definiție clară pentru bilingvism. Termenul se poate referi la bilingvismul „individual”, caz în care studentului îi revine obligația de a cunoaște două limbi sau de a le învăța pentru a urma programe sau cursuri care s-ar putea să fie ținute doar în una din limbi, sau se poate referi la bilingvismul „instituțional”, caz în care instituția este cea care recurge la două limbi prin dublarea lingvistică a programelor sau cursurilor, de exemplu, fără se existe vreo cerință ca studentul să cunoască mai mult de o limbă. Sau poate fi un amestec al amîndurora.

Termenul de „universitate” este și el încărcat de ambiguități. Unele universități sînt preponderent institute de învățămînt, adesea mici, ce oferă în cea mai mare parte dacă nu exclusiv programe simple; altele de obicei mai mari, se consideră universități „de cercetare intensivă”, punînd un accent puternic pe cercetare și programe postuniversitare. Evident, există diferențe majore — iar aceasta nu se dorește a fi o judecată de valoare — între cele două tipuri de „universități”.

O „universitate bilingvă” poate reprezenta, de aceea, realități semnificativ diferite, fapt evidențiat în cadrul întrunirii sponzorizate de UNESCO ce a avut loc la București în anul 2000, unde participanți din diferite țări au prezentat modelul de bilingvism al propriei instituții.³ Problema este și mai mult complicată de faptul că adesea se recurge la modelul bilingv pentru a veni în întâmpinarea nevoilor minorității lingvistice laolaltă cu cele ale majorității lingvistice.

În evaluarea modelului bilingv unii subliniază avantajele ce decurg din simpla coexistență a celor două limbi și grupuri lingvistice în sînul aceleiași instituții; alții au o viziune mai negativă și subliniază problemele ce apar odată cu acest model. În Ontario, aceasta a luat forma revendicării de către unii membri ai comunității francofone, a unei universități franceze; voi reveni asupra acestei chestiuni mai tîrziu.

Bilingvismul: contextul general

Canada este o țară mare cu o întindere de aproape 10 milioane de kilometri pătrați, cu o populație foarte diversă și inegal distribuită și care abia de curînd a depășit limita de 30 de milioane. Această populație relativ redusă este răspîndită pe cuprinsul a zece provincii și a trei teritorii.⁴ Cu cei 11 milioane de locuitori ai săi, Ontario este cea mai populată provincie, urmată fiind de Québec cu 7 milioane și Columbia Britanică cu 4 milioane de locuitori.

Canada este o țară bilingvă, în care franceza și engleza au statut de limbi oficiale bucurîndu-se astfel de „drepturi și privilegii” egale în ce privește folosirea lor în toate instituțiile Parlamentului și guvernului Canadei.⁵ Cuvîntul important aici pentru scopul nostru este „Canada”. Nu există nici o asemenea garanție a egalității în ce privește instituțiile și guvernarea diferitelor provincii. Cu excepția provinciei New Brunswick, care este bilingvă, toate celelalte provincii sînt unilingve, franceza fiind limba oficială a provinciei Québec, iar engleza a tuturor celorlalte.

Acest lucru merită remarcat din cel puțin două motive. Primul este acela că, mai ales ca urmare a factorilor istorici, toate provinciile sînt locuite de oameni — mai mulți ori mai puțini — a căror limbă maternă este cealaltă limbă oficială: anglofonii din Québec reprezintă în jur de 13% din populația provinciei, iar francofonii din provinciile a căror limbă oficială este engleza formează minorități lingvistice variînd de la 0,4% în Newfoundland și pînă la 5% în Ontario. În New Brunswick ei reprezintă cam o treime din populația provinciei. În cifre absolute, aceasta înseamnă însă că majoritatea francofonilor din afara Québec-ului se află în Ontario. Există în jur de 500.000 de franco-ontarieni și 250.000 de francofoni în New Brunswick, aceste două provincii însumînd trei sferturi din milionul de francofoni din afara Québec-ului. Ceilalți 250.000 sînt răspîndiți în grupuri relativ mici pe tot întinsul Canadei, variînd de la 1.000 la 50.000, în funcție de provincie.

Al doilea element important este acela că în Canada educația constituie o responsabilitate de nivel provincial, iar nu federal, fapt legiferat în termeni clari

de Constituția adoptată în 1867: „În și pentru fiecare provincie, Adunarea Legislativă este *singura* care poate legifera în domeniul educației”.⁶ A fost însă introdusă, prin Legea constituțională din 1982, o Cartă canadiană a drepturilor și libertăților, incluzînd și o secțiune intitulată „Drepturile educaționale ale minorității lingvistice”. Ca urmare, atît minoritățile lingvistice francofone cît și anglofone au dreptul constituțional de a fi educate în limba maternă, dacă sînt îndeplinite anumite condiții.

Mai concret, articolul 23 afirmă că cetățenii canadieni „a căror primă limbă învățată și încă înțeleasă este cea a populației anglofone sau francofone minoritare în provincia în care locuiesc ... (sau) ... care au urmat școala elementară în Canada...” în limba minoritară a provinciei lor „au dreptul pentru copiii lor la educație la nivel elementar și liceal în aceea limbă și în aceea provincie” (sublinierea autorului). Îndeplinite fiind anumite condiții, finanțarea acestui tip de educație trebuie făcută din fondurile publice, iar articolul 23 garantează în continuare „acolo unde numărul copiilor o justifică, ei au dreptul de a primi aceea educație în limba minoritară, facilitățile educaționale fiind asigurate din fondurile publice”. Cînd aceste condiții sînt realizate, vor exista așadar în provinciile multilingve facilități educaționale atît pentru majoritatea lingvistică cît și pentru minoritatea lingvistică.

Pe de altă parte, Constituția canadiană păstrează tăcerea în chestiunea educației universitare în limba minorității. Totuși, în anumite provincii și în diferite grade, atît minoritatea anglofonă cît și cea francfonă au acces la educație universitară în propria limbă. Universitatea McGill, Universitatea Concordia și Universitatea Episcopală, toate din Québec, folosesc engleza ca limbă de instruire și oferă o mai mare varietate de programe. Universitatea din Moncton în provincia New Brunswick este francfonă după cum este și Universitatea Sainte-Anne din Noua Scoție, sau Colegiul Universitar Saint-Boniface din Manitoba și Facultatea Saint-Jean din Alberta. Cu excepția celei dintîi, acestea oferă însă foarte puține programe.

În Ontario nu este nici o universitate care să aibă ca limbă de predare exclusiv limba minoritară. În loc, oferta de programe în limba franceză este făcută de cele trei universități menționate anterior.

Dintre toate instituțiile de mai sus, fie ele unilingve sau bilingve, care oferă programe în limba franceză, Universitatea din Ottawa este de departe cea mai mare. (Universitatea din Moncton și Universitatea Laurentian numără în jur de 6.000 de studenți în timp ce instituțiile mai mici precum Universitatea Sainte-Anne atrag cîteva sute de studenți). Într-adevăr, numărul programelor pe care le oferă în limba franceză se compară nu numai cu universitățile din afara Québecului, ci și cu multe universități din Québec.

În 1960 erau 2.900 de studenți înscriși la Universitate. Se presupunea că numărul lor avea să crească la 5.000 pînă în 1965 și pînă la 8.000 în 1970. Ca instituție denominațională, Universitatea nu era eligibilă pentru a primi subvenții

complete de la nivelul provincial. Provincia asigura o oarecare asistență, însă numărul de studenți anticipat pentru anii următori făcea evident faptul că numai o creștere substanțială a fondurilor publice alocate putea face față unei asemenea extinderi. În consecință, încă din 1963 au fost inițiate negocieri cu guvernarea provinciei Ontario, iar doi ani mai târziu legislativul provinciei a adoptat o „Lege cu privire la Universitatea din Ottawa”, care urma să fie cunoscută sub numele de *Legea Universității din Ottawa*, 1965.

Legea statornicea Universitatea drept o corporație și stipula că „exceptînd chestiunile atribuite prin această lege Senatului... conducerea, administrarea, management-ul și controlul Universității precum și a proprietăților, veniturilor, afacerilor și treburilor sale sînt încredințate Consiliului...” (articolul 11). Legea mai afirma că „Conducerea, disciplina și controlul Universității vor fi libere de restricțiile și controlul oricărui organism exterior, fie el laic ori religios...” (articolul 8). Universitatea avea să fie astfel la acea dată o corporație non-profit complet autonomă, condusă de un sistem bicameral: ea urma să aibă un Consiliu format din maximum 32 de membri care să decidă în toate privințele în chestiunile financiare și cele referitoare la personal, și un Senat care să decidă în toate chestiunile academice (Legea nu a fixat o limită superioară pentru numărul membrilor Senatului, care se ridică astăzi la 70.) Această nouă corporație fără statut denominațional devenea acum complet eligibilă pentru finanțarea de către provincie.

O misiune specială

O relevanță deosebită pentru discuția noastră o are articolul 4 (c) al Legii care afirmă și consfințește pentru „noua” Universitate misiunea și caracterul său bilingv. Acest articol stipulează că unul din „obiectivele și țelurile Universității” este:

„4 (c) să promoveze în continuare bilingvismul și biculturalitatea și să păstreze și dezvolte cultura franceză în Ontario”.

Acest articol este fundamental pentru Universitate deoarece, pe lângă faptul că îi încredințează îndatoriri pe care le au și alte universități din Ontario, îi încredințează ceea ce noi numim în mod curent „misiunea noastră specială”.

Care este înțelesul acestei „misiuni speciale”? În ce fel a evoluat ea de-a lungul istoriei Universității? Ce provocări și ce oportunități implică ea?

Bilingvismul în Universitate: 1848-1974

Legea Universității din Ottawa, 1965, nu prevede în ce fel trebuie implementat articolul 4 (c), lăsîndu-se pe seama Universității să decidă ceea ce ea a făcut oficial în 1974 odată cu adoptarea Regulamentului privind bilingvismul în Universitatea din Ottawa. Acest document a fost primul care a codificat conceptul de bilingvism pentru instituție, concept ce fusese supus uneori unor serioase dificultăți.

Anii de început ai bilingvismului

Chiar de la începuturile sale din 1848, Colegiul din Bytown concretiza trei componente ale bilingvismului: crearea unui mediu în care ambele grupuri lingvistice să învețe să trăiască împreună, învățarea englezei și francezei de către studenții ambelor grupuri și necesitatea de a face sigură păstrarea educației în limba franceză în această regiune.

Fondatorul său dorea ca acest Colegiu să contribuie „puternic, la cimentarea celor mai durabile legături, acelea făcute în tinerețe de către tineri din culturi și religii diferite, precum și la năruirea antipatiilor firești însă întotdeauna deplorabile dintre cetățenii aceleiași țări.”⁷ Colegiul era menit să fie în slujba „și într-adevăr a fost în slujba populațiilor de pe ambele maluri ale râului Ottawa”⁸, adică a viitoarelor provincii Québec și Ontario. Faptul că promovarea limbii franceze avea să fie consolidată prin crearea Colegiului a fost și el evidențiat de către fondatorul său. Susținând că acesta va servi interesele Québec-ului, de unde proveneau mai bine de jumătate din studenți, el remarca despre Colegiu că era „...destinat să vină în sprijinul tradițiilor și limbii sale pe cale să dispară în totalitate din acea parte a provinciei.”⁹

Așadar, chiar de la începuturile sale, în Colegiu urma să fie învățate atât franceza cât și engleza — fără să existe o dublare a cursurilor, de studenții ambelor grupuri lingvistice și din ambele provincii. Cursurile (mai ales studierea autorilor greci și latini) urmau să fie predate dimineată în franceză, iar după masa în engleză sau viceversa, dovadă că în acele timpuri orele erau mai flexibile ca astăzi. Cu alte cuvinte, Colegiul era un mediu de „...bilingvism integral, de «imersiune» a studenților și profesorilor în ambele limbi”.¹⁰

Bilingvismul în anii ce au urmat

După vreo 20 de ani totuși, această abordare specifică se lovea de o serie de dificultăți. Studenții anglofoni reprezentau acum majoritatea corpului studentesc. Obligația ce le revenea de a învăța franceza într-o provincie ce devenise anglofonă era tot mai mult contestată. Pe de altă parte, fusese înființat de curând un colegiu englez unilingv la Ottawa profilându-se astfel amenințător la orizont riscul de a pierde studenții anglofoni. Totodată, mulți francofoni din Québec păreau să prefere acum colegiile francofone din Québec unde, printre altele, taxele de școlarizare erau mai reduse decât la Colegiu.¹¹

În multe privințe, aceste provocări (concurența altor instituții, o majoritate anglofonă și taxe mai reduse în Québec) sînt direct comparabile cu cele cu care se confruntă Universitatea astăzi. Ar fi însă greșit să conchidem că istoria este atât de veche încît se repetă, deoarece la exact un secol după ce Colegiul a instituit o reformă radicală pentru ca programele sale să fie predate în engleză, Universitatea a adoptat Regulamentul său din 1974 cu privire la bilingvism ce avea să dea avînt bilingvismului și dezvoltării de programe de limbă franceză.

În 1874 însă reforma programelor luase o turnură unilingvă: toate disciplinele urmau să fie predate în engleză (cu excepția francezei și a religiei în cazul studenților francofoni). Anglofonii și francofonii au continuat să coexiste în aceea perioadă — după cât se pare, într-o atmosferă de respect reciproc ce nu era caracteristică relațiilor lor din afara instituției — însă limba oficială de instruire era engleza. Francofonii trebuiau să fie sau să devină bilingvi, lucru ce nu era valabil și pentru anglofoni. Această situație avea să persiste pînă la sfîrșitul secolului.

Treptat, diferiți factori păreau să transforme Colegiul Catolic din Bytown, inițial bilingv, într-o universitate catolică preponderent unilingvă de tip irlandez. Noțiunea de bilingvism părea condamnată la dispariție într-un colegiu la temelia căruia stătuse. Aceasta nu s-a întîmplat totuși. În ciuda a numeroase dificultăți, în 1901 avea să reapară predarea în limba franceză și din acel an „universitatea se reconectează la propriul ei trecut și recunoaște francofonilor drepturile de care au fost privați parțial din 1874. Totuși, bilingvismul nu este impus anglofonilor care nu îl doresc, ci este continuat pentru francofonii care consideră necesară limba engleză pentru avansarea lor socială, mai ales în Ontario.”¹²

Bilingvismul: un drum pe alocuri accidentat

Spațiul nu ne permite să prezentăm o istorie detaliată a evoluției bilingvismului în Universitate. O asemenea cercetare a fost deja întreprinsă de un fost rector, într-o serie de patru volume care cuprinde viața Universității din Ottawa, de la 1848 și pînă astăzi. Titlurile volumelor sînt semnificative: ele se referă toate la o „coexistență” a celor două limbi și grupuri lingvistice în cadrul instituției: „dificilă” pînă în 1898 din cauza problemelor pe care tocmai le-am descris, coexistența urma să devină „amenințată” (1898-1936) apoi „fructuoasă” (1936-1965) și, în cele din urmă, „echitabilă” în trecutul recent.¹³

Cu alte cuvinte, primii 100 de ani de bilingvism nu au fost lipsiți de dificultăți. Partea bună a lucrurilor este însă că acest Colegiu a izbutit să supraviețuiască și să devină mai solid. În tot acest timp, Colegiul din Bytown a continuat să crească atît ca număr de studenți cît și în statut. El a fost ridicat la rang de universitate (adică a fost autorizat să acorde licențe) în 1866 prin edict regal și recunoscut ca „Universitate catolică deplină” printr-un decret papal emis în 1889.¹⁷ Instituția a acordat prima diplomă de licență în 1872, prima de masterat în 1874 (aceluiași student) și primul titlu de doctor în litere și filosofie în 1892.

Bilingvismul în Universitate din 1974 pînă în prezent

Cînd a fost reorganizată Universitatea în 1965, numărul studenților care urmau cursurile de zi crescuse la 4285, pe care, dacă îl combinăm cu cel al studenților de la cursurile cu frecvență redusă, rezulta probabil un total destul de apropiat de cei 5000

de studenți prognozați, demonstrând că prognozele de înscriere sînt uneori corecte. Dintre aceștia, 49,5% proveneau din Ontario, 32,7% din Québec, 4,7% din alte provincii, iar 13,2% din alte țări. 52,5% aveau ca limbă maternă franceza, 40,9% engleza, iar 6,5% aveau drept limbă maternă o limbă diferită de limbile oficiale. În următorii 10 ani, Universitatea a continuat să se extindă, în 1974-75 studenții la cursurile de zi depășind cu puțin 10.000, 53,9% provenind din Ontario și 31,4% din Québec. Distribuția lingvistică a corpului studențesc mai era încă destul de stabilă, franceza fiind limba maternă a 51,6% dintre studenți, iar engleza a 39,6%.¹⁴

Pînă în acel moment, Universitatea dezvoltase deja multe din programele care formează baza ofertelor de astăzi. În ce privește limba de instruire, lucrurile erau însă destul de diferite. Științele exacte, ingineria, medicina și dreptul comun, de pildă, erau predate doar în engleză, în timp ce majoritatea programelor umaniste și științele sociale erau oferite în ambele limbi, puține (foarte puține) fiind oferite doar în limba franceză. Fiind o consecință a istoriei Universității și a diverselor considerații financiare, această distribuție asimetrică a limbilor de predare nu era atît de neobișnuită pe cît poate părea astăzi. Majoritatea studenților erau înscriși la științele umaniste și sociale și puteau frecventa cursurile în oricare din cele două limbi. De asemenea, cea mai mare proporție de studenți francofoni proveneau din Québec și mulți dintre ei veniseră la Universitatea din Ottawa pentru a învăța sau a-și perfecționa engleza.

Cu toate acestea, era evident că acest tip de bilingvism însemna că anglofonii unilingvi puteau urma aproape toate cursurile Universității în limba lor maternă, în vreme ce francofonii trebuiau să fie bilingvi pentru a putea beneficia de aceeași varietate de oferte. La începutul anilor '70, Universitatea a decis să cerceteze mai îndeaproape chestiunea bilingvismului și a descoperit că trebuiau remediate o serie de deficiențe.

Regulamentul cu privire la bilingvism, 1974

Regulamentul cuprinde șapte secțiuni: Partea I tratează categorizările (incluzînd definirea programelor în funcție de gradul lor de bilingvism, punct asupra căruia voi reveni puțin mai încolo); Partea a II-a are ca obiect administrația, Partea a III-a personalul auxiliar, Partea a IV-a programele de studiu, Partea a V-a corpul profesoral, Partea a VI-a studenții, iar Partea a VII-a implementarea recomandărilor sale. Regulamentul este, așadar o prezentare aproape exhaustivă a instituției și a ceea ce trebuia făcut pentru a se implementa articolul 4 (c) al Legii cu privire la Universitatea din Ottawa, 1965.

Un tablou deloc simplu

Regulamentul propunea următoarea clasificare:

„a) Pe baza limbilor folosite în predare:

(i) programe unilingve, în care cursurile se țin numai într-una din limbile oficiale;

(ii) programe bilingve prin dublare, în care toate cursurile sînt ținute atît în engleză cît și în franceză astfel încît studentul poate, dacă dorește, să studieze într-o limbă fără să-i fie restrînsă libertatea de alegere între diferitele orientări speciale autorizate de programul său;

(iii) programe bilingve cu preponderența uneia din limbile oficiale, în care cursurile obligatorii se țin în ambele limbi oficiale, dar în care majoritatea cursurilor opționale sînt oferite în limba predominantă astfel încît studentul poate urma cursurile într-o singură limbă însă cu costul restrîngerii libertății de opțiune în ce privește specializările;

(iv) programe bilingve, în care cursurile obligatorii se țin într-una sau cealaltă din limbile oficiale astfel încît studentul trebuie să urmeze cursuri în ambele limbi.”

După cum se poate vedea imediat, programele existente în 1974 cuprindeau întreaga gamă de varietate lingvistică. Clasificarea programelor în funcție de limba de predare nu era totuși suficientă pentru a oferi un tablou exact al complexității aflate la dispoziție. Regulamentul continua clasificarea astfel:

„(b) pe baza regulamentelor academice:

(i) programe în care nu este impusă de regulament nici un fel de competență lingvistică ca și condiție de absolvire, în afara cunoașterii limbii cerute pentru înscrierea la cursuri;

(ii) programele care, prin regulament, impun drept condiție a absolvirii să se facă dovada unui nivel de cunoaștere a celei de-a doua limbi prin trecerea unui test la începutul studiilor sau prin testare după ce studentul a urmat unul sau mai multe cursuri ținute în limba a doua și specificate de programul respectiv;

(iii) programe care includ unul sau mai multe cursuri în limba a doua, indiferent de nivelul de competență lingvistică al studentului la începerea studiilor universitare.”

Acesta era contextul de bilingvism în care Regulamentul aborda problema a ceea ce trebuia făcut în anii ce urmau în privința personalului, studenților, programelor și administrației Universității. El reitiera anumite drepturi referitoare la folosirea ambelor limbi, oferea stimulente pentru învățarea celei de-a doua limbi și includea bilingvismul ca pe o condiție de angajare în pozițiile care necesitau aceasta.

Funcțiile personalului auxiliar erau clasificate în funcție de natura îndatoririlor ce le presupuneau în poziții ce necesitau un bilingvism complet, unul parțial sau în cele în care deținătorul funcției putea fi unilingv. Urmău să fie oferite cursuri de învățare a limbii a doua, pe cheltuiala Universității, pentru angajații unilingvi, dacă era necesar. Cei ce aveau să se angajeze de aici încolo trebuiau să îndeplinească nivelul lingvistic cerut încă de la angajare.

O abordare similară a fost întreprinsă pentru profesori:

„14 (1) După intrarea în vigoare a acestui regulament, Universitatea va angaja ca membri ai corpului profesoral numai persoane care sînt cel puțin parțial bilingve sau care se angajează să atingă acest nivel de competență lingvistică.

(2) Un membru al corpului profesoral angajat în temeiul unei astfel de asumări nu va fi titularizat pînă cînd nu își va fi îndeplinit angajamentul.”

În ce privește desfășurarea ședințelor din cadrul Universității, Regulamentul prevedea ca ședințele Consiliului, Senatului și ale comisiilor lor să fie bilingve (în sensul în care putea fi folosită fie franceza fie engleza) însă la cerere urma să fie pusă la dispoziție o traducere a oricărei moțiuni asupra votului. Pe de altă parte, nu trebuiau traduse procesele verbale care consemnau intervențiile și moțiunile membrilor în limba în care au fost făcute.

În ce privește studenții, li s-a garantat dreptul de a folosi fie franceza fie engleza în contactele lor cu administrația centrală a Universității și cu cea a facultății lor, precum și dreptul de a-și redacta lucrările în limba oficială pe care o aleg, indiferent de limba în care s-a predat cursul. Totodată, facultățile urmau să creeze stimulente pentru ca studenții lor să devină bilingvi cel puțin pasiv.

După 25 de ani

Este just să afirmăm că aceste drepturi și reglementări au fost implementate cu succes cu excepția ultimei chestiuni, mai dificilă de evaluat.

Regulamentul avea clar în vedere să asigure faptul că, pe viitor, toți studenții absolvenți să aibă în comun cunoașterea pasivă a celeilalte limbi. Totuși, găsirea unei soluții comune tuturor facultăților s-a dovedit a fi o sarcină imposibilă. Facultatea de Arte și Facultatea de Științe Sociale, de pildă, au impus studenților lor obligativitatea promovării unui test de limbă a doua pentru a putea absolvi. Deși această cerință a evoluat întrucîtva în timp, procesul poate fi rezumat precum urmează: studenții admiși dădeau un examen de triere care să determine nivelul de cunoaștere a celei de-a doua limbi și, ca atare, numărul de cursuri predate în această limbă pe care ei trebuiau să le urmeze pentru a promova testul de competență lingvistică. Aceste cursuri erau cursuri non-credit, adică ele erau suplimentare față de cerințele normale ale programului și nu se includeau în calcularea mediei studentului. Studenții ale căror teste de triere demonstau că erau bilingvi într-o măsură corespunzătoare erau scutiți de alte cursuri de limbă.

S-au iscat multe probleme din pricina acestei cerințe. Studenții care îndepliniseră toate cerințele programului și care ar fi absolvit în orice altă universitate canadiană se puteau confrunta cu probleme în a absolvi tocmai din cauza acestei cerințe. În majoritatea cazurilor, absolvirea era întîrziată pur și simplu pînă la îndeplinirea cerinței, însă au existat și cazuri în care studenții nu au putut absolvi. Studenții se plîngeau, părinții se plîngeau și, în anumite cazuri, profesorii se

plîngeau. De-a lungul anilor s-au acordat din ce în ce mai multe scutiri de la regulă și *raison d'être* al cerinței a fost tot mai mult pus la îndoială.

Dacă cerința ar fi fost universal aplicată în cadrul Universității, ea ar fi putut fi apărută ca o notă distinctivă, ca o „marcă” să zicem așa, a studenților Universității din Ottawa. Dar nu era așa. Unele facultăți insistau doar asupra noțiunii de „contact” cu cealaltă limbă (studenții trebuiau doar să asiste la unul sau mai multe cursuri susținute în limba a doua) și considerau că stimulentele, iar nu cerințele, constituiau abordarea justă.

După numeroase discuții, a devenit evident că nu se putea ajunge la un consens pentru o politică comună, alta decît promovarea „contactului” cu cealaltă limbă. La începutul anilor '90, avînd acordul facultăților vizate, Senatul a hotărît să elimine cerința testului de limbă a doua așa cum fusese el practicat de Facultățile de Artă și de Științe Sociale.

În ce privește celelalte părți ale Regulamentului, rezultatele sînt lipsite de orice echivoc. Personalul auxiliar este în totalitatea lui activ bilingv. În privința profesorilor este important să remarcăm că, la scurt timp după adoptarea Regulamentului, Asociația profesorilor a devenit factorul recunoscut de negociere și decizie în chestiunea personalului didactic. Condițiile angajării, inclusiv titularizarea pe post, a devenit astfel parte a unui contact colectiv negociat. Cerința referitoare la cea de-a doua limbă ar fi putut de naștere controverselor, ceea ce nu s-a întîmplat totuși. S-a căzut de acord că nivelul obligatoriu de cunoaștere a celeilalte limbi va fi specificat în primul contract de angajare precum și ulterior, pînă la titularizare.

În formularea Contractului colectiv, cerința lingvistică (una din cele opt impuse) pentru obținerea postului sună în felul următor: „Membrul trebuie să fi îndeplinit cerințele referitoare la nivelul de performanță în franceză și engleză precizat în scrisoarea inițială de numire curentă...”, acest nivel urmînd să fie confirmat de o testare a limbii a doua, dacă este necesar. În practică, aceasta a însemnat că cerințele lingvistice impuse de Regulament au fost adesea depășite, bilingvismul activ fiind cerut atît la vremea angajării cît și la cea a titularizării. Cerința unui bilingvism activ a fost foarte utilă în dezvoltarea accelerată a programelor în limba franceză care a avut loc în cursul deceniului următor.

Dezvoltarea programelor în limba franceză în anii '80

Regulamentul era cît se poate de clar în tratarea programelor de studiu: Senatul trebuia să acorde considerația cuvenită felului în care resursele suplimentare alocate programelor contribuiau la implementarea articolului 4 (c) și, în consecință, Senatul urma să „acorde o atenție deosebită proiectelor care au ca obiect satisfacerea unei nevoi identificate a comunității pe care o servește, fie prin îmbunătățirea caracterului bilingv al unui program existent, fie prin transformarea unui program unilingv existent într-unul bilingv.” (sublinierea autorului).

După cum am arătat deja, un mare număr de programe din domeniul umanist și al științelor sociale era deja bilingv în sensul în care acestea erau oferite în ambele limbi sau în sensul în care studenților li se cerea să demonstreze cunoașterea pasivă a celeilalte limbi. Implementarea Regulamentului a avut o semnificație deosebită mai cu seamă în facultățile în ale căror programe prevala limba engleză.

La începutul anilor '80, Universitatea aproba primul său plan pe cinci ani de dezvoltare a programelor în franceză. Acest plan se baza, ca și cele care i-au urmat, pe o dublă abordare: introducerea în limba franceză a cursurilor predate pînă atunci doar în engleză în cadrul programelor existente; și crearea de noi programe, fie bilingve, fie exclusiv franceze, care să servească comunitatea francofonă din Ontario. Prima componentă era în mod clar gîndită ca un proces de „recuperare” prin care studenții francofoni să poată frecventa măcar parțial, iar la modul ideal, în viitor, integral programul pe care l-au ales în propria limbă; cea de a doua componentă era nu numai în spiritul Regulamentului, ci și a ceea ce avea să fie inclusă ca secțiunea (IV) în Declarația cu privire la misiunea Universității, adoptată în 1987: „exercitarea puterii de decizie în dezvoltarea programelor de instruire, de cercetare și profesionale concepute anume pentru populația francofonă din Ontario.” Este demnă de remarcat această referire deosebită la „populația francofonă din Ontario”. Ea nu se regăsește în Legea cu privire la Universitatea din Ottawa și nici în Regulamentul cu privire la bilingvism. Pînă în anii '80, au avut însă loc schimbări majore în frontul francofon. Studenții francofoni, care fuseseră pînă atunci majoritari, reprezentau acum mai puțin de 50% din corpul studentesc al Universității. În 1984, procentajul lor era de 40,5% din totalul studenților înscriși la cursuri de zi în comparație cu cel de 47,8% al anglofonilor. Tot mai mult, studenții proveneau din Ontario — peste două treimi în același an 1984. Pe de altă parte, numărul studenților din Québec era în continuă descreștere, atît în cifre absolute cît și relative (23,2% în 1984, mai tîrziu mai puțin de 20%).¹⁵

Totuși, treptat, francofonilor din Québec le luau locul studenții francofoni din Ontario care deveneau acum majoritatea populației francophone a Universității. Chiar și așa, numărul studenților franco-ontarieni era limitat din cauza unei tradiționale participări reduse în învățămîntul superior, dar și în cifre absolute. Cu alte cuvinte, extinderea programelor în franceză a avut loc la o dată la care proporția studenților francofoni începuse deja să descrească și cînd cele mai realiste prognoze susțineau că numărul absolut al studenților francofoni avea să rămînă stabil sau, în cel mai bun caz, să crească ușor.

Scurtă digresiune asupra finanțării

În mod evident, implementarea acestor planuri nu ar fi fost posibilă în condițiile procesului uzual de finanțare ale cărui criterii sînt preponderent numerice. Fără a intra în detaliile sistemului de finanțare, este important să se știe totuși că el include două componente principale: o formulă bazată pe criteriul numeric în temeiul căreia Universitatea obține 90% din totalul subvențiilor alocate de provincie

și cîteva anexe „specifice misiunii” care acoperă costurile suplimentare necesare situațiilor speciale cum este și cazul bilingvismului.

În demararea de noi programe, dificultatea presupusă de anexa bilingvă a finanțării este dublă. În primul rînd, ea reprezintă o rambursare a cheltuielilor deja făcute și dacă instituția nu a finanțat deja cursurile în cealaltă limbă ea nu primește nici un fel de fonduri speciale în baza acestei anexe. În al doilea rînd, ea este destinată să acopere doar costurile suplimentare, adică acele costuri care pot fi puse pe seama faptului că instituția nu este unilingvă.

Un exemplu în acest sens ar fi dublarea lingvistică — nu numai în anumite condiții — a unui curs obligatoriu. Dacă politica institutului este de a avea secții de aproximativ 50 de studenți în paralel (una în franceză, una în engleză), nu i se va acorda nici un fond special. Dacă însă cursul are înscriși 50 de studenți la secția engleză și ar trebui să se creeze o secție specială pentru un număr mic, să zicem 5, de studenți francofoni, aceasta ar implica un cost suplimentar. În condiții obișnuite, o instituție unilingvă ar mări pur și simplu numărul primei secții cu 5, fără nici un cost suplimentar. O universitate bilingvă ar trebui să înființeze o secție nouă, iar costurile presupuse de aceasta ar fi rambursate. În același chip, ar fi suportate cheltuielile bibliotecii și cele administrative ce pot fi puse pe seama misiunii bilingve a universității.

Oricît de importantă este pentru funcționarea unei universități bilingve, anexa afectată bilingvismului a sistemului de finanțare nu facilitează totuși lansarea de noi programe ale căror cheltuieli de demarare (angajare de noi profesori, de pildă) trebuie făcute imediat. În anii '80, guvernarea provinciei a hotărît să rezolve această problemă prin alocarea de fonduri speciale în acest scop în cazul programelor în limba franceză, act ce era întru totul în spiritul eforturilor provinciei de a asigura franco-ontarienilor acces la servicii în propria limbă. O „Lege a serviciilor în limba franceză” a fost adoptată în 1986 în virtutea căreia, în anumite condiții, agențiile guvernamentale și instituțiile legislativului urmau să fie „desemnate” să aibă obligația de a oferi servicii în franceză.

Dacă nu pierdem din vedere că Ontario nu este o provincie bilingvă, se impune o comparație a articolului 4 (c) a Legii cu privire la Universitatea din Ottawa, 1965, cu preambulul la Legea serviciilor în limba franceză, 1986, din care citez o parte: „Avînd în vedere că limba franceză este o limbă istorică și respectată în Ontario... și avînd în vedere că Adunarea Legislativă recunoaște contribuția moștenirii culturale a populației de limbă franceză și dorește să o transmită generațiilor viitoare...” În mod evident, guvernarea provinciei Ontario lua măsuri pentru ca, fără să modifice statutul unilingv al provinciei, să ofere totuși minorității franco-ontariene servicii în propria limbă.

Legea nu viza și universitățile (acestea puteau solicita „desemnarea”, ea nu le putea fi impusă ca în cazul agențiilor guvernamentale). Guvernarea a decis să abordeze totuși problema programelor universitare în limba franceză prevăzînd

finanțarea și planificarea corespunzătoare a ofertelor de programe de limbă franceză ale universităților bilingve din provincie. Ca urmare, s-a înregistrat un progres semnificativ atât în ce privește coordonarea ofertelor de cursuri în franceză ale universităților bilingve din provincie, cât și în ce privește demararea de programe complet noi, majoritatea lor la Universitatea din Ottawa.

Rezultatele

O numărătoare recentă indică faptul că 113 din programele Universității, erau oferite în engleză, 91 în franceză, iar 22 parțial în franceză. Programele de nivel post-universitar se ridicau la 89 în engleză, 49 în franceză, iar 46 parțial în franceză (unele programe sînt oferite exclusiv în franceză).²⁰ Mai rămîne încă loc pentru dezvoltarea în continuare în ce privește echilibrarea lingvistică a cursurilor, următoarea planificare urmînd fără îndoială să facă recomandări în acest sens. Trebuie însă remarcat faptul că echilibrarea lingvistică nu înseamnă un număr egal de programe în ambele limbi. În virtutea naturii Universității, unele programe vor rămîne bilingve, iar în cazul particular al programelor dezvoltate pentru comunitatea franco-ontariană, unele vor fi exclusiv în franceză.

Desigur, la fel de important ca numărul programelor este tipul de program implementat. În această privință este relevant exemplul programelor profesionale. În mod tradițional, toate cursurile Facultății de Medicină erau susținute exclusiv în engleză — cu excepția cîtorva lucrări practice de laborator. La rădăcina acestei stări de lucruri se aflau multe cauze (unele cum ar fi lipsa medicilor vorbitori de franceză în spitalele asociate Universității în procesul de instruire nedepinzînd de Universitate), dar ea crea totuși o sumă deloc neglijabilă de nemulțumire în sînul comunității franco-ontariene. Această problemă este remediată în prezent: programul este accesibil și în franceză.

Același lucru este valabil și pentru Facultatea de Drept al cărei program de Drept Civil este oferit doar în limba engleză. Franceza este recunoscută ca limbă oficială în curțile de justiție din Ontario și se resimțea nevoia ca Universitatea să dezvolte un program de drept civil în limba franceză pentru a pregăti astfel viitori avocați care să profeseze în această limbă. (Din cauze pe care spațiul nu ne îngăduie să le prezentăm aici, primul program de drept civil în limba franceză a fost dezvoltat la Universitatea din Moncton, din provincia bilingvă New Brunswick). Acest program a fost dezvoltat treptat, introducîndu-se anul întîi de studiu, apoi al doilea, etc. în franceză, pînă la completarea lui.

În fine, au fost create cîteva programe noi, fie bilingve (cu cursuri în franceză și în engleză, fără a fi însă dublate), fie exclusiv franceze. Acestea au fost menite în mod clar să vină în întîmpinarea nevoilor comunității franco-ontariene ai cărei reprezentanți fuseseră consultați în acest sens. Exemplele includ, la nivel postuniversitar, programul bilingv de Asistență Socială, iar la nivel de licență programele de Fizioterapie și Terapie ocupațională. Aceste două programe sînt

oferite exclusiv în franceză: ele sînt disponibile în engleză la alte univeristăți din Ontario și nu s-a impus necesitatea adăugării unuia echivalent în engleză ori a transformării acestuia în program bilingv.

Bilingvismul: o propunere de evaluare

După cum reiese din scurta prezentare istorică de mai sus, bilingvismul de la Universitatea din Ottawa își are rădăcinile în convingerea că el constituie o valoare adăugată Universității și că se asociază cu promovarea culturii franceze. „Misiunea specifică” Universității, conform articolului 4 (c) a Legii, nu lasă loc ambiguității în acest sens: Universitatea trebuie să promoveze bilingvismul și cultura franceză. Orice evaluare a modelului bilingv în varianta dezvoltată la Universitatea din Ottawa trebuie să se facă, de aceea, în lumina gradului de reușită pe care ea l-a atins în realizarea ambelor obiective.

Probleme mici și mari

Un lucru este cert: o instituție bilingvă este mai complexă decît una unilingvă.

Problemele variază de la a nu ști în ce limbă să te adresezi unui student pe care îl întâlnești prima dată și pînă la a „greși” limba (adică a folosi cealaltă limbă) în care trimiți o cerere de înscriere, ca să nu mai vorbim de menținerea unei reprezentări adecvate a studenților, personalului auxiliar și profesorilor din ambele grupuri lingvistice.

Există numeroase probleme de percepție. Un exemplul recent — dar sînt multe altele — este semnificativ. În ultima ediție a ziarului englez al studenților „Fulcrum”, un articol intitulat „Două solitudini” susține că „pentru o instituție bilingvă, se face o groază de tam-tam în jurul Universității din Ottawa pentru favorizarea strigătoare la cer a unei limbi în detrimentul celeilalte — atît de studenții englezi cît și de cei francezi”¹⁶ O analiză succintă ar dovedi că Universitatea nu are cum să favorizeze simultan franceza în detrimentul englezei și engleza în detrimentul francezei, oricît s-ar strădui...

La un nivel mai general, faptul că Universitatea este bilingvă înseamnă adeseori că cei din afara ei și care sînt greșit informați o percep ca fiind unilingvă în cealaltă limbă: o instituție francofonă dacă sînt anglofoni sau una anglofonă dacă sînt francofoni. Cei care sînt ceva mai bine informați și care știu că Universitatea este bilingvă înțeleg greșit acest lucru: ei cred adeseori că studenții trebuie să fie bilingvi pentru a fi admiși sau să devină bilingvi pînă vor absolvi. Ca să înrăutățească și mai mult lucrurile, unii francofoni care știu că Universitatea este bilingvă, nu agreează ideea aceasta și cred că ea nu este destul de francofonă.

Apoi, se mai pune problema cum sînt percepute strădaniile Universității de a-și duce la îndeplinire misiunea în funcție de diferite interpretări pe care oamenii o dau acestei misiuni.

Acum cîțiva ani, în urma unor reproșuri insistente făcute de studenții francofoni, s-a luat decizia de a desemna unul din complexele studențești drept complex francofon. Văzut de o parte din francofoni ca o îndelung așteptată casă departe de-acasă, el era prezentat de alții, printre care și francofoni, drept un ghetto. Această împărțire a opiniilor s-a produs și cînd Senatul Universității a abolit, după cum am arătat mai devreme, cerința stăpînirii celei de-a doua limbi pentru absolvire. Criticată adesea de membri ai ambelor grupuri lingvistice pentru că era complicată, nedreaptă, lipsită de rost, etc... atîta timp cît a fost în vigoare, aceeași cerință s-a transformat, a doua zi după ce a fost eliminată, în dovada clară și lipsită de ambiguitate a atașamentului Universității față de bilingvism. Nu mai e nevoie să spunem că cei ce erau de această părere proveneau din ambele grupuri lingvistice...

Dincolo însă de percepții, puncte de vedere și afirmații îndoielnice, există și probleme generate de deficiențe reale. După cum am arătat, unele programe sînt accesibile în limba franceză doar parțial, studenții franco-ontarieni trebuind să urmeze restul cursurilor în engleză. Sînt cazuri în care programul ar trebui să fie complet accesibil în franceză însă, dintr-un motiv sau altul (lipsa unui număr suficient de studenți, lipsa de fonduri, lipsa profesorilor), el sfîrșește prin a fi doar parțial francez. Oricare ar fi cauza, problema este semnificativă pentru posibilitatea bilingvismului de a deveni asimetric: membri minorității franco-ontariene, de obicei bilingvi, pot urma acele cursuri în engleză, însă viceversa nu este valabilă pentru studenții anglofoni, majoritatea lor fiind unilingvi.

În sfîrșit, realitatea cifrelor nu poate fi eludată: numărul studenților anglofoni este cel care a înregistrat o creștere rapidă și constantă, iar nu cel al francofonilor. Proporția francofonilor a continuat să scadă de la începutul anilor '70: el repezintă acum doar 33% din totalul corpului studențesc. Această modificare continuă a proporțiilor constituie un motiv de îngrijorare pentru unii membri ai comunității franco-ontariene.

Avantaje mici și mari

Regulamentul cu privire la bilingvism afirma clar în preambulul său: „Universitatea consideră că bilingvismul constituie în sine o valoare culturală, iar în cazul anumitor discipline și programe el este o condiție indispensabilă a excelenței”. Și continuă: „Universitatea consideră totodată că bilingvismul constituie o valoare educativă de vreme ce permite dezvoltarea unui mediu de viață și studiu care cultivă schimburile interculturale și dezvoltarea respectului reciproc între cele două grupuri lingvistice”.

Acest concept de înțelegere și respect reciproc a deținut un loc primordial în viziunea fondatorilor Colegiului din Bytown. El continuă să fie o componentă de bază a vieții Universității de astăzi. Desigur, există frustrările ciudate pe care le implică coexistența celor două limbi, însă există, hotărît, respectul reciproc.

Studentii

Studentii din cele două grupuri lingvistice trăiesc într-adevăr împreună și cu tot cu faptul că sînt disponibile programe paralele, ei urmează adesea cursurile împreună: contactul intercultural este aproape inevitabil, iar avantajele sale sînt socotite incontestabile. De-a lungul anilor, cercetările au arătat că studenții care se înscriau la Universitate, o aleseseră tocmai pentru faptul că era bilingvă. Deși datele referitoare la absolvenți sînt mai degrabă de natură anecdotică, mulți dintre ei susțin că șederea lor în acest mediu specific a fost o experiență care le-a adus multe împliniri, atît profesional cît și strict personal. Există, pe de altă parte, studenți care au descoperit că aveau puține contacte cu membrii celui alt grup lingvistic: pentru ei mediul bilingv nu era o sursă de probleme, însă nici de satisfacții deosebite. În ansamblu, totuși, balanța înclină vizibil spre partea pozitivă.

În mod clar, accentuarea constant crescîndă a bilingvismului „instituțional” ce reiese din dezvoltarea de programe paralele în franceză la toate nivelele ar fi putut duce la împușinarea, dacă nu chiar eliminarea contactelor dintre cele două grupuri lingvistice. Paralelismul, ne spune Euclid, nu favorizează condițiile de întîlnire a punctelor. Realitatea s-a dovedit totuși alta: contactele nu se limitează la schimburile din sălile de curs și, precum tocmai am afirmat, numeroși studenți urmează cursuri în ambele limbi. Pînă la urmă, paralelismul permite studenților unilingvi să ducă la bun sfîrșit programe de care ar fi fost altminteri privați și în același timp pune la dispoziția celor bilingvi o plajă mai largă de cursuri și o experiență educațională mai bogată.

Personalul profesoral și auxiliar

Multe din aceste lucruri sînt valabile și pentru profesori și pentru personalul auxiliar. Cîteodată cerințele lingvistice fac recrutarea profesorilor — iar pentru unii dintre ei și titularizarea — mai dificilă. Cazurile de eșec din cauza limbii a doua sînt însă foarte puține. Universitatea oferă gratuit cursuri de învățare a limbii a doua pentru personalul său a cărei majoritate covîrșitoare trăiește confortabil într-un mediu în care discuțiile se desfășoară în franceză și în engleză, fără să fie nevoie de traducere.

Programele

Este la fel de clar că, pentru anumite discipline, caracterul bilingv al Universității a contribuit la calitatea programelor sale. Multe dintre acestea au fost îmbogățite de tradițiile culturale atît ale lumii anglofone cît și a celei francophone, lucru remarcat de o serie de experți din afara Universității care i-au evaluat programele.

În unele cazuri, contribuția acestor două culturi are un impact direct nu numai asupra conținutului programelor oferite studenților, ci și asupra perspectivelor lor

de angajare. Un exemplu îl reprezintă „programul național” în domeniul dreptului, care permite studenților să poată profesa, odată ce au absolvit, atât în aria Dreptului Civil de tradiție franceză cât și în cea a Dreptului Cutumiar de tradiție anglo-saxonă. În lumea de astăzi, a schimburilor internaționale și a contractelor ce conectează cele două sisteme legale, studenții care dețin în bagajul lor de cunoștințe ambele sisteme și ambele limbi se bucură de un avantaj evident.

Concluzii

Bilingvismul în învățământul superior poate fi o chestiune de opțiune sau o chestiune de necesitate, cel mai adesea însă este o combinație a acestora. El poate fi perceput ca o valoare suplimentară a tuturor celor implicați, ca o soluție imediat următoare celei mai bune pentru minoritatea lingvistică și chiar ca o sursă de asimilare. Nu spunem nimic nou afirmând că, în direcționarea evoluției bilingvismului și a felului în care este el perceput, este crucial contextul.

După cum am menționat deja, misiunea specifică Universității din Ottawa este dublă: promovarea bilingvismului și a culturii franceze în Ontario. Unii membri ai minorității franco-ontariene o consideră o misiune imposibilă, a cărei primă componentă este incompatibilă cu a doua. Preferințele lor se îndreaptă spre o universitate exclusiv franceză.

Nu este aici locul să discutăm această chestiune pe larg, însă câteva comentarii sînt binevenite.

În general vorbind, mărimea bugetului unei universități este strîns legată de nivelul și paleta programelor oferite, ambele fiind o funcție a numărului de studenți înscriși. O universitate poate decide să rămînă mică — există avantaje în aceasta — dar dacă o face, ea decide în consecință să renunțe la a fi o instituție comprehensivă care să desfășoare atât procese de învățămînt cât și de cercetare într-o arie vastă de programe atât de nivel universitar cât și postuniversitar.

După toate probabilitățile, o universitate exclusiv franceză ar fi în Ontario foarte aproape de Universitatea din Moncton în ce privește mărimea și ofertele de programe: o universitate care ar putea conferi în mare parte doar titluri de licență și cu mult mai puține programe disponibile în franceză decît cele existente la Universitatea din Ottawa. Aceasta nu ar fi o chestiune de opțiune, ci un rezultat inherent al numărului restrîns de studenți. S-ar pune apoi întrebarea care dintre programele disponibile în prezent la o universitate bilingvă ar trebui abandonat și pentru ce anume. Nu sînt ușor de găsit răspunsurile la aceste întrebări.

Următoarea întrebare s-ar ridica în legătură cu soarta acelor franco-ontarieni care ar dori să urmeze programe ce nu ar mai fi oferite în franceză. Răspunsul e simplu: ar fi puși în situația de a urma acele programe altundeva, iar dacă ar rămîne în Ontario, le-ar urma în engleză. Aceste realități, dimpreună cu toate implicațiile lor, ar trebui făcute explicite tuturor celor implicați și înțelese complet de aceștia.

În multe privințe, modelul bilingv al Universității din Ottawa s-a dovedit o cale eficientă de a oferi învățământ superior pentru ambele grupuri lingvistice: Universitatea este destul de mare pentru a putea realiza economii de pe urma asocierii dimensiunii cu formatul, iar prin faptul că se îngrijește de nevoile ambelor grupuri lingvistice este în măsură să abordeze mai adecvat chestiuni ce înglobează masa critică și deopotrivă cifrele reduse.¹⁷

Sînt desigur permise opinii diferite despre bilingvism, iar circumstanțe diferite pot duce la concluzii diferite. În cazul Universității din Ottawa, totuși, dovezile conduc în general la concluzia că modelul bilingv a venit în întîmpinarea intereselor ambelor grupuri lingvistice și că promovarea bilingvismului a contribuit la păstrarea și promovarea culturii franceze în Ontario. □

NOTE

1. Vezi, de asemeni, de același autor, în UNESCO-CEPES, *The Bilingual University, Bilingualism in a Canadian context: the case of the University of Ottawa*, Higher Education in Europe, Volumul XXV, Numărul 4, 2000, pp.469-476.

2. Pe lîngă instituțiile nendenominaționale prezentate aici, printre universitățile bilingve se numără Universitatea din Sudbury asociată cu Universitatea Laurentian și Universitatea Saint Paul asociată cu Universitatea din Ottawa. În ambele cazuri, ele și-au păstrat afilierea religioasă și conferă titluri religioase.

O altă instituție bilingvă este Colegiul Militar Regal care, după cum arată numele său, este o instituție cu obiectiv special, aflată sub jurisdicție federală, pregătirea forțelor armate constituind o responsabilitate federală.

3. Vezi *The Bilingual University*, op.cit.

4. Spre deosebire de provincii, care se bucură de drepturi constituționale, teritoriile au drepturi delegate de către guvernul federal. Nu există universități în teritorii. În cele ce urmează, referințele se vor face doar la provincii.

5. Legea constituțională din 1982, Partea I, art. 16(1).

6. Ibid., art. 93, sublinierea autorului.

În ciuda acestei exclusivități, guvernul federal joacă un rol major în finanțarea educației, dar care este unul indirect. În special, el furnizează fondurile pentru cercetarea universitară prin intermediul a trei consilii de finanțare majore: unul pentru științe sociale și umaniste, unul pentru științe pozitive și inginerie și unul pentru științe medicale și asociate acestora.

7. Vezi Guindon, R., *Coexistence difficile: la dualité linguistique à l'Université d'Ottawa*, Vol. 1, Ottawa: Presses de l'Université d'Ottawa, 1989, p.12 (traducerea din franceză în engleză aparține autorului).

8. Ibid.

9. Ibid., p.13.

10. Ibid., p. 52.

11. Pentru o descriere a acestor probleme, vezi Guindon, *ibid.*, pp.53-67.

12. Ibid., p.184.

13. Titlurile lui Guindon în limba franceză sînt: *Coexistence difficile*, *Coexistence menaces*, *Coexistence féconde*, *Coexistence équitable*. Recomand cititorilor interesați să consulte toate cele patru volume pentru o prezentare exhaustivă a originilor și evoluției bilingvismului la Universitatea din Ottawa.

14. Vezi L'Université d'Ottawa - Un Heritage pur Demain / The University of Ottawa - A Tradition for Tomorrow, Université d'Ottawa, 1990, pentru o scurtă istorie a Universității.

15. Ibid., p. 105.

Aceste tendințe generale au persistat de-a lungul anilor. Studenții din Quebec reprezintă acum mai puțin de 15% din corpul studențesc. La originea acestei scăderi se află doi factori principali: extinderea sistemului universitar din Quebec odată cu crearea Universității din Quebec care a deschis simultan patru campusuri în 1969 și dezvoltarea ulterioară a altor campusuri printre care cel din Hull, separat de Ottawa doar printr-un pod; și diferența crescândă dintre taxele de școlarizare cerute în provinciile Quebec și Ontario, în aceasta din urmă nivelul lor reprezentând mai mult de dublul din cea dintâi.

16. The Fulcrum, Vol. 62, nr. 1, august 30- septembrie 5, 2001, p. 7 (sublinierea autorului).

17. Exemplul programelor postuniversitare poate concretiza această afirmație. Calitatea programelor postuniversitare din Ontario este apreciată de către experți din exterior la începutul lor (o evaluare "standard"), iar, în cazul în care sînt autorizate, pe parcursul lor periodic (evaluare "periodică"). Evaluatorii iau în considerare diferiți indicatori, inclusiv numărul de profesori repartizați programului, calitatea rezultatelor cercetărilor efectuate de aceștia, numărul de studenți, și infrastructura disponibilă (depozitele bibliotecilor, dotările existente pentru cercetare și laboratoare, servicii informatice, etc... acolo unde este cazul). Într-o serie de cazuri (în special referitoare la cerințele de infrastructură), condițiile se aplică global, indiferent de limbă. Combinarea celor două grupuri lingvistice face posibilă prezența unei asemenea infrastructuri, existența profesorilor bilingvi face posibilă supervizarea muncii studenților din ambele grupuri, etc... Există posibilitatea ca, luat separat, un program consacrat exclusiv minorității lingvistice să nu întrunească aceste criterii, și ca atare să nu fie oferit.

Traducere de Doina Baci

*

Jean-Michel BEILLARD deține titlul de doctor în economie al Universității Notre-Dame, Indiana, SUA. El a fost cooptat de către Catedra de Științe Economice a Universității din Ottawa în 1968 și numit în 1978 vicerector-asistent, iar în 1980 Secretar al Universității. El deține din 1990 funcția de vicerector, răspunzînd de Departamentul de Dezvoltare și Relații ale Universității. Este în curs de elaborare a unei lucrări despre universitățile din Ontario.

Studiu de caz privind Universitatea Liberă din Bozen/Bolzano, Italia

SANDRA CAMPISI

Bozen/Bolzano este situată într-o regiune trilingvă a Italiei, ale cărei limbi materne sînt germana, italiana și ladina [sau reto-romana] (aceasta din urmă nefiind vorbită decît de 4% din populație). Scopul Universității Libere din Bozen/Bolzano, care a fost fondată în 1997 și și-a lansat primele programe în 1998, este acela de a oferi studenților săi un învățămînt multilingv, bazat pe practică, și care să răspundă așteptărilor pieței muncii pe plan local și european. Activitățile educaționale trilingve se desfășoară în germană, italiană și engleză în cazul secției Ecolo Economie Industrială. Singura excepție o constituie Facultatea de Pedagogie. Această facultate oferă studenților vorbitori de germană-italiană și ladină secții de formare separată.

Contextul istoric și geografic

Le Tyrol du Sud/Süd Tyrol/Alto Adige — Tirolul de Sud

Tirolul de Sud se află în nordul Italiei. Pînă la sfîrșitul primului război mondial, Tirolul de Sud a fost o parte a Imperiului Austro-Ungar. Ca urmare a Tratatului de la Paris de la Saint-Germain, din 1919, Tirolul de Sud a intrat în mod oficial sub autoritatea Statului Italian. Începînd cu anul 1946, provincia a beneficiat de un statut autonom (în virtutea viitoarelor Acorduri de la Paris).

Prin cei 460.000 de locuitori ai săi vorbitori de germană și de italiană, Tirolul de Sud reprezintă prin urmare o regiune bilingvă în mijlocul Alpilor. În jur de 68% dintre locuitorii săi au germana ca limbă maternă și 28% italiana. Limba ladină (4%) este vorbită doar în regiunea Dolomiților. Dat fiind faptul că există minorități lingvistice în Tirolul de Sud, provincia a beneficiat de drepturi speciale oferite de Statul Italian care, între altele, îi garantează dreptul la educație școlară în limba maternă (germană, italiană sau ladină), precum și utilizarea concomitentă a italienei și a germanei pentru serviciile publice și în documentele oficiale. Aceste drepturi sînt specificate în susmenționatul Statut de Autonomie al Provinciei

Autonome Bozen/Bolzano, care garantează păstrarea identităților lingvistice și culturale ale minorităților vorbitoare de ladină și germană.

Bozen/Bolzano, capitala acestei provincii biculturale a Tirolului de Sud, se află la aproximativ optzeci de kilometri sud de Bremen Pass, frontiera care leagă Italia de Tirolul de Nord din Austria. Orașul e așezat într-o depresiune și este înconjurat de munți impunători care ajung pînă la 3000 de metri peste nivelul mării. Cu cei 100.000 de locuitori ai săi, vorbitori de germană și italiană, Bozen/Bolzano este azi un centru internațional de afaceri multilingv.

Încă de la începutul secolului al XII-lea, cînd Bozen/Bolzano a devenit un centru comercial și de afaceri, acesta a constituit un important loc de întîlnire a celor două culturi. Este locul în care comercianții din sudul Germaniei și cei din Italia nu numai că făceau schimb de mărfuri, dar se și îmbogățeau reciproc prin intermediul schimburilor lor culturale. Orașul comercial Bozen/Bolzano a culminat la începutul secolului al XII-lea prin crearea de către Arhiducesa de Tirol, Claudia de Medici, a autorității municipale bilingve de comerț.

Pînă la acea dată, capitala provinciei a rămas fidelă funcției sale economice și culturale, constituind o punte între teritoriile de limbă germană și italiană.

Această caracteristică de a întinde punți peste frontiere a cîștigat o deosebită semnificație pe parcursul integrării europene. Aici e locul unde se întîlnesc culturile italiană și germană și reușesc să combine *arta de a trăi* cu eficacitatea, un model redus al unei Europe de mîine, mai unită. Tirolul de Sud a reușit să evolueze de la o structură săracă și rămasă în urmă din punct de vedere economic, bazată pe agricultură și industria grea, la o economie modernă, orientată cu predilecție către servicii, beneficiind de folosirea deplină a forței de muncă și de unul dintre cele mai ridicate niveluri ale veniturilor medii din Italia.

Nașterea și primii pași ai Universității Libere din Bozen/Bolzano

Autoritățile locale au recunoscut faptul că o structură economică modernă impune o universitate pentru a forma oameni, pentru a atrage talente și a genera idei. Universitatea Liberă din Bozen/Bolzano a fost fondată la 31 octombrie 1997 ca o universitate liberă — adică în afara sistemului de universități de stat, recunoscute de stat — din inițiativa și cu mijloacele Provinciei Autonome Bozen/Bolzano. Universitatea este o instituție condusă de dreptul privat, dar susținută financiar de Provincia Tirolului de Sud și guvernul italian. În octombrie 1998, programele au fost lansate o dată cu Facultatea de Pedagogie, stabilită în orașul istoric Brixen/Bressanone, aflat la aproximativ patruzeci de kilometri nord de Bozen/Bolzano, și o dată cu Școala de Economie din Bozen/Bolzano.

Unul dintre scopurile universității este acela de a se concentra pe învățămîntul universitar și de a atinge cele mai înalte cote. Ea își însușește cu fidelitate convingerea economiștilor conform căreia cea mai prețioasă investiție este capitalul

uman; este pregătită să suporte costuri pentru învățământul universitar mult mai importante decât cele ale marilor universități. Facultatea de Pedagogie oferă cursuri de formare a profesorilor în limba maternă a studenților, propunând cursuri paralele în italiană, germană și ladină [reto-romană], oferind nu doar accesul la învățământul superior în limba maternă, ci și garantînd ca toți profesorii, la toate nivelele (școală primară, școală secundară și liceu) să fie pregătiți în limba pe care o utilizează în predare.

Un alt scop al universității este acela de a răspunde la cererea, pe scena internațională, îndeosebi în lumea economică de azi, de cursuri orientate multilingv și internațional. În prezent, cu excepția diplomelor oferite de Facultatea de Pedagogie, pentru care există în mod real o cerere locală (îndeosebi pentru cursurile de formare a profesorilor), universitatea propune de asemenea și diplome trilingve (italiană, germană și engleză) în economie și afaceri, și în trei programe trilingve profesionale: în turism, inginerie industrială și agronomie.

Universitatea a devenit o instituție pregătită să-și încerce puterile în noile modele de organizare și manifestă o mare flexibilitate în atragerea personalului (ea poate recruta pînă la 80% din personalul de profesori din străinătate și, de fapt, cea mai mare parte din corpul profesoral are experiență profesională internațională). Ea este mai degrabă influențată de cererile pieței decât de decretele ministeriale. Un învățământ de calitate și o tratare atentă a studenților reprezintă prioritățile universității.

Programul de studiu se conformează reglementărilor guvernamentale, care trebuie respectate pentru ca instituția să obțină acceptarea oficială a diplomelor pe care le eliberează. Chiar dacă această stimulare impune limite inovațiilor care pot fi făcute în programele de studiu universitare, universitatea a reușit să introducă inovații într-un număr de domenii. Una dintre inovații constă în înființarea universității într-o regiune pe care o putem caracteriza drept răspîntie culturală. Așa cum am menționat mai sus, cursurile la Școala de Economie sînt predate în italiană, în germană și în engleză. Subiectele cursurilor sînt în general internaționale, așa cum sînt studenții și membrii corpului profesoral ai facultății. Numărul de locuri la admitere este limitat — pentru a asigura o înaltă calitate a studentului și o însușire intensivă a cunoștințelor. Luînd în considerare durata excesivă petrecută cu completarea studiilor universitare în țările învecinate, s-a pretins o participare activă la cursuri. Studenții sînt prin urmare încurajați să-și finalizeze programele de studiu în răstimpul stabilit de facultate (în funcție de programul cursului, durata studiilor poate varia între trei și patru ani).

Universitatea angajează profesori permanenți, temporari sau pe jumătate de an. Ea oferă de asemenea contracte unor specialiști în anumite domenii în calitate de „profesori onorifici”, care-și prezintă cercetările în cadrul unei conferințe anuale. Membrii corpului profesoral, fiind de origine internațională, nu trebuie neapărat

să fie capabili să vorbească toate limbile așteptate de studenți. În schimb, personalul administrativ trebuie să facă față exigențelor lingvistice ale tuturor celor care doresc să lucreze în birourile publice ale Tirolului de Sud. Ei trebuie să posede „certificatul de bilingvism” (sau trilingvism, pentru cei care vorbesc ladina), obținut printr-un examen care să ateste competența lingvistică în limbile oficiale ale Tirolului de Sud. În plus, este cerută o anumită cunoaștere a englezei (în funcție de regiunea administrativă) din partea personalului administrativ.

Școala de Economie este găzduită temporar în clădirile complet renovate ale unui fost spital situat chiar în centrul localității Bozen/Bolzano. A fost demarată construcția unei noi clădiri alături de sediul actual care-și va deschide porțile în viitorii doi-cinci ani.

În mijlocul viilor, la cincisprezece minute de mers, va fi construit un colegiu, cu un restaurant și un club, o bibliotecă, o sală pentru muzică și o sală de sport; proiectul costă 15 milioane de Euro și va asigura găzduirea de categoria întâia pentru 200 de studenți și apartamente pentru invitații facultății. Colegiul — o instituție care face parte din tradiția americană și nu din cea europeană — va fi inaugurat în octombrie 2002. Universitatea înființează facultăți suplimentare care vor fi lansate în cursul următorilor ani. Anul viitor, o a treia facultate de informatică va fi înființată.

Modelele lingvistice și facultățile

„Îndrăzniți să fiți multilingvi” — această deviză este titlul noii broșuri a Universității Libere din Bozen/Bolzano (pentru anul 2000), punând într-adevăr un accent important pe numeroasele limbi care sînt predate și utilizate în viața universitară cotidiană, reprezentînd o provocare pentru viitorii studenți. Cum am arătat mai sus, cele patru limbi folosite în instruire la Universitate sînt italiana, germana, engleza și ladina [sau reto-romana]. Acestea sînt limbile de lucru ale facultăților. Celelalte limbi, precum spaniola, franceza și rusa, sînt predate în cadrul cursurilor de limbă facultative (sau cursuri obligatorii pentru cei ce doresc să studieze o vreme în străinătate, de pildă: în cadrul unui program de schimburi ERASMUS în Spania) — în Centrul Lingvistic al Universității. Modelele lingvistice de la Universitatea Liberă din Bozen/Bolzano pot fi sintetizate analizînd organizarea facultăților sale dintr-o perspectivă lingvistică.

Astfel, putem identifica patru modele lingvistice principale în facultățile sau cursurile de studiu individuale. Figura 1 de mai jos le rezumă în felul următor:

i) *trilingvismul obligatoriu* la Școala de Economie (și în cursul de grad în Inginerie Industrială): germana, italiana și engleza;

ii) *cursurile monolingve* (cu bilingvismul facultativ) la Facultatea de Pedagogie: germana sau italiana;

iii) *bilingvismul obligatoriu* la Facultatea de Pedagogie: germana și italiana;

iv) *trilingvismul obligatoriu* la Facultatea de Pedagogie: germana, italiana și ladina;

Ultimul model este în mod fundamental legat de cel de-al doilea, dat fiind faptul că ele fac parte împreună din cursul de Formare a Profesorilor, și vor fi tratate prin urmare în aceeași secțiune.

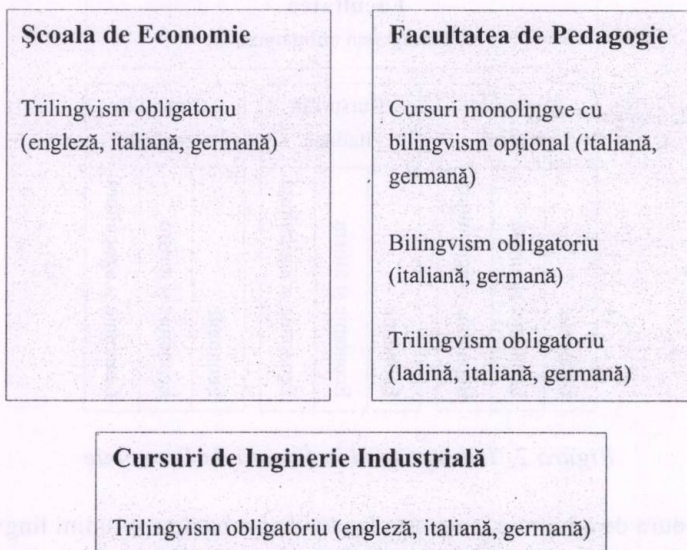

Figura 1. Modele lingvistice

Trilingvismul obligatoriu la Școala de Economie

Cursurile Școlii de Economie sînt predate în germană, în italiană și în engleză. Această situație se aplică la toate cursurile Școlii: la cursul de licență în Studii Economice și de Afaceri, la cursul de diplomă în Economie și Gestiune Agricolă și la cursul de diplomă în Economie și Gestiunea Serviciilor din Turism, precum și la cursul de licență în Inginerie Industrială. Aproximativ o treime din cursuri sînt predate în germană, o altă treime în italiană și cealaltă treime în engleză. Seminariile individuale nu se țin decît într-una dintre limbile oficiale susmenționate, chiar dacă profesorii își păstrează dreptul de a apela la celelalte limbi oficiale pentru unele părți specifice ale cursului. În orice caz, ultimul examen trebuie să se desfășoare în limba oficială a celui curs specific.

La începutul programelor de studii, se cere studenților o bună cunoaștere a două din cele trei limbi, precum și o cunoaștere elementară a celei de-a treia. Mai ales în cursul primului lor an de studiu, competențele lor lingvistice vor fi dezvoltate prin participarea la cursuri lingvistice obligatorii și facultative. Metoda de selecție ia în considerare două limbi din trei. O condiție esențială prealabilă pentru admiterea viitorilor studenți și pentru buna progresie a studiilor lor este o bună cunoaștere de

bază a italienei, a germanei și a englezei, pentru a le permite nu doar asistarea la conferințe și participarea activă la activitățile pedagogice ale universității, ci și de a fi capabili să ia și să treacă examenele finale, la scris și la oral. Din această cauză, admiterea în Școala de Economie depinde de reușita la probele de aptitudini lingvistice.

Facultatea								
Trilingvism obligatoriu								
Cursuri în germană			Cursuri în italiană			Cursuri în engleză		
Economie	Economie și turism	Economie și agricultură	Economie	Economie și turism	Economie și agricultură	Economie	Economie și turism	Economie și agricultură

Figura 2. Trilingvismul la Școala de Economie

Procedura de admitere, care este legată de proba de aptitudini lingvistice, ia în considerare următoarele două posibilități (variabile în funcție de candidații doritori să se înscrie la universitate):

— *prima posibilitate*: candidații care și-au trecut examenele finale de bacalaureat în una dintre cele trei limbi oficiale;

— *a doua posibilitate*: candidații care și-au trecut examenele finale de bacalaureat într-o limbă alta decât cele trei limbi oficiale de învățământ.

Figura 3 prezintă în mod schematic procedurile de admitere lingvistică în Universitatea Liberă din Bozen/Bolzano.

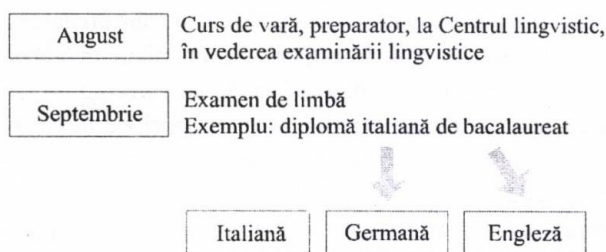

Figura 3. Procedura de admitere în Școala de Economie pentru posesorii diplomelor de bacalaureat care au studiat în italiană, în germană sau în engleză

Probabil că procedura de admitere e mai bine ilustrată dacă luăm un exemplu. Să presupunem că un viitor student, posesor al unei diplome italiene de bacalaureat, se înscrie la Școala de Economie a Universității Libere de la Bozen/Bolzano (Figura 3). Acesta sau aceasta vor putea profita de posibilitatea de a asista la cursuri lingvistice intensive de vară la Centrul Lingvistic pentru a se pregăti în vederea probei de aptitudini lingvistice în germană și/sau în engleză.

Venind de la un liceu unde predarea era în italiană, candidatul nu trebuie să dea o probă de aptitudini în această limbă; cu toate acestea, el sau ea trebuie să-și dovedească competența lingvistică cel puțin într-una dintre celelalte două limbi rămase. El sau ea poate să dea două, dar trebuie să dea cel puțin una dintre probele lingvistice în luna septembrie a unui an universitar dat și trebuie să treacă cel puțin una din două pentru a se înscrie la Școala de Economie. Dacă un anumit candidat nu reușește să susțină una din probele lingvistice sau nu trece la una, el sau ea va trebui să urmeze un curs obligatoriu de un an în limba probei la care acesta sau aceasta a eșuat, sau care nu a fost dată, și va trebui să dea sau să redea apoi proba de aptitudini lingvistice. Această probă poate fi dată maximum de două ori după înscrierea la cursul de limbă: la sfârșitul primului an universitar al studentului (în mai sau în iunie) și/sau înainte de începerea cursurilor următorului an academic (în septembrie). Cei care nu reușesc să dea proba în „a treia limbă” înainte de începutul cursurilor celui de-al treilea an de studii nu vor fi autorizați să-și continue studiile la Școala de Economie a Universității Libere din Bozen/Bolzano.

Figura 4 ilustrează procedura de admitere pentru posesorii de diplome de bacalaureat într-o altă limbă decât italiana, germana sau engleza și care, în consecință, trebuie să dea o probă de aptitudini lingvistice în cel puțin două limbi înainte de a se putea înscrie la universitate.

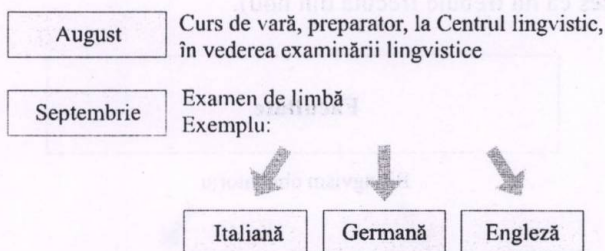

Figura 4. Procedura de admitere la Școala de Economie pentru posesorii de diplome de bacalaureat care au studiat într-o altă limbă decât germana, engleza sau italiana

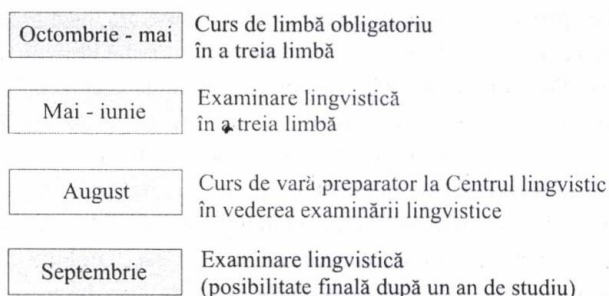

Figura 5. Procedura de admitere la Școala de Economie pentru posesorii de diplome de bacalaureat care trebuie să dea proba de aptitudini în cea de-a treia limbă

Bilingvismul obligatoriu

Asistenții și educatorii sociali din Tirolul de Sud vor avea în meseria lor de-a face cu oameni vorbind italiana și germana, de unde necesitatea de a fi capabili să comunice în cele două limbi. Structura modelului lingvistic al programului lor de studii reflectă în mod direct niște nevoi locale. Limbile folosite în predarea cursurilor de formare a asistenților și educatorilor sociali la Facultatea de Pedagogie se desfășoară în italiană și germană. Cursurile individuale sînt date în una din cele două limbi, iar examenul trebuie să aibă loc în limba oficială a cursului. Prin urmare, viitorii studenți trebuie să posede o cunoaștere de bază a celor două limbi. Ca și pentru viitorii studenți ai Școlii de Economie, acești candidați trebuie să dea și ei o probă de aptitudini lingvistice pe lângă Centrul Lingvistic al Universității Libere de la Bozen/Bolzano, dar în cazul lor, ei trebuie să aleagă (și să dea) o singură probă, în germană sau în italiană (după limba diplomei lor de bacalaureat, care bineînțeles că nu trebuie trecută din nou).

Figura 6. Cursuri și structură lingvistică la Facultatea de Pedagogie

„Modelul H” de formare a cadrelor didactice

Modelul lingvistic adoptat în programul de studii pentru formarea cadrelor didactice reflectă exigențele actuale și constituie, în același timp, o imagine fidelă

a sistemului școlar în desfășurare în Tirolul de Sud. În provincie există trei sisteme școlare cu totul separate (de la ciclul primar la liceu): școlile în care limba germană este folosită în predare, școlile unde italiana este limba folosită și școlile unde o parte a instrucției este furnizată în ladină. Acest ultim tip de școli e în număr mic și se găsește doar în două văi din regiunea Dolomiților, dar ele au o trăsătură distinctivă specifică: unii școlari urmează cursurile în ladină, în vreme ce alții sînt împărțiți în mod egal între germană și italiană, ceea ce înseamnă că (în afara cursurilor în ladină) jumătatea celorlalte cursuri are loc în italiană și în germană. Cu toate acestea, la Facultatea de Pedagogie, profesorii sînt formați pentru un gen particular de școală și, la începutul studiilor lor, ei trebuie să aleagă dacă vor sau nu să se formeze pentru a deveni dascăli într-o școală în care se folosește italiana sau germana sau într-o școală care funcționează în limba ladină.

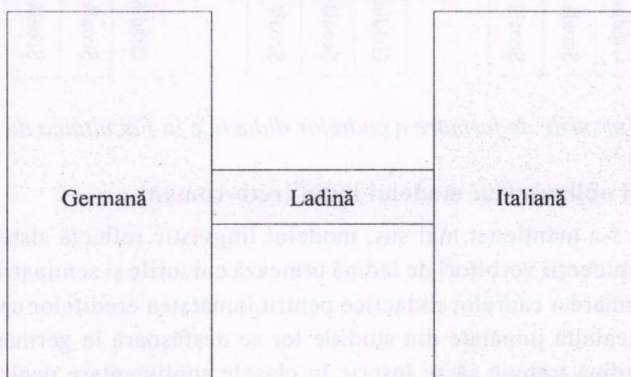

Figura 7. „Modelul H” de formare a cadrelor didactice

Programele de studii monolingve cu bilingvism facultativ

Programele de studii pentru formarea cadrelor didactice din grădinițe și școli primare sînt propuse în același timp în italiană și în germană. Prin urmare, studenții care sînt formați pentru a deveni cadre didactice în școlile în care italiana este limba oficială urmează cursuri în italiană, iar cei care sînt formați pentru a predă în școlile unde germana e limba de studiu au totalitatea cursurilor în germană. Mai mult, dacă studenții o vor, ei pot alege cursuri în cealaltă limbă și chiar să dea un examen în această limbă. Această posibilitate de a studia o parte a cursurilor în cealaltă limbă are totuși un caracter facultativ; prin urmare programul de studiu individual este într-adevăr monolingv în ansamblul său. Este la latitudinea studentului să decidă dacă el sau ea vor să asiste sau nu la cursurile predate în cealaltă limbă.

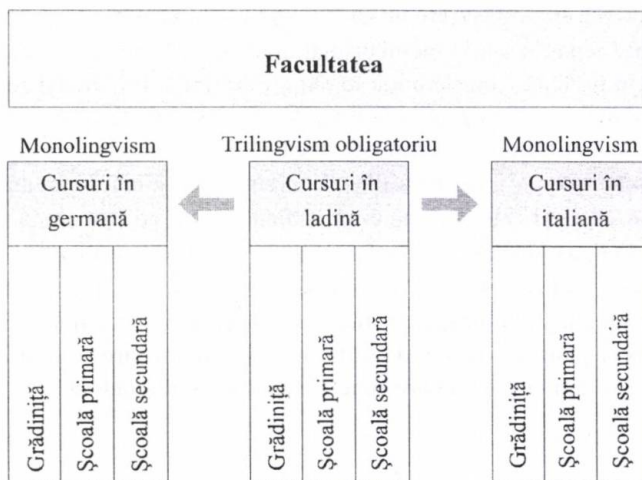

Figura 8. – Cursurile de formare a cadrelor didactice la Facultatea de Pedagogie

Trilingvismul obligatoriu: modelul latin [reto-roman]

Așa cum s-a menționat mai sus, modelul lingvistic reflectă sistemul școlar. Prin urmare, studenții vorbitori de latină urmează cursurile și seminariile secțiunii italiene de formare a cadrelor didactice pentru jumătatea creditelor care li se cer, în vreme ce cealaltă jumătate din studiile lor se desfășoară în germană. În plus, studenții în latină trebuie să se înscrie în clasele suplimentare pentru a asigura formarea în limba și cultura latină.

Centrul Lingvistic

Centrul Lingvistic are un rol cheie în ameliorarea capacităților lingvistice ale studenților secundari prin oferta de cursuri de perfecționare.

Cursurile propuse de Centrul Lingvistic sînt în engleză, italiană, germană, spaniolă, franceză și rusă, principalele limbi fiind desigur italiana, germana și engleza. Pentru moment, asupra acestora și-a concentrat Centrul Lingvistic energiile. Studenții intră în contact cu Centrul Lingvistic în momentul pre-înscrierii lor. Ei pot asista la cursuri de vară intensive, în august și septembrie, care sînt oferite atît pentru debutanți cît și pentru studenții mai avansați care doresc să se pregătească pentru examenul de limbă. În cursul anului universitar, li se poate cere studenților să asiste la mai multe tipuri de cursuri: *cursurile intensive* (obligatorii), ca o pregătire pentru examenul la a treia limbă (care are loc la sfîrșitul anului universitar); *cursurile generale de nivele diferențiate*; *cursurile de limbă și cultură* (de exemplu, „Lingua e cultura italiana”, care vizează în mod specific studenții din primul an proveniți din străinătate); și în fine, dar nu în ordinea

importantei, *cursul LSP* (Limba în Scopuri Specifice — *Langue pour les Buts Spécifiques*). Acest ultim tip are o mare importanță, mai ales pentru studenții Școlii de Economie, avînd în vedere faptul că ei au început studii specializate și se concentrează pe subiecte particulare în calitate de studenți în programele de cursuri trilingve. Pregătirea cursurilor LSP (fie că e vorba de „Linguaggio giuridico italiano” sau de „Deutsch für Wirtschaftler”) impune o foarte bună cooperare între profesorii de limbă și profesorii de contact. Materia acestor cursuri se bazează pe manualele de curs utilizate de studenți, de exemplu în cursul lor de Micro-economie sau de „Diritto privato” sau „Betriebswirtschaftslehre”, pe înregistrările audio și video ale acestor cursuri, pe testele lor de examinare etc.

Așa cum s-a arătat, sfera de activitate a Centrului Lingvistic cuprinde de asemenea alte domenii precum evaluarea testelor de limbă pentru cursurile bi- și trilingve. În raport cu aceste examene și, bineînțeles, cu cursurile lingvistice specifice, există un alt domeniu spre care se orientează Centrul Lingvistic pe viitor: cercetarea aplicată și dezvoltarea propriei sale materii de învățămînt, în contextul existenței unor studenți în cadrul unor astfel de programe de studii exclusiv multilingve. Centrul Lingvistic a creat un serviciu consultativ pentru debutanții în limbi, care oferă sfaturi și asistență studenților universității și viitorilor studenți care vin din afară, care, de pildă, au nevoie să știe în ce constă examenul de limbă și felul în care Facultatea este ea structurată din punct de vedere lingvistic.

Anul trecut a fost făcut un pas important prin crearea laboratorului lingvistic multimedia. Toți utilizatorii Centrului Lingvistic au acces la logistica și la pachetele educaționale interactive ale laboratorului lingvistic multimedia în scopul de a studia. Ei pot așadar să-și antreneze prin procedee interactive aptitudinile lingvistice precum ascultarea și lectura, sau pronunția etc., beneficiind de un mare număr de CD-ROM și de filme DVD (în diferite limbi) pentru a-și ameliora capacitățile lingvistice.

Concluzie

Trebuie să precizăm încă o dată faptul că această universitate este nouă. Dificultățile care trebuiesc depășite nu sînt doar problemele lingvistice, cum ar putea părea la prima vedere, ci și cele culturale. Modelul lingvistic descris aici nu este definitiv și nici destinat să rămîină neschimbat pe veci. Au existat cîteva semne de întrebare, precum, de pildă, cum să fie integrată a treia limbă (în cursurile trilingve) și cum să fie structurate examenele lingvistice. Pînă acum, cea mai mare parte a studenților a provenit din Tirolul de Sud, dar începînd cu anul universitar 1999–2000, s-a înregistrat o creștere a numărului de studenți străini. Universitatea ține mult să atragă studenți din alte țări decît Italia, dar în ce mod va afecta acest fapt modelele lingvistice care au fost instituite?

Universitatea Liberă din Bozen/Bolzano privește această situație ca pe o mare provocare. Fiind vorba despre o instituție tînără, și doar la doi ani de serviciu

(anul universitar 2000 – 2001 este al treilea an), încă nu se poate pune întrebarea: „Oare a mers?”. Conceptul în întregul său, adică tocmai conceptul lingvistic, trebuie să mai evolueze. Prin urmare, întrebarea este: „Oare va merge?”. Această întrebare își va găsi răspunsul cel mai devreme atunci când primii studenți vor primi o diplomă din partea acestei universități. Universitatea nu așteaptă din partea studenților să fie trilingvi chiar de la începutul studiilor lor. Scopul conceptului lingvistic global este de a fi capabil să dea diplomați ai acestei universități care să poată să afirme că ei vorbesc, citesc și scriu cu ușurință în trei limbi. Există șanse ca un astfel de model să prospere, într-o lume în care cunoașterea limbilor, nu doar a englezei, ci și a limbilor larg utilizate, este de o importanță extremă pentru obținerea succesului, mai ales în sfera economică. Cuvintele următoare ale unui student (german) din anul întâi constituie o bună concluzie a studiului nostru. Acesta vorbește despre motivele care l-au determinat să vină să studieze la Universitatea Liberă de la Bozen/Bolzano:

„Am vrut întotdeauna să studiez economie — cred că e important în viață. Am vrut de asemenea să studiez limbile, dat fiind că ele sînt foarte importante în orice viitoare muncă pe care o voi putea avea, dar nu știam cum să le combin pe amîndouă. Cred că am sesizat ocazia perfectă de a studia și de a folosi limbile pregătindu-mă concomitent pentru viitoarea mea carieră în lumea economiei.” □

Traducere de Cornelia Alexandru

*

Dr. Sandra CAMPISI, cercetător la Centrul de Coordonare pentru Dezvoltarea Structurilor Universitare, director al Centrului Lingvistic din cadrul Universității Libere din Bozen/Bolzano. A publicat numeroase studii în domeniul utilizării limbilor în universități din Italia.

Sandra Campisi, Étude de cas sur l'Université Libre de Bozen/Bolzano, Italie, studiu publicat în **Higher Education in Europe**, revista UNESCO-CEPES, vol. XXV., nr. 4/2000 și preluat cu permisiunea editorilor.

Învățământul superior într-o țară bilingvă: cazul Finlandei

OLLE ANCKAR

Concentrându-se asupra cazului Universității Åbo Akademi, o instituție de învățământ superior de limbă suedeză din Finlanda bilingvă, acest articol analizează problemele funcționării instituțiilor de învățământ superior în două sau trei limbi, într-o țară unde 11% din populație vorbește suedeza, iar 89% finlandeza, un mare număr de persoane fiind bilingve. Finlanda posedă două universități monolingve de limbă suedeză, plus o școală superioară monolingvă, inclusă în Universitatea bilingvă Helsinki. Mai mult, cinci alte instituții, dintre care patru sînt înalt specializate, sînt bilingve. Restul instituțiilor de învățământ superior sînt monolingve, cu predare în finlandeză. În majoritatea instituțiilor de învățământ superior din Finlanda sînt oferite din ce în ce mai frecvent programe în limba engleză. Instituțiile cu predare în limba suedeză cooperează între ele în scopul oferirii de programe de curs cu un grad de complexitate mai ridicat. La rîndul lor, cele trei universități din orașul Turku, unde se află și sediul Universității Åbo Akademi, cooperează în vederea oferirii unor programe comune care pretind ca studenții să lucreze în suedeză, finlandeză și engleză. Cu toate că în Finlanda multilingvismul funcționează bine, cu minime fricțiuni, concluzia autorului este că universitatea monolingvă reprezintă, în limitele posibilului, cadrul cel mai adecvat de protecție a drepturilor lingvistice ale minorităților.

Introducere

Se pune întrebarea cum poate fi organizat învățământul superior într-o țară bilingvă cum este Finlanda, care are două limbi naționale. Modelul finlandez s-a dezvoltat pe parcursul unei lungi perioade de timp și a avut drept rezultat o soluție mixtă, care include atît universități monolingve, cu limba de predare suedeză sau finlandeză, cît și universități bilingve. Finlanda poate fi considerată o țară unică, beneficiind de soluții unice pentru învățământul superior. Cu toate acestea, cazul

Finlandei demonstrează că este posibil, chiar și într-o țară mică, unde trăiește o populație minoritară puțin numeroasă, să se mențină o universitate de un nivel înalt cu predarea în limba minorității respective.

Din multe puncte de vedere, este important pentru o minoritate să dispună de universitatea sa proprie. Aceasta este necesară pentru acoperirea nevoilor educaționale ale populației minoritare, dar și ca simbol și garanție a dăinuirii culturii minoritare.

Se susține adesea că o universitate independentă a minorității constituie o alternativă prea costisitoare în comparație cu costurile unei universități bilingve. Dacă se garantează unui grup minoritar accesul la aceeași proporție din bugetul național cu procentul său din populația țării, respectiva minoritate și-ar putea permite să aibă o universitate proprie. Pe de altă parte, nu este mai puțin adevărat că există și domenii de cercetare deosebit de costisitoare, între ele științele medicale și tehnologice. În cazul Finlandei, învățământul superior destinat minorităților este asigurat, în aceste domenii care necesită fonduri substanțiale, în cadrul universităților bilingve. În context, o aceeași infrastructură tehnică va fi utilizată de ambele grupuri lingvistice. Ca urmare, învățământul superior și cercetarea din domeniile inovative, vaste și costisitoare, se asigură în colaborare cu universitățile grupului majoritar local, prin utilizarea unei infrastructuri comune.

Finlanda — o țară constituțional bilingvă

Finlanda este o țară bilingvă încă din Evul Mediu. Populația vorbitoare de suedeză s-a concentrat de-a lungul litoralului și în insulele presărate între Finlanda și Suedia, în partea de nord a Mării Baltice.

Populația vorbitoare de finlandeză cuprinde întreaga țară, inclusiv regiunile de coastă. Cele două grupuri lingvistice coexistă dintotdeauna.

Din zorii istoriei și până în 1809, Finlanda a fost parte a Regatului Suediei. În Finlanda, suedeza era limba administrației, a învățământului și culturii, dar și limba vorbită de oamenii cultivați. Din 1809 și până în 1917, Finlanda a făcut parte din Imperiul Rus, beneficiind de o independență limitată. Începând din 1850, limba finlandeză a dobândit un loc tot mai important, odată cu ascensiunea naționalismului. Către 1900, ea ajunsese să dețină o pondere comparabilă cu a suedezei, atât în cultură, cât și în administrație și industrie.

În 1917, Finlanda a devenit independentă. Constituția Finlandei a recunoscut caracterul bilingv al țării, consacărând egalitatea celor două limbi naționale. La momentul respectiv, minoritatea suedeză reprezenta circa 11 la sută din totalul populației. În Finlanda, orice cetățean are dreptul să-și folosească limba maternă în viața de toate zilele, în justiție și în toate relațiile cu autoritățile. Orașele și municipalitățile sînt fie monolingve (finlandeze sau suedeze), fie bilingve, în funcție de compoziția lingvistică a populației. În orașele și municipalitățile bilingve (acelea

în care procentul populației minoritare atinge cel puțin 8 la sută sau un minim de 3.000 de persoane, chiar dacă aceasta înseamnă mai puțin de 8 la sută), orice cetățean are dreptul de a beneficia de educație (de la grădiniță pînă la liceu), asistență socială și medicală în propria sa limbă. Există cerința ca fiecare funcționar să fie capabil de a comunica în ambele limbi naționale. Afîșajul stradal trebuie să fie bilingv. Cea de-a doua limbă națională este subiect facultativ de studiu începînd cu clasa a treia primară și devine materie obligatorie începînd din clasa a cincea. Toți cei care doresc să obțină o diplomă de bacalaureat trebuie să susțină examene și în cealaltă limbă națională. Se pretinde tuturor licențiaților universitari să aibă capacitatea de a scrie și vorbi (în) ambele limbi naționale.

Actualmente, populația totală a Finlandei este de 5,1 milioane. Comunitatea celor care vorbesc limba suedeză numără aproximativ 300.000 persoane, adică 6 la sută. Numeroase persoane sînt bilingve, îndeosebi în sînul familiilor mixte. Pentru populația care vorbește finlandeza, suedeza este importantă și în afara Finlandei. Relațiile cu Suedia și cu celelalte state nordice sînt strînse și amicale. Cu excepția finlandezei și a islandezei, toate celelalte limbi nordice sînt înrudite și ușor de înțeles pentru orice scandinav. Cetățenii nordici sînt scutiți de vize pentru a călători în Scandinavia, iar piața muncii este liberă și comună de decenii întregi. Un mare număr de finlandezi trăiesc în Suedia. Ei au emigrat mai ales între anii '60 și '70, atrași de condițiile favorabile de muncă oferite de această țară.

Persoanele aparținînd minorității de limbă suedeză se consideră finlandezi, nu suedezi. Ei se aseamănă finlandezilor, se comportă ca finlandezi și gîndesc ca finlandezi. Singura diferență este aceea că prima lor limbă este suedeza. Majoritatea vorbitorilor de suedeză se simt în largul lor vorbind finlandeza. În prezent, relațiile dintre cele două grupuri lingvistice sînt prietenoase și apropiate. Căsătoriile mixte sînt un fenomen comun, iar în majoritatea cazurilor copiii proveniți din sînul lor sînt pe de-a întregul bilingvi. Mai cu seamă după cel de-al doilea război mondial, cînd ambele grupuri lingvistice au luptat umăr la umăr împotriva Uniunii Sovietice, orice umbră de rivalitate a dispărut. Marea majoritate a vorbitorilor de limbă finlandeză consideră limba suedeză și pe vorbitorii de suedeză ca parte importantă a societății finlandeze.

Universitățile monolingve și bilingve în Finlanda

Actualmente există douăzeci de universități în Finlanda, marea majoritate cu statut de universitate de stat. Universitatea Åbo Akademi, ultima universitate privată, s-a văzut etatizată în 1981. Zece dintre universități sînt complete. Ele sînt distribuite pe întreg teritoriul țării. Există apoi trei universități de tehnologie, trei școli superioare de economie și finanțe de nivel universitar, o academie de arte plastice, o universitate de artă și design, o academie de teatru și Academia Sibelius.

În ceea ce privește universitățile, două dintre ele sînt monolingve, cu predare în suedeză. Suedeza este limba de predare și evaluare la Åbo Akademi din Turku (Åbo) și la Școala-Superioară Suedeză de Economie și Finanțe din Helsinki. Finlandeza și suedeza sînt limbile de predare și evaluare în universitățile bilingve, între care Universitatea Helsinki, Universitatea Tehnologică Helsinki, Academia de Arte Plastice, Universitatea de Artă și Design și Academia de Teatru, situate toate la Helsinki. Suedeza este singura limbă de predare la Școala Superioară Suedeză de Asistență Socială și Administrație Locală, depinzînd de Universitatea Helsinki. În toate celelalte universități, limba de predare este finlandeza. (vezi tabelele 1,2,3).

Tabel 1. Universitățile din Finlanda

	Universitatea	Număr de studenți	Studenți vorbitori de finlandeză (procentaj)
Universități suedeze	Åbo Akademi	7.000	18,8
	Școala Suedeză de Economie și Finanțe	1.900	15
	Școala Suedeză de Asistență Socială și Administrație Locală (depinzînd de Universitatea Helsinki)	500	20
Universități bilingve	Universitatea	Numărul studenților de limbă suedeză	% din total
	Universitatea din Helsinki	1.600	6
	Universitatea Tehnologică Helsinki	770	6
	Academia de Teatru (cu secție suedeză)	26	1
	Universitatea de Arte Plastice	19	1
	Academia de Artă și Design	25	2
	Academia Sibelius	64	5
Universități finlandeze	12 Universități, din care 8 complete, 2 Școli Superioare de Economie și Finanțe, iar 2 sînt Universități de Tehnologie		

Tabel 2. Studenții vorbitori de suedeză raportat la numărul total de studenți din Finlanda în 1995

	Numărul total al studenților finlandezi	Studenți de limbă suedeză suedeză	Procent
Proveniți din licee	33.853	1.920	5,7
Studenți ai universităților	133.171	9.636	7,2
Studenți noi	18.261	1.340	7,3

Tabel 3. Studenții de limbă suedeză licențiați ai universităților finlandeze în anul 1995 (în procente)

Universitatea	Procentaj
Åbo Akademi	51%
Școala Superioară Suedeză de Economie și Finanțe	19%
Universitatea Helsinki (inclusiv Școala Suedeză de Asistență Socială și Administrație Locală)	19%
Universitatea Tehnologică Helsinki	5%
Universitatea Vaasa	1%
Universitatea Turku	1%
Academia Sibelius	1%
Altele	3%

Este la latitudinea universităților să decidă asupra predării în orice altă limbă decît limba de predare obișnuită. Ca urmare, orice universitate are dreptul să adopte predarea în limba engleză sau în orice altă limbă internațională. Ponderea acestei alternative este în creștere, ca urmare a sporirii numărului de programe universitare la care participă universitățile finlandeze.

Misiunea universităților în domeniul minoritar

Legea Universităților prevede că universitățile cu predare în limba suedeză, Åbo Akademi și Școala Superioară Suedeză de Economie și Finanțe, Universitatea bilingvă Helsinki, precum și cele trei universități specializate în muzică, artă și teatru, au obligația să asigure școlarizarea unui număr suficient de vorbitori de suedeză pentru acoperirea necesarului din societate.

Legea Universităților tratează separat două universități, Universitatea Åbo Akademi și Universitatea Helsinki. Celei dintîi i se atribuie o misiune specială și anume aceea de a acoperi necesarul de învățămînt superior și cercetare pentru populația de limbă suedeză și de a asigura condițiile necesare funcționării bilingve a statului. În consecință, universitățile Åbo Akademi îi revine sarcina de a avea și un număr de studenți de limbă finlandeză care sînt fluenți în suedeză. Acești absolvenți de limbă finlandeză vor fi calificați să răspundă, în diferite arii profesionale, nevoilor populației vorbitoare de suedeză.

Din totalul studenților de la Åbo Akademi, 18% sînt vorbitori de finlandeză, 77% vorbesc suedeză și 5% provin din afara Scandinaviei.

Ca regulă generală, universitățile aplică criterii de admitere egale pentru toți studenții. Totuși, ținînd cont de voința de a răspunde nevoilor de educație ale fiecărui grup lingvistic, devierea de la acest principiu, în procente limitate, nu este exclusă. De exemplu, Carta Universității Helsinki prevede că la admiterea pentru disciplinele predate exclusiv în suedeză se vor lua măsurile necesare pentru a asigura formarea unui număr suficient de persoane vorbitoare de suedeză pentru acoperirea necesarului la nivel național. Universitatea poate să propună o cotă de înscriere pentru candidații vorbitori de suedeză (chiar dacă aceștia nu au studiat în prealabil limba suedeză ca limbă maternă).

Între Åbo Akademi și catedrele suedeze de la Universitatea Helsinki s-a stabilit o diviziune a muncii: avînd în vedere că Åbo Akademi nu dispune de facultățile de medicină, drept, agricultură și silvicultură, și nu oferă profesorat în domenii cum ar fi geografia și botanica, Universitatea Helsinki are obligația de a asigura locuri la medicină, drept, agricultură și silvicultură și pentru vorbitorii de suedeză, rezervînd, în acest scop, o anumită cotă pentru suedezofoni. Legea Universităților prevede că Universitatea Helsinki are obligația să ofere minimum 27 de catedre cu instruire în limba suedeză în domenii și pentru discipline care se stabilesc printr-un decret separat. Pentru comparație, Åbo Akademi posedă în prezent 104 catedre.

În plus, există o lege specială consacrată învățămîntului superior în limba suedeză. În virtutea acestei legi, s-a creat și un comitet special cuprinzîndu-i pe reprezentanții tuturor universităților cu limbă de predare suedeză sau bilingve. Acest comitet are menirea de a coordona întreaga problemă a învățămîntului superior de limbă suedeză. Rectorul Universității Åbo Akademi deține de drept funcția de președinte al acestui comitet.

Structura administrativă

Suedeza este totodată și limba administrativă a Universității Åbo Akademi și a Școlii Superioare Suedeze de Economie și Finanțe. Ca urmare, toate contactele cu Ministrul Educației și alte autorități de stat, ca și totalitatea documentelor, rapoartelor, avizelor și adeverințelor primite sau emise de universitate trebuie să fie redactate în suedeză. Mai mult, atunci cînd Ministrul Educației sau reprezentanți ai Ministerului Educației vizitează aceste universități, discuțiile vor fi purtate în suedeză.

Limba administrativă a universităților bilingve este finlandeza. Cu toate acestea, oricine are dreptul de a utiliza fie finlandeza, fie suedeza pentru rezolvarea propriilor probleme, ca și pe acela de a primi documente în limba pe care o folosește.

La Universitatea Helsinki membrii Senatului sau ai diferitelor corpuri academice au dreptul de a utiliza, în timpul ședințelor, oricare din cele două limbi, finlandeza sau suedeza. În practică, acest drept este invocat foarte rar, căci de cele

mai multe ori, profesorii de limbă suedeză vorbesc și finlandeza la un nivel corespunzător sau chiar remarcabil.

În cazul Universității Helsinki, regulamentul stipulează funcționarea unui comitet pentru dezvoltarea și coordonarea instruirii în limba suedeză. Universitatea are un rector și doi prorectori. Unul din prorectori trebuie să fie unul din profesorii de la o catedră cu predarea în suedeză, în afara cazului când rectorul însuși este titularul unei astfel de catedre.

Aptitudinile lingvistice cerute — Organizarea studiilor

Una din exigențele care se cer respectate pentru obținerea unui post de profesor la Åbo Akademi este stăpînirea perfectă a limbii suedeze și înțelegerea limbii finlandeze. Se fac unele excepții în cazul profesorilor din străinătate. Stabilirea competenței lingvistice a candidatului, fie în suedeză, fie în finlandeză, este de resortul unic al universității. Anul trecut, s-a admis chiar un profesor de biochimie american, care nu cunoștea nici una din cele două limbi naționale.

La Åbo Akademi funcționează și un comitet lingvistic, abilitat cu testarea competenței în limba suedeză a diferiților candidați. În prezent, circa 20-25 la sută din personalul universității este vorbitor de finlandeză, dar stăpînește perfect și limba suedeză.

Aceste aptitudini lingvistice se pretind și studenților de la Åbo Akademi și, în general, nu se admit excepții nici chiar în cazul studenților străini. Cu toate acestea, unele din cursurile frecventate de aceștia sînt predate și în engleză. Însă toți candidații trebuie să posede o suficientă competență în suedeză pentru a fi apti de a urma cursurile în această limbă. Centrul lingvistic al universității organizează o probă de admitere pentru studenții care provin din învățămîntul de limbă finlandeză. Chiar dacă înțeleg sau vorbesc suedeza, competența respectivilor candidați poate fi apreciată ca insuficientă. După ce un student vorbitor de finlandeză trece acest test de limbă, are dreptul să solicite admiterea pe bază de egalitate cu candidații vorbitori de suedeză.

Opinia generală este că numărul de studenți vorbitori de finlandeză nu trebuie să depășească 25% din numărul total al celor înscriși. Aceasta pentru a preîntîmpina ca studenții să înceapă să comunice exclusiv în limba majorității, finlandeza. Într-un astfel de caz, mediul lingvistic suedez ar avea de suferit. Obiectivul înscrierii studenților vorbitori de limbă suedeză la Åbo Akademi este acela de a le oferi posibilitatea stăpînirii limbii suedeze într-un mediu lingvistic suedez. Pe de altă parte, nu există practica stabilirii de cote.

Toți candidații care trec proba de limbă suedeză trebuie să beneficieze de șanse egale în competiție. După cum am arătat, în prezent proporția vorbitorilor de finlandeză este de 18%, numărul lor nepunînd deci probleme. Dimpotrivă, există posibilitatea admiterii unui număr mai mare de vorbitori de finlandeză.

La Universitatea bilingvă Helsinki, cursurile de bază pot fi ținute în suedeză dacă acest lucru este posibil și dacă grupul de studenți este suficient de mare. În cadrul cursurilor intermediare și avansate, se respectă subiectele propuse de catedrele de limbă suedeză, dacă există un grup suficient de mare de studenți care vorbesc suedeza.

De altminteri, toți studenții se bucură de dreptul de a-și susține examenele și de a fi examinați în limba maternă. Atunci când se înscriu pentru susținerea unui examen, aleg totodată și limba în care doresc să fie examinați. Studenții se mai bucură și de dreptul de a-și folosi propria limbă în redactarea eseurilor sau în cadrul seminariilor. Li se oferă și posibilitatea de a-și alege limba în care vor fi redactate lucrările de diplomă.

Mediul multilingv

În ultimii ani, universitățile din Finlanda au acordat o tot mai accentuată prioritate fenomenului mondializării. Cererea de predare în limbi străine, în special engleză, a sporit brusc. În paralel, a crescut și necesitatea predării în engleză a cursurilor de specialitate. Explicația acestei tendințe rezidă în principal în intensificarea programelor de schimb de studenți. Iată, în cele ce urmează, câteva exemple de organizare a acestui tip de învățământ.

În centrul universitar Turku ființează trei instituții de învățământ superior, Åbo Akademi, Universitatea Turku și Școala Superioară de Finanțe Turku. Toate trei oferă deja o anumită proporție a cursurilor predate în limba engleză. Luate împreună, aceste cursuri sînt reunite sub titulatura de „Universitatea Internațională Turku”. Pentru a face față acestei noi provocări, cele trei universități și-au reunit resursele în scopul de a le asigura studenților accesul la cursurile predate în engleză. Aceste cursuri le sînt deschise și candidaților la diplomă.

De exemplu, Facultatea de Drept din Turku funcționează ca proiect de cooperare al celor trei universități menționate. Acest tip de organizare permite predarea cursurilor în limba engleză, în special în beneficiul studenților care își pregătesc lucrarea de diplomă. Mai mult, Centrul pentru Științele Informaticii din Turku este un exemplu de instituție de doctorat comună. Limba de predare este exclusiv engleza, jumătate din studenți fiind ei înșiși străini. Centrul de Biotehnologie este un centru de informare, un instrument și un proiect de cercetare comună al Åbo Akademi și Universității Turku. Departamentele de predare se află în aceleași localuri cu departamentele de cercetare.

Un proiect nou îl constituie programul comun de tehnologie a informației care se adresează inginerilor, economiștilor și studenților în științe naturale. Studenții înscriși la acest profil studiază în suedeză la Åbo Akademi în primii trei ani, apoi în finlandeză la Universitatea Turku. Studenții vorbitori de finlandeză ai Universității Turku urmează, la rîndul lor, cel puțin un curs în limba suedeză, deoarece programul este administrat de Åbo Akademi. Ministerul Educației nu a conferit Universității Turku dreptul de a forma ingineri. În timpul primilor doi ani ai programului, toți studenții învață împreună, limba de predare fiind engleza. Diplomele le sînt conferite de Åbo Akademi, ei putînd alege limba în care să le fie emise certificatele. Majoritatea profesorilor implicați în acest program sînt titulari ai Universității Turku. În prezent, asistăm la o cerere enormă de specialiști în tehnologia informației. Pentru a răspunde acestor cereri, cele două universități amintite au dezvoltat un model cvasi unic de învățământ multilingv.

Concluzii

Nu există nici o îndoială că soluția cea mai bună pentru un grup lingvistic minoritar este să beneficieze de o universitate proprie, dacă acest lucru este posibil din punct de vedere politic și economic. Însă, datorită diferențelor foarte mari între țări, este imposibil de utilizat metode de evaluare empirice. În numeroase cazuri, o minoritate care nu depășește o jumătate de milion este suficient de importantă pentru a justifica funcționarea unei universități separate. Chiar dacă nu se poate generaliza, experiența finlandeză cel puțin arată că studenții preferă soluția monolingvă. La secțiile unde învățămîntul superior este asigurat de mai multe universități în limba minorității, există un excedent de studenți provenind din rîndurile minorității, raportat la procentul acesteia din totalul populației. La profilele acoperite de universitățile bilingve, numărul de studenți minoritari este prea redus. La profilele pentru care învățămîntul superior este asigurat numai de o singură universitate în limba minoritară, numărul studenților este proporțional raportat la nivelul național (vezi Tabelul 4).

*Tabel 4. Studenți vorbitori de suedeză pe profile
și ca procentaj din numărul total de studenți din Finlanda în 1995*

Profilul	Studenți pe profil/ Totalul studenților din Finlanda	Studenți de limbă suedeză pe profil/ total studenți de limbă suedeză
Științe economice	9,8	22,7
Științe umanistice	16,8	16,6
Științe sociale	10,4	13,9
Tehnologie	20,2	12,9
Științele naturii	14,1	11,6
Pedagogie	9,1	8,5
Drept	3,3	2,9
Medicină	4,7	2,4
Asistență socială	1,7	1,7
Teologie	1,4	1,6
Agricultură și Silvicultură	2,5	1,2
Psihologie	1,2	1,0
Farmacie	1,0	0,7
Muzică	1,1	0,7
Teatru	0,3	0,4
Artă și design	1,3	0,2
Sport	0,5	0,2

O universitate a minorității avînd propriul său buget se poate adapta de o manieră mai flexibilă condițiilor în schimbare, în special în momente de austeritate

financiară. Universitățile monolingve, considerate de cultura minoritară ca simboluri importante, pot atrage finanțări externe sub forma donațiilor sau legatelor, provenite în principal de la persoane care aparțin respectivei minorități naționale.

În cazul unei instituții bilingve, există întotdeauna, între membrii personalului, o anumită senzație de iritare *vis-à-vis* de grupul minoritar și de revendicările acestuia, îndeosebi în perioadele de restricții bugetare. În asemenea condiții, situația devine critică pentru departamentele destinate grupurilor minoritare. În general, acestea nu pot rivaliza în termenii numărului de studenți și absolvenți și, în consecință, se confruntă cu limitări de resurse. Pe termen lung, universitățile bilingve vor avea dificultăți în îndeplinirea misiunii ce le revine din perspectiva oferirii de servicii grupurilor minoritare. □

Traducere de Smaranda Enache

*

Olle ANCKAR, profesor și prorector al Universității Åbo Akademi din Finlanda, responsabil cu relații externe și dezvoltare universitară. Autor al mai multor studii cu privire la bilingvismul universitar din Finlanda.

Olle Anckar, L'enseignement supérieur dans un pays bilingue: le cas de la Finlande, studiu publicat în **Higher Education in Europe**, revista UNESCO-CEPES, vol. XXV., nr. 4/2000 și preluat cu permisiunea editorilor.

România și minoritățile — zece ani după...

În zilele de 16-17 decembrie 2000 a avut loc la Cluj cel de-al VIII-lea Forum Intercultural organizat de Centrul Intercultural al Ligii Pro Europa, dedicat unei retrospectivă a situației minorităților naționale din România și a relațiilor minorităților cu majoritatea. Au participat reprezentanți ai uniunilor minorităților naționale, ai instituțiilor statului, ai autorităților locale, ai unor organizații neguvernamentale, analiști politici, oameni de presă, studenți etc., printre care: *Gabriel Andreescu* (Comitetul Helsinki), *Sevghin Omer* (Asociația pentru promovarea identității tătarilor), *Vasile Burtea și Mariana Bornescu* (Alianța pentru Unitatea Romilor), *Feodor Chirilă* (Comunitatea Rușilor-Lipoveni din România), *Berdj Așgian* (Uniunea Armenilor din România), *Paul Philippi* (Forumul Democrat al Germanilor), *Miklós Bakk* (Krónika, Provincia), *Sándor Kerekes* (Consiliul Județean Cluj), *Sándor Balázs* (UBB), *Hannelore Baier* (Fundatia Friedrich Ebert), *Petra Haumersen* (Fundatia Heinrich Böll), *Eugen Bilibók și Szilvia Róka* (Asociația Maghiarilor Ceangăi din Moldova), *Andrei Roth* (UBB), *Levente Salat* (CRDE), *Emőd Farkas* (USAID), *Mihai Radan* (Uniunea Croaților din România), *Mircea Toma* (Agenția de Monitorizare a Presei), *Péter Bányai* (Civitas), *Alexandra Jivan* (Institutul Intercultural Timișoara), *Dan Pavel* (PER), *Marius Cosmeanu* (Provincia) etc. Din partea organizatorilor, au participat *Laura Ardelean* și *István Haller*, lucrările fiind conduse de *Elek Szokoly*.

Elek Szokoly: Al optulea Forum Intercultural organizat de Centrul Intercultural al Ligii Pro Europa, chiar la solicitarea unor reprezentanți ai uniunilor minorităților — care ne reproșaseră recent că în ultimul timp nu am mai organizat astfel de forumuri care dobândiseră o permanență și o notorietate —, l-am dedicat unei retrospectivă și unui bilanț. Bilanțul, după un deceniu, ni se pare cu atât mai justificat cu cât nu puține sînt vocile care afirmă că, în acești ani iroșiți ai tranziției

noastre fără de sfârșit, una dintre puținele realizări ale guvernanților noștri de diferite coloraturi a fost tocmai rezolvarea problemei naționale. Așa să fie?

N-ar trebui să încep, probabil, cu exprimarea unor regrete, pentru faptul că, tocmai astăzi, de Ziua Minorităților — zi consfințită de Guvernul României, la inițiativa copreședintei Ligii, Smaranda Enache, cu prilejul celui de al șaselea Forum Intercultural de la Tîrgu-Mureș —, tocmai unul dintre invitații noștri de seamă, și anume Departamentul pentru Minoritățile Naționale, în deplină cunoștință de cauză deci, a organizat în paralel o altă manifestare dedicată tocmai acestei zile, tot la Cluj. Este departe de noi gândul de a considera organizarea acestei manifestări concurente drept obstrucționare voită a Forumului nostru. Ea face parte, probabil, doar din șirul blînbîielilor acestui guvern, pe merit sancționat, se pare, recent, de electoratul românesc, nu atît prin votul exprimat, cît mai ales prin absenteism. Noi sperăm că acest mesaj va ajunge la urechile domniilor lor, și în zilele următoare ne vor onora cu prezența într-o dezbatere cît se poate de autentică și profundă, lipsită de festivism, pentru că acesta este scopul propus al acestui Forum.

Deși titlul propus, „*România și minoritățile — un deceniu după*”, s-ar putea crede că se referă doar la cei zece ani, chiar unsprezece, care au trecut de la schimbare, trebuie să mărturisesc că inițial propusesem un titlu care a devenit ulterior și emisiune de televiziune, „*România încotro?*”. Pentru că, de fapt, despre asta este vorba: *încotro România?* după acești 11 ani într-o tranziție foarte dificilă, foarte complexă, foarte contradictorie, iar acum, la scurt timp după aceste alegeri „epocale”, cu care intrăm în mileniul trei, va trebui să ne punem capul la bătaie să vedem încotro ne îndreptăm și în acest domeniu specific al relației dintre majoritate și minorități, minorități și majoritate.

Mă bucur că alături de personalitățile prezente avem și atîția tineri studenți, ei fiind generația care vine, căroră sperăm: că le vom putea preda ștafeta, în mîini bune.

Tot ca introducere, doresc să vă informez că invitațiile au fost adresate tuturor uniunilor minorităților naționale, respectiv toate uniunile minorităților au primit și cite un chestionar cu o serie de întrebări referitoare tocmai la problematica propusă în titlu. Rezultatele analizei acestor chestionare vă vor fi prezentate de colega mea, sociologul Laura Ardelean, probabil, însoțite și de un mic comentariu, urmînd ca apoi să aflăm și opinia dvs. despre bilanțul acestor ani de tranziție.

Laura Ardelean: Într-un articol de bilanț referitor la politicile publice față de minorități, publicat în *Sfera politicii* acum doi ani, un „fin” analist politic remarcă în finalul analizei sale că este sătul de atîtea seminarii, colocvii și mese rotunde și că ar vrea să vadă la un moment dat la ce au folosit și ce schimbări reale au adus aceste mese rotunde în politicile față de minorități. Nu doresc să comentez respectiva afirmație, mai ales că Liga Pro Europa era citată ca o excepție

remarcabilă, care a fost un real suport în favoarea minorităților naționale, dar recunosc că ne-am pus această întrebare atunci când ne-am hotărât să expediem chestionarele uniunilor minorităților naționale, pentru a vedea cum evaluează ei înșiși ceea ce s-a făcut pentru minoritățile naționale și cu minoritățile naționale. Vreau să precizez că am expediat aceste chestionare uniunilor minorităților reprezentate în Consiliul Minorităților Naționale.

Din păcate, deși am încercat și am insistat să recuperăm aceste chestionare completate, din varii motive (lipsă de timp, considerarea chestionarului prea dificil, sau chiar pseudo-implicarea politică a răspunsurilor la aceste întrebări), mai multe minorități au omis să returneze chestionarul, în ciuda insistențelor noastre. Ca urmare, analiza pe care am să o prezint acum este una parțială și trunchiată, dar aduce totuși în atenție câteva probleme și disfuncționalități pe care multe dintre uniunile minorităților naționale le semnalează.

Am să vă prezint rezultatele mai interesante sau mai relevante din aceste chestionare.

Un prim set de întrebări din chestionar viza părerea uniunilor minorităților naționale referitoare la legislația specială pentru minorități adoptată de aceste trei parlamente care s-au succedat pînă în momentul completării chestionarului.

Uniunile minorităților naționale consideră, în proporție de 50%, că legislația pentru minorități nu este suficientă, ea acoperă necesarul doar al unora dintre minorități și nu a tuturor minorităților, cu excepția reprezentanților comunității rușilor-lipoveni, care consideră că legislația adoptată acoperă întregul necesar al minorităților naționale. Răspunsurile sînt mult mai unitare în ceea ce privește modul în care această legislație își găsește aplicabilitatea practică, 66% dintre uniunile respondente consideră că aplicarea acestei legislații nu acoperă necesarul uniunilor minorităților naționale. Dintre legile pe care ele le-au enumerat ca fiind relevante și avînd efecte benefice pentru activitatea lor și pentru ele în calitate de comunitate minoritară, enumerăm: Constituția, Legea fondului funciar plus Legea Lupu, Legea funcționarului public, Ordonanța pentru interzicerea discriminării, Decretul de funcționare a Consiliului Minorităților Naționale, Legea de ratificare a Tratatului româno-german și Legea 39 din 1990 referitoare la persoanele deportate. Printre efectele benefice pe care minoritățile consideră că aceste legi, enumerate mai sus, le-au avut, se numără lărgirea învățămîntului în limba maternă, folosirea limbii materne în administrația publică, ca suport în păstrarea identității și suport pentru participarea la viața publică, sau chiar posibilitatea de a contribui la luarea deciziilor care privesc direct minoritățile.

Mult mai unitare sînt răspunsurile în ceea ce privește legislația care este necesar să fie adoptată în continuare și care să servească interesul comunităților minoritare. Aici, uniunile minorităților naționale exprimă atît nevoia creării de legi noi cît și amendarea unor legi care există și care prin modul în care sînt formulate aduc prejudicii comunităților minoritare. Toate minoritățile respondente

au așezat într-o primă poziție necesitatea existenței unei legi a minorităților naționale și imediat după aceea necesitatea unei legi a cultelor. De un real interes pentru dînșii ar fi ca noul Parlament să adopte și legea retrocedării imobilelor bisericești care au aparținut comunităților locale, precum și legea autonomiei locale. Dintre legile care ar trebui să fie amendate, și cît mai repede cu putință, este legea electorală. Aici, uniunile minorităților naționale au păreri diferite. Există uniuni și comunități minoritare care doresc amendarea legii electorale în sensul scoaterii pragului electoral minim obligatoriu pentru minorități în cazul alegerilor locale, fiindcă ultimele alegeri au dovedit că dînșii au pierdut o mulțime de reprezentanți în consiliul local tocmai din această cauză, dar există și alte direcții de amendare a legii. De exemplu, Comunitatea Italienilor din România dorește ca legea să fie modificată în sensul admiterii participării în cursa electorală a persoanelor cu dublă cetățenie, precum și al admiterii participării la alegeri doar a persoanelor care pot dovedi că reprezintă etnia respectivă.

De altfel, această lege electorală apare foarte des pomenită și la efectele negative ale legislației referitoare la comunitățile lingvistice, mai ales coroborată cu noua lege a organizațiilor și fundațiilor și, poate exagerînd puțin, am să vă prezint un exemplu teoretic despre ce se poate face utilizînd într-un mod nu tocmai pozitiv aceste două legi. Să spunem că peste trei ani, împreună cu colegul meu István Haller și cu încă un prieten, vom alcătui o asociație pe care am putea să o numim Asociația Culturală a Moltonezilor din România și să prevedem în statut că scopul înființării sale este acela de a reprezenta comunitatea moltoneză și de a-i apăra interesele. Acest demers financiar n-ar costa mai mult decît salariul lunar fiind vorba de o asociație, iar la următoarele alegeri putem cu ușurință să ne înscriem în cursa electorală. Avînd în vedere faptul că István Haller are o reputație bună și este foarte bine cunoscut în unele comunități, eu cred că nu ar fi o utopie ca peste 4 ani să poată să intre în Parlament în grupul parlamentar al minorităților. Nu este un efect negativ faptul că István Haller ar putea fi parlamentar peste 4 ani. Aspectul negativ este că, cu puțină imaginație, absolut orice persoană, care poate depune un minim efort financiar, poate chiar să cumpere un număr de voturi, poate să reprezinte minoritățile din România chiar dacă nu este membru al unei comunități minoritare.

Una dintre dorințele minorităților naționale ar fi ca viitorul Parlament să facă efortul de a ratifica noi acte legislative internaționale la care România încă nu este parte și a fost precizată în special Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare. Se cere din nou amendarea sau modificarea legii bugetelor locale.

O altă serie de întrebări viza legislația internațională ratificată pînă în prezent de România, pe care uniunile minorităților naționale o consideră insuficientă în proporție de 33% sau că acoperă necesarul doar al unor minorități, în proporție de 16%. Aplicarea practică a legislației internaționale ratificate este considerată de către uniunile minorităților naționale încă deficitară și, ca urmare, nu acoperă nevoile acestora.

Un alt set de întrebări viza contribuția pe care diferitele minorități au avut-o în adoptarea acestei legislații, iar plaja de răspunsuri merge de la a fi inițiatori ai unei legi anume, cazul UDMR-ului pentru ordonanța privind discriminarea, sau al uniunii albanezilor privind decretul de înființare a Consiliului Minorităților Naționale, pînă la situația de a nu cunoaște încă legea respectivă, cum este cazul cu comunitatea italienilor.

Un alt set de întrebări viza relația uniunilor minorităților și a comunităților minoritare cu partidele politice și în special modul în care acestea se regăsesc în platformele și programele partidelor politice. Spre surprinderea mea, cele mai multe dintre minoritățile respondente nu cunosc platformele politice ale nici unui partid, și din acest motiv nu pot să spună dacă își regăsesc acolo nevoile sau dacă se revăd într-un anumit fel. Cele trei minorități care au răspuns că și cunosc aceste programe politice consideră ca partide care corespund parțial cu așteptările organizației: PNȚCD-ul, PNL-ul sau PD-ul, partide care nu corespund așteptărilor comunităților minoritare: ApR-ul și UFD-ul, iar partide ale căror programe sînt contrare așteptărilor organizațiilor minorităților naționale: PRM-ul, PUNR-ul. Nici o minoritate dintre cele care ne-au returnat chestionarul nu a fost consultată niciodată de nici un partid politic în elaborarea unui program politic, a unei platforme noi sau chiar a unui program pentru alegeri.

De altfel, nici uniunile minorităților naționale nu se grăbesc să încheie alianțe cu partidele politice, acestea sînt considerate riscante sau contravenind caracterului apolitic al organizației. Singura excepție o face UDMR-ul care, ca partid de guvernămînt, a fost nevoită să încheie alianțe politice.

Partidele politice, în prezent, din punctul de vedere al minorităților, nu se preocupă de problema comunităților minoritare. Pe o scară de la 1 (cel mai puțin) la 5 (cea mai înaltă), partidele politice au obținut un punctaj de 1,5, iar în ceea ce privește gradul în care aceste partide ar trebui să se ocupe sau să acorde importanță problemelor minorităților naționale, părerea uniunilor minorităților naționale este că acest interes ar trebuie să fie unul mediu. Deci să nu fie principala lor preocupare, dar nu să nu-și găsească nici un loc în agenda lor politică.

Am încercat să aflăm care este părerea uniunilor minorităților naționale referitoare la sondajele de opinie și în special dacă le utilizează în construirea strategiilor sau programelor lor. Constatarea este că se bucură de încredere sondajele realizate de organizații neguvernamentale. Uniunile minoritare, din motive mai mult financiare, nu-și permit să contracteze propriile sondaje și nu acordă încredere sondajelor apărute în mass-media sau celor comandate de partide politice.

Un alt capitol viza și relația cu mass-media. Pentru diseminarea activităților și a principiilor lor, uniunile minorităților apelează la toate sursele media atît naționale, publice sau private, cît și locale. Imaginea minorităților reflectată în media este considerată de uniunile minorităților naționale ca fiind corectă în emisiunile proprii

ale minorităților, fie la televiziune, fie la radio; parțial corectă, în ziarele locale, incorect reflectată în ziarele naționale și cu un vădit caracter împotriva minorităților la posturile naționale private, sau se mai precizează că nu se regăsesc deloc în cadrul emisiunilor postului național public de televiziune, excepție făcând emisiunile speciale. Cu o excepție, și aceasta este a Forumului Democrat al Germanilor din România, toate uniunile minorităților respondente consideră că imaginea reflectată are mai degrabă un caracter negativ și întotdeauna mass-media accentuează pe aspectele negative pe care le găsesc în respectiva comunitate minoritară. Fie că sînt sociale, fie că este vorba despre întâmplări infracționale minore, acestea sînt principalele știri în care apar reprezentanți ai minorităților.

Pentru îmbunătățirea strategiei de comunicare a mesajului, minoritățile fac apel la orice mijloc de atragere a surselor media, de la conferințe de presă la trimiterea de comunicate, sau chiar trimiterea de articole redactate, invitarea mass-media la toate manifestările organizate. Nici o uniune a minorităților naționale nu-și permite să se folosească de presa plătită sau de publicitatea plătită în sursele media.

O altă serie de întrebări din chestionar viza strategiile de viitor. Poate că între timp acestea s-au schimbat — chestionarele fiind returnate și completate în cea mai mare parte înainte de alegerile din acest an —, dar cele mai importante strategii sau obiectivele uniunilor minorităților naționale vizează domeniul legislativ în care dînșii doresc să întreprindă diverse activități sau, prin diverse mijloace, doresc să reușească să obțină cît mai degrabă o lege a minorităților, o lege a retrocedării bunurilor, să se modifice legea electorală, sau chiar, de exemplu, legi foarte specifice, cum este legea pentru salvarea Deltei Dunării.

Nici în viitor, uniunile minorităților naționale nu doresc să-și lărgească colaborarea cu partidele politice, nici chiar cu partidele politice considerate democratice de către dînșii, cu cîteva excepții. Ei doresc de la partide doar suport în modificarea legislației. Nu doresc programe comune, nu doresc să se implice în activități comune, doresc doar să fie ajutați ca această legislație să existe.

Strategia relației cu mass-media prevede o mai mare deschidere din partea uniunii minorităților naționale cu insistență asupra obiectivității. Toate minoritățile respondente doresc ca, pe viitor, să aibă o colaborare mult mai bună și mai dinamică cu celelalte uniuni ale minorităților naționale și chiar o solidaritate în fața problemelor comune. Domeniile prioritare sînt considerate educația în limba maternă, participarea directă în administrația publică locală, locuri în Parlament, funcții în poliție, emisiuni de radio proprii, emisiuni TV proprii și autonomie locală.

Ultimul set de întrebări din chestionar se referea la așteptările uniunilor minorităților naționale față de Liga Pro Europa. Uniunile minorităților naționale respondente așteaptă de la Liga Pro Europa consolidarea imaginii reale a minorităților naționale, dezamorsarea propagandei național-șovine, sprijin în învățămînt, susținerea în continuare a cauzei drepturilor omului și a dreptului

minorităților naționale de a-și păstra identitatea specifică, acțiuni de informare, sprijin material și continuarea activității de editare de publicații. Toate aceste așteptări sînt, într-un fel, un vot de încredere pe care uniunile minorităților naționale l-au acordat organizației noastre.

Nu știu dacă vom reuși să facem tot ceea ce dînșii au cerut. Tot ce pot eu să sper este că o să încercăm să nu-i dezamăgim.

Berdj Așgian: A fost foarte bine că ați făcut această prezentare, realmente ea ne arată, de fapt, care este raportul care există între Liga Pro Europa, pe de o parte, și reprezentanții minorităților, pe de altă parte, și, de asemenea, relația care există între majoritate și minorități.

Este foarte clar faptul că nu se poate spune că nu s-a făcut nimic în ceea ce privește minoritățile. S-au făcut totuși și lucruri foarte importante, cum ar fi, de exemplu, reprezentarea minorităților naționale în Parlament. E un lucru foarte important să avem fiecare minoritate națională reprezentare în Parlament. Pe baza suporturilor financiare ale Departamentului pentru Minoritățile Naționale, s-au putut edita ziare în limbile minorităților naționale. Chiar înființarea DpMN cred că este o realizare foarte importantă. Ca și modalitatea aceasta de a se face legislație pentru minorități. Chiar dacă ea nu a fost satisfăcătoare pentru toate minoritățile, dar însuși faptul că există această legislație, fără îndoială că acest lucru reprezintă un câștig foarte important față de ceea ce era înainte de 1989. Ar mai fi și multe altele pe care am putea să le adăugăm. Dar eu zic să nu ne îmbătăm prea mult de bucuria celor înfăptuite, ci să ne gîndim mai ales la ce ar trebui să se facă în această privință pentru ca viața și existența entităților minoritare din această țară să se dezvolte în mod corespunzător. Pentru că eu nu cred că este bine ca într-o țară în care trăiesc atîtea minorități — sînt 18 minorități naționale; unele sînt mai numeroase, altele sînt mai puțin numeroase —, să se procedeze la categorisirea minorităților după numărul persoanelor pe care le conțin. Important este că aceste minorități există și că ele se manifestă ca atare. Sigur că, pentru unele minorități, sînt lucruri care ar trebui făcute mai intens, ar trebui să se lucreze mai mult pentru unele minorități decît pentru altele. Dar asta depinde de condițiile social-istorice în care fiecare minoritate trăiește. Trebuie să se țină, fără îndoială, seama de faptul că unele minorități naționale trebuiesc ajutate într-o măsură mai mare decît altele. Pentru că există minorități care numără cîteva mii de persoane, dar care au un procentaj foarte mare de oameni valoroși. Sau dimpotrivă. Alte situații, pe care fiecare dintre noi, cei care am participat de atîtea ori mai ales la forumurile organizate de Liga Pro Europa, le cunoaștem foarte bine și nu are nici un rost să ne extindem acum asupra lor.

Spuneam deci că ar fi foarte important ca noi să ne gîndim la ce trebuie făcut acum și în continuare, și să nu ne jucăm doar cu vorbele. Să stabilim niște lucruri precise și concrete pentru care Departamentul (și eventual Ministerul Minorităților, dacă se va înființa așa ceva) să știe precis ceea ce are de făcut în continuare.

Elek Szokoly: Doresc să precizez că unul dintre scopurile urmărite de forumurile noastre interculturale, subliniate de înșiși reprezentanții uniunilor minorităților — mai ales că perioada începuturilor Centrului Intercultural, anii '92-'93, era mult mai critică decât cea actuală —, era instituționalizarea unei alternative de dezbateri pentru comunitățile minoritare față de formele oficiale. Forumurile interculturale urmăreau deci să ofere o alternativă informală la structurile oficiale ale sistemului guvernamental. Desigur, de atunci multe lucruri s-au schimbat. Am avut și o altă guvernare în ultimii patru ani. Și în această perioadă, poate mai puțin sub presiunea exterioară și mai mult din dorință proprie, s-a încercat chiar satisfacerea cerințelor legitime ale minorităților. Este indiscutabil faptul că în acești 10-11 ani s-au realizat lucruri importante, că am trecut printr-o evoluție semnificativă — am fi ultimii care am pune sub semnul îndoielii acest lucru — și în privința drepturilor și a situației minorităților în general. În același timp, aceste realizări trebuie să le comparăm și cu așteptările și posibilitățile care au existat în realitate, și care au fost sau nu exploatate. Majoritatea preopinienților consideră că ele nu au fost exploatate nici pe departe pe cât s-ar fi putut, înfăptuirea lor fiind frânată tocmai de cei care se acoperă cu așa-zisele standarde europene.

În legătură cu observația dvs., nu am intrat în aceste detalii, fiindcă între așteptările, nevoile diferitelor comunități minoritare există diferențe semnificative. Pentru că ați pomenit de număr: Sigur, nu acesta trebuie să fie criteriul decisiv, dar și numărul, ca și o serie de alte caracteristici, cum ar fi specificul istoric al dezvoltării fiecărei comunități, sînt importante și creează deosebiri în privința nevoilor reale ale comunității. Probabil că, dacă am compara revendicările, prioritățile fiecărei comunități minoritare, am putea descoperi diferențe importante între acestea. Și este normal să fie așa. Pentru o comunitate de un milion, două milioane, trei milioane de suflete, față de alta, care numără doar cîteva mii, și dimensiunea poate juca un rol în privința obiectivelor și priorităților. Dar nu poate constitui singurul criteriu decisiv. De exemplu, unele comunități sînt mulțumite dacă își pot învăța și limba maternă în școală, barem facultativ, unora refuzîndu-li-se și acest minim drept, altele se mulțumesc să învețe în școală în limba lor maternă, la nivel primar sau mediu, pe cînd altele au pretenția, avînd desigur și capacitatea, să învețe în limba lor maternă la toate nivelele, de la grădiniță la facultate. Poate că ar fi util ca în aceste două zile să încercăm să discutăm și aceste aspecte ale specificității unor categorii de comunități care s-ar distinge sub diferite aspecte.

Feodor Chirilă: Ca unul care am participat la primul simpozion de la Tîrgu-Mureș, cînd într-adevăr ni s-a creat posibilitatea să discutăm și aspectul interculturalității, cu avizul special al tuturor minorităților existente în România, vreau să menționez că Liga Pro Europa a adus o contribuție substanțială la clarificarea multor probleme, atît legislative cît și în ceea ce privește interesele minorităților din România.

Făcînd un bilanț — iată, au trecut zece ani —, eu, ca unul care am participat direct la elaborarea legii electorale, făcînd parte din CPUN, îmi dau seama că aceasta a fost printre primele legi care ne-au permis nouă, reprezentanților minorităților, să fim auziți și, în același timp, să fim aliniați în drepturi la comunitatea majoritară. Legea electorală mi s-a părut atunci că a fost foarte bună și, iată, și după trei legislaturi — mai ales cu referire la minoritățile naționale —, prevederile sînt destul de bune, cred eu. Susțin ideea doamnei Ardelean, că ar trebui ca și această lege să fie revizuită, existînd discuții în acest sens și în intenția viitorului parlament. E bine să se definească în mod clar ce este o minoritate etnică/națională. Nu poate să fie o minoritate un grup, o asociație oarecare. Trebuie creată, totuși, o anumită limită, precum și prevederi restrictive. Nu orice cetățean poate să reprezinte o minoritate, ci doar acel cetățean care într-adevăr face parte din această minoritate. Și nu numai ca membru înscris, ci acela care, practic, este etnic din tată-n fiu și așa mai departe. Sigur că da, există situații, cum ar fi cea a comunității albaneze și a altora, unde sînt probleme din astea. Multe lucruri care ar fi trebuit să fie concretizate și prin lege.

Comunitatea rușilor-lipoveni a specificat într-adevăr în chestionarul care ni s-a oferit să-l completăm că, în mare, legislația existentă acoperă spectrul specific al minorităților. Sigur, asta nu înseamnă că toate legile care au apărut ne satisfac 100%. Amendarea legilor este posibilă și necesară pentru că, de multe ori, o lege poate să fie foarte bună dar viața sugerează amendarea ei, corelarea ei cu alte legi și, în același timp, modificarea, lărgirea sau chiar și schimbarea ei.

În ceea ce privește colaborarea minorităților cu partidele politice, este o chestiune care ar trebui să fie discutată și puțin aparte. Poate nu ar fi fost rău să se realizeze o discuție, poate și cu ajutorul Ligii Pro Europa, chiar cu reprezentanții partidelor. Eu personal am studiat statutele tuturor partidelor importante din România. În statutele lor există și o prevedere cu privire la minoritățile naționale. Formulările sînt foarte frumoase, dar, din păcate, cu mici excepții, ele au rămas încă din '90 pe hîrtie. Partidele politice își aduc aminte de minoritățile naționale doar în campaniile electorale. Atunci sîntem frați de nedespărțit, și chiar sîntem, și ne bucurăm vremelnic de sprijin concret pentru a ne satisface doleanțele și cerințele de moment. În momentul în care a trecut campania electorală, lucrurile revin parcă la „normal”. Dar această normalitate nu prea ne convine nouă, pentru că promisiunile rămîn de multe ori pe hîrtie, iar noi, minoritățile, încercăm, și prin Consiliul Minorităților, și prin alte foruri, și ne zbatem pentru a păstra ceea ce practic ni s-a oferit sau pentru a obține ceea ce de drept era al nostru în trecut și nu ni se rezolvă pe moment.

O altă problemă pe care aș atinge-o — și foarte bine s-a subliniat aici — e mass-media. Se pare că popularizarea minorităților — poate termenul este prea festivist —, prezentarea lor cît de cît obiectivă, ar fi trebuit să stea în obiectivul

tuturor factorilor, nu numai a posturilor de radio sau TV, de stat sau particulare. Aici mie mi se pare că depinde și de noi, minoritățile naționale, ce fel de materiale prezentăm, sau dacă le prezentăm noi, ori doar oferim materialul informativ respectiv. Vă dau un exemplu în ceea ce privește minoritatea noastră. Noi colaborăm foarte bine, așa zice, cu toate posturile, și radio național și TV, dar și cu posturile private din județe. Am constatat că, de exemplu, în județul Suceava, unde n-am fost direct contactați, informațiile au fost prezentate eronat. Sigur că da, ne-au fost prezentate scuze, că n-au găsit un reprezentant care să ofere informațiile respective din partea comunității. Dar în momentul în care nu găsim sursa corectă de informare mai bine să nu prezentăm altă variantă. Să avem răbdare, să așteptăm, să putem prezenta doar ceea ce este într-adevăr obiectiv, concret și real. De ce? Pentru că orice informație cu privire la o minoritate sau alta, care nu este corectă, conduce la situații neplăcute, creează chiar și conflicte, de multe ori.

Sándor Kerekes: Din sondaj a rezultat că două segmente importante ale societății nu pot fi acuzate de atitudine prominoritară. Și aceste două segmente ar fi partidele politice și mass-media, în special cele particulare, cu aria de cuprindere a întregii țări. Aici, după părere mea, clasa politică în ansamblu are o atitudine în cel mai bun caz insensibilă față de problema minoritară, dacă nu chiar ostilă. Deci, politicienii nu realizează că minoritățile naționale dintr-o țară nu reprezintă un factor destabilizator, ci, dimpotrivă, o bogăție, o valoare, iar aici rolul organizațiilor civice, al forumurilor Pro Europa și al altora ar putea fi important în educarea, în influențarea politicienilor. Deci, ei trebuie să ajungă la convingerea că minoritățile trebuie sprijinite, apărate, iar nu eliminate. În ce privește mass-media, acolo există câțiva așa-zii lideri de opinie care creează și promovează o atmosferă antiminoritară, iar contracararea s-ar putea face prin niște purtători de cuvânt care să ridice mânușa aruncată de aceștia. Adică, ei pot să-și debiteze părerile care se răspîndesc în țară și nu prea sînt contraziși. Și în acest domeniu am putea face ceva pentru a dovedi că nu au dreptate. Așa zice că acești doi factori constituie o problemă care merită atenție.

Elek Szokoly: Este o chestiune destul de dificilă, atîta timp cît mass-media este aproape în totalitate la dispoziția acestor „lideri de opinie”. Există un monopol al spațiilor publicistice și al timpilor de emisie. Iar în privința insensibilității partidelor politice, sînt absolut de acord cu dvs. Cu toate că au fost invitați reprezentanții tuturor partidelor politice democratice și la această dezbatere, iată că absența lor nu poate fi explicată decît prin afirmațiile domnului Chirilă, și anume, că ei sînt interesați de drepturile minorităților doar în campanie electorală. Iată, au trecut alegerile, interesul lor a scăzut subit și nu ne mai onorează nici măcar cu prezența. În cadrul acestor dezbateri, politologul Dan Pavel va prezenta o analiză a relației dintre partidele politice și minoritățile naționale, respectiv, felul în care se reflectă în programul partidelor politice aspectul minoritar, așa că nu doresc să anticipez.

Vasile Burtea: Cred că materialul prezentat de doamna Laura Ardelean poate constitui o bază de discuție și de analiză suficientă pentru întregul spațiu al acestui seminar. Eu aș vrea să pornesc totuși de la tematica propusă și de la cuvântul introductiv al dlui Szokoly.

Faptul că după zece ani ne reîntîlnim, și ne reîntîlnim sub semnul unui seminar, mi-aș îngădui să spun interogativ, pentru mine înseamnă un lucru important. Fiindcă noi, în această perioadă, sau cel puțin asta a fost percepția mea asupra activității minorităților, am desfășurat o muncă — nu știu cît de bine organizată, dar oricum susținută — pentru a ne afirma în planul vieții sociale și politice. Fiecare a vrut să arate că există, fiecare a vrut să arate că nu există oricum, ci într-un anumit fel, că avem niște valori care trebuie cunoscute, că avem niște probleme care am vrea să fie rezolvate și așa mai departe. Din păcate, această muncă a fost în primul rînd să arătăm lumii ce însemnăm noi, și în același timp să arătăm societății, și îndeosebi societății majoritare, că de fapt sîntem mai buni decît sîntem percepuți, decît se crede, că de fapt putem fi mai de ajutor, că trebuie și putem să fim folositori, căci sîntem cetățeni ai acestei țări. Să ne fim folositori nouă și țării în care trăim. Multe nemulțumiri ne vin din afară, fără să fim coautori la crearea lor. Faptul că nu apărem în platformele partidelor, că platformele partidelor care se referă la problemele minorităților nu sînt rezultatul unei colaborări dintre o minoritate (sau mai multe) și partidul respectiv, trebuie să ne spună ceva. Adică, atitudinea paternalistă : „lasă că știm noi ce le trebuie minoritarilor, noi trebuie să-i integrăm, că sînt dezintegrați, au probleme, mai ales romii, nu-i chem ca parteneri, știu eu ce le trebuie, n-avem cu cine discuta, mulți proști, mulți îngîmfați, cu capitoul odorizare se stă de-asemenea prost, om vedea ce facem cu ei...” Dar în cazul celorlalte organizații devine chiar inexplicabilă: avem armenii, care 90% sînt oameni cu studii superioare, deci 90% din forța de muncă activă a armenilor este superior calificată. Aceeași situație și la tătari și la alte etnii, sigur că sînt mai mici proporțiile, procentual poate că numărul diferă, dar ca volum, per total, se egalizează pe undeva.

Pornind de la ceea ce întreba dl. Szokoly, cam ce avem de făcut, cel puțin la o primă percepție, majoritatea dintre noi știm ce avem de făcut. Ceea ce ne-a propus tot dl. Szokoly mai înainte, să facem o listă a problemelor, a priorităților fiecărei minorități, ale fiecărei uniuni, ale fiecărei comunități, ar fi o treabă serioasă și cred că acest seminar, în gîndul lui neexprimat sau mai puțin exprimat, apare ca un memento. Ne-am zvîrcolit zece ani, am vrut să facem ceva, dar hai să ne mai uităm și în urmă. Ce-am făcut, cum am făcut și unde am ajuns? Părerea mea este că în raport cu punctul de plecare s-au făcut multe și importante lucruri. În raport cu ceea ce am dorit și ceea ce am aspirat și chiar în raport cu necesitățile, lucrurile nu stau la același nivel și posibilitățile apar ca factor explicativ. Eu cred că pentru tonusul nostru, pentru activitatea noastră viitoare, este important să percepem

semnificațiile lucrurilor care s-au făcut și, cel puțin din punctul de vedere al romilor, pe care prin intermediul unei organizații încerc să-i reprezint la această întâlnire, s-au făcut lucruri importante. Asta-i situația, faptul că unul dintre romi apare în Parlament la tribună și îi auzim glasul mai mult sau mai puțin adecvat, este un lucru important. Legea electorală este, de asemenea, un lucru important. Am auzit aici voci că ar trebui modificată. Nu știu câți dintre noi știm că anul acesta a fost modificată legea electorală în ceea ce privește minoritățile. Faptul că se poate pune aceeași listă în mai multe județe este un lucru important. Important este să știm noi cum să folosim această prevedere a legii în favoarea noastră. Cred că ceea ce trebuie să ne preocupe pe noi este nu atât ce avem de făcut, fiindcă, în general, știm, nu foarte concret, dar știm. Important este cum facem, cu cine și mai ales cu ce, nu mă refer neapărat la mijloacele financiare, la mijloacele materiale, ci mă refer la metodică, la instrumentalistică, la forme de colaborare, la lobby-ul pe care-l avem și cum îl întreținem și îl multiplicăm. Apoi, ceea ce facem. Nu mai putem lucra așa cum s-a lucrat pînă acum: apare o oportunitate, hai s-o facem. Trebuie să gîndim strategic, planificat, indiferent că ne place sau nu ne place acest cuvînt — mie unuia îmi place —, și să încercăm să lucrăm cu scopuri și obiective precise. În funcție de posibilități, unde vrem să ajungem și, nu departe de ceea ce spuneam înainte, legăturile noastre, colaborările dintre minoritari mie mi se par slabe. Nu știu dacă același lucru se poate spune despre relațiile dintre alte minorități, dar între minoritatea romă și celelalte minorități, cu excepția minorității evreiești, cu care am lucrat, legăturile sînt slabe. Probabil că s-a repetat istoria că vindeam împreună haine vechi pe Lipscani, și acum pe plan cultural, pe plan politic lucrăm mai bine decît cu celelalte minorități... Cu celelalte minorități, aproape că ne ignorăm sau sîntem ignorați. N-am avut nici un program comun, faptul că ne întîlnim în foruri interculturale, că ne întîlnim la festivalul minorităților de la Brăila și Galați, în județele Dunării de Jos, înseamnă ceva. Dar acolo este o întîlnire, nu este rodul unei colaborări. Vorbim despre diversitate, vorbim despre multiculturalism, dar de fapt multiculturalismul în cultura vestică este identic cu ceea ce înseamnă, sau trebuie să însemne, interculturalismul în cultura orientală. Studenții mei care participă la cursul de Grupuri cu risc de discriminare și oportunități egale, beneficiază de (sau sînt chinuiți cu) două prelegeri pe această temă a multiculturalismului și interculturalismului, și noi trebuie să înțelegem că ideea fundamentală pentru noi este nu denumirea conceptului, ci conținutul conceptului. Noi trebuie să mergem spre interculturalism. Or, evoluția aceasta paralelă, pe care o resimt cu tristețe, nu este de natură să creeze o realitate interculturală, ci creează niște coexistențe care intră în forma conceptului de multiculturalitate.

Aș vrea să mă leg de un lucru foarte concret în ceea ce privește necesitatea de a se adopta sau de a nu se adopta legi noi, așa cum aflăm din materialul doamnei

Ardelean. Personal consider că, în ceea ce privește minoritățile, atîta timp cît există o Convenție-cadru, atîta timp cît există un Departament pentru Protecția Minorităților Naționale, (atîta timp cît a existat un departament, la ora actuală există doar un compartiment !), o activitate în ceea ce privește minoritățile naționale la Avocatul Poporului, despre care v-am mai vorbit și cu prilejul altor întîlniri, fiindcă eu lucrez la Avocatul Poporului și v-am și invitat să vă adresați acestei instituții, e bine. Din păcate, în afară de maghiari și romi, care se adresează în mod constant la instituția Avocatului Poporului, avem intervenții și de la minoritatea germană, dar pe probleme de fond funciar și proprietate; în rest, de la alți colegi minoritari nu primesc semnale. Revenind la subiect, o nouă lege pentru minorități, personal, nu cred că este necesară. În schimb, este necesar ca, așa cum o avem, să fie aplicată sau, așa cum spun normele internaționale, să veghem la „preluarea și aplicarea cu bună credință”, asta este sintagma pe care o găsim în toate actele normative. Iar faptul că noi am adoptat Convenția-cadru privind minoritățile naționale este un pas important. S-a dat satisfacție forurilor europene, dar, la nivelul practicii noastre judiciare și la nivelul vieții noastre civice, de fapt, am adoptat un copil mort. Legea 33 din 1995 prin care se adoptă Convenția-cadru este un act de bunăvoință, dar nu este un act de bunăcredință. Nu știu cum apreciați dvs., deoarece, dacă o persoană fizică sau juridică din această țară, indiferent cine, încalcă în mod atît de flagrant această lege, spuneți-mi dvs. ce poate păți și cine îi poate aplica o sancțiune? Nimeni nu ne împiedică să adoptăm această lege introducînd și un element național de bunăvoință: partea de sancțiuni.

Apropo de colaborarea dintre minorități, despre care vorbeam. La un moment dat, erau cinci proiecte de legi privind minoritățile naționale. Două dintre ele apăreau din partea minorității maghiare și a minorității germane. N-a fost nici o lege care să vină din colaborarea a două minorități, iar legea pe care minoritarii au considerat că au elaborat-o dumnealor în cadrul Consiliului pentru Minoritățile Naționale, de fapt era legea guvernului. La această lege, pe vremea aceea lucram la Ministerul Muncii, am avut 27 de observații, dintre care cea mai importantă mi s-a părut: care este partea sancțională a legii, pentru că legea nu înseamnă doar o expunere de motive, nu înseamnă doar niște bune intenții, trebuie să aibă o parte, pe care să o folosești în instanță, de sancțiuni. Avem o instituție a Avocatului Poporului care este specializată în arătutul cu degetul. Altceva nu poate să facă Avocatul Poporului, decît să arate cu degetul, lucru extrem de valabil într-o țară civilizată, într-o țară în care îndeplinirea sarcinii devine un fel de religie. Cînd vorbim cu colegii noștri din alte instituții similare, ei ne spun: dar aveți o armă formidabilă. Folosiți campaniile de rușine. Ce rușine, dom'le, pot să dau presei că nu știu care primar n-a vrut să elibereze documente ca nea Ghiță să-și vîndă vițelul și, vezi Doamne, că ăsta își pierde postul, cînd apar în presă cazuri de deturnare de milioane, de furturi, de devalizări de bănci și, bineînțeles, i se face campanie

respectivei persoane. Sigur că, într-o țară unde democrația este în șanurile ei și își arată prerogativele și valențele, faptul că primarul din Roma are un șanț pe o stradă pe care nu l-a acoperit și a dat unul cu roata în el, este motiv să-și piardă pîinea. S-a văzut așa ceva. Dar nu aceeași problemă se pune în sistemul legislativ și cred că nu este întîmplător faptul că uniunile și-au exprimat dorința ca Liga Pro Europa să preia inițiativa unor acțiuni care să-i apropie pe minoritari și, în același timp, să-i ajute în rezolvarea propriilor lor probleme; așa propune ca acest for, pentru care am o deosebită stimă, să aibă ca obiectiv această sudare, această conlucrare, nu neapărat solidaritate: să facem front comun și așa mai departe. Dar să găsim forme de parteneriat între diferitele minorități și între minorități în general.

Sándor Szilágyi N.: Vroiam să mă refer la problema imaginii minorităților în mass-media, care este o problemă foarte importantă. Noi adesea ne limităm doar la spațiul politic, dar de multe ori deciziile politice sînt și ele influențate de imaginea care se creează și fiindcă și politicienii, dacă simt că au un suport masiv în susținerea unor vederi, argumentează și ei cu mai multă convingere.

În legătură cu această imagine, trebuie să recunosc că nu am monitorizat-o sistematic, dar am văzut totuși destule emisiuni la televizor și am citit și materiale de presă destule ca să am o părere despre această formare a imaginii.

Există două categorii de minorități la noi. Există minorități „periculoase” și există minorități inofensive. Dintre minoritățile „periculoase” fac parte în primul rînd ungurii, care reprezintă un „pericol” pentru integritatea țării noastre, după aceea, nu în ordinea importanței, evreii care „periclitează” posturile sus-puse, de influență, și romii care „periclitează” buzunarele și găinile noastre. Deci, acestea sînt cele trei minorități „periculoase”, iar celelalte sînt minoritățile inofensive. Dintre care, minoritatea germană totuși are un caracter specific, pentru că, deși inofensivă, poate să ne creeze probleme. Deci e bine să fie tratată cu precauție. În rest, toate celelalte minorități sînt prezentate într-un fel destul de ciudat. Adică, bazat pe pitoresc, pe rustic, gen „Cîntarea României”. Festivaluri de folclor, arta culinară specifică, pînă una-alta, se vede că imaginea este binevoitoare. Intențiile probabil sînt bune, dar fără să se știe ce anume ar dori minoritatea respectivă să fie prezentat despre ea, și mai ales, fără să fie întreat măcar o dată unul dintre ei care sînt problemele lor, dacă au ceva probleme mai specifice. Fiindcă, pentru sensibilizarea majorității, tocmai aceste minorități, care nu sînt privite cu prejudecata menționată sau cu suspiciunea că „ăștia una spun și alta gîndesc”, sînt alese. În cazul acestor minorități, care nu sînt prezentate ca fiind un pericol, unele probleme s-ar putea prezenta mai ușor, ca mesajul să fie mai convingător, ca să înțeleagă și telespectatorii majoritari că, iată, nici nu ne-am gîndit, dar acești oameni au și ei niște probleme, iar noi am crezut că toate problemele lor au fost rezolvate.

Aici s-a pus problema: ce anume s-a schimbat timp de zece ani? În această privință eu cred că s-a produs o schimbare foarte mare în ultimii zece ani, la care,

sincer să fiu, nu mă gândisem pînă acum. Am sperat că se va întîmpla, dar n-am sperat să se întîmple doar în zece ani. Dacă ne uităm cu atenție la recenta campanie electorală, ne dăm seama că s-a schimbat ceva. Și anume, că pericolul maghiar n-a mai fost vehiculat la dimensiunile de mai înainte. Aceasta înseamnă că nu mai există resurse în acest sens, care să mai poată fi mobilizate la o adică pentru scopuri politice. Se vede că lumea s-a plictisit de „pericolul maghiar”, că mulți și-au dat seama că asta servește mai mult unor interese politice și că, de fapt, pericolul nici nu este așa de mare. Fapt foarte semnificativ, că acest „pericol maghiar” și discursul cu tentă șovină nu erau elemente definitorii nici măcar în discursul lui Corneliu Vadim Tudor, care, de altfel, după cum putem bănui din alte manifestări, nu e foarte departe de ideea aceasta, dar probabil și-a dat seama că la ora actuală asta nu mai e ceva cu care să cîștigi alegători. Asta este, cred, schimbarea cea mai mare care s-a produs pînă acum. Ceea ce este totuși un motiv de optimism, în sensul că și politicienii sînt obligați să reacționeze la această schimbare de spirit. Nu e vorba de faptul că oamenii și-ar fi schimbat atît de mult mentalitatea, dar pur și simplu s-au plictisit să audă mereu aceleași lucruri. A fost vehiculat atît de mult pericolul maghiar încît s-a creat o inflație și s-a devalorizat. Această schimbare, destul de importantă, nu s-a produs la nivelul politic de sus. Nu știu în ce măsură mass-media va putea să mai contribuie la continuarea acestui proces. Adică să-i atenționeze pe politicienii care vor recurge la discursul cu tentă șovină.

Sevghin Omer: Legat de materialul prezentat de doamna Laura Ardelean, consider că este bună ideea de a lansa un chestionar uniunilor minorităților.

În primul rînd, mă refer la faptul că „minoritate-majoritate”, această dihotomie este extrem de supărătoare. O consider supărătoare pentru noi, minoritarii. Eu personal, și i-am auzit și pe alți minoritari, consider că este aproape jignitor să se refere la noi ca la unii tolerați. Din fericire, constat cu multă plăcere că, la această reuniune, nu s-a folosit cuvîntul toleranță, așa cum am auzit de zeci de ori, sute de ori, la reuniunile organizate de autoritățile statului, unde nu este autoritate care să nu se simtă obligată să ne amintească că „noi majoritarii sîntem toleranți față de minorități”. Or, eu consider că acest termen este jignitor pentru că eu, personal, nu vreau să fiu tolerat. Eu vreau să fiu, eventual, tratat, dacă se poate, pe picior de egalitate cu semenii mei care sînt mai numeroși pe același teritoriu. Nu știu ce s-ar putea face, cu ce s-ar putea înlocui acest termen de „minoritate”. Probabil, după exemplul evreilor din România, cu cel de „comunitate”.

Legat de legislație, consider că este necesară grăbirea aplicării Ordonanței privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, întrucît mi-au parvenit, și cunosc personal, exemple destule, și din ce în ce mai frecvente, de discriminare din partea majorității față de cei mai puțini la număr.

Legat de reprezentare, de organizațiile care în acest moment reprezintă minoritățile naționale, comunitățile: Este vorba de uniunile recunoscute de

Departamentul pentru Minoritățile Naționale. Ce se poate face în cazul în care uniunile respective nu reprezintă interesele comunității, cum este cazul tătarilor? Noi, tătarii, consider că am pierdut în acești zece ani pentru că, practic, în acest moment, am ajuns să nu mai existăm oficial. Inclusiv termenii din ultimul statut al tătarilor, al Uniunii tătarilor, care se mai numesc — nu știu pe ce motiv — turcomusulmani, se referă numai la comunitatea „turco-tătară”. Or, conform recensământului, nu există o asemenea comunitate. Există tătari și turci. Probabil că între timp liderii uniunii au ajuns la concluzia că, nemaexistând tătari, aceștia fiind asimilați, există turco-tătari. Legat de recensământ: Nu știu ce se poate face pentru ca rezultatele recensămintelor să fie mai aproape de realitate. Și încă o dată mă refer la comunitatea noastră, a tătarilor. A doua pierdere mare a numărului. Dacă înainte, în recensămintele anterioare, ajungeam la 50.000 și, conform datelor adunate de mine pe teren, sîntem mai mulți de 50.000 de tătari numai în Dobrogea, conform recensământului ultim, din 1992, sîntem ceva mai mult de 24.000 de tătari. Eu, personal, familia mea, cunoștințele mele tătare nu am fost consultați, nu ne-a întrebat nimeni ce sîntem, ce vrem să ne declarăm. Deci, consider că recensământul din 1992 nu a fost corect. Sper să găsim împreună o modalitate prin care să poată fi urmărite, controlate modalitățile de realizare a recensămintelor.

Miklós Bakk: Aș vrea să fac trei observații pe marginea materialului prezentat de doamna Laura Ardelean.

Prima se referă la acest material care prezintă numai perspectiva organizațiilor minoritare. Eu cred că acum, după zece ani, ar merita să investigăm aceste chestiuni și din punctul de vedere al comunității minoritare respective. La ce mă gîndesc? În privința comunității, asemenea investigații s-au făcut de Centrul de Cercetare a Relațiilor Interetnice din Cluj, făcîndu-se și niște contrapunctări foarte interesante: care este orizontul de așteptare al comunității maghiare și care sînt prioritățile preluate de UDMR? Cred că o asemenea comparație ar fi necesară și la celelalte minorități, mai ales pentru că organizațiile minorităților, după cum s-a auzit și aici, nu totdeauna reprezintă interesele minorităților respective, aceasta datorîndu-se sistemului politic care s-a format la noi, pentru că și acest domeniu, al minorității, face posibilă apariția așa-zisului „întreprinzător politic”. Este o chestiune care poate să denatureze relația comunitate-organizație.

A doua observație se referă la constatarea din materialul prezentat care susține că programele partidelor politice practic nu au nici un contact serios cu problema minoritară și, chiar dacă conțin unele enunțuri, ele sînt de o vagă generalitate. Cred că acesta este un domeniu foarte important: să investigăm ce am putea să facem ca în programele partidelor să fie promovată problematica minoritară. Care sînt mijloacele care ne stau la îndemînă?

A treia chestiune este ceva mai generală și eu cred că aceasta va trebui să fie dezbătută azi și miine. Ea se referă la acel model românesc care a fost aclamat în

presă ca o metaforă a stabilității politice, dar discuții fundamentale nu prea au avut loc. Acest model eu l-aș rezuma cu ajutorul unei sintagme pe care dl. Gabriel Andreescu a formulat-o, și cred că este cea mai potrivită: sistemul măsurilor speciale.

După zece ani, cred că trebuie să vedem dacă acest sistem al măsurilor speciale și-a epuizat resursele, urmează construcția unui alt model sau persistăm în acest model? Eu înclin să cred că acest model a început să-și epuizeze resursele. A fost la coincidența a trei oportunități. Una a fost necesitatea de a crea se crea un limbaj specific în abordarea problematicei minoritare. Acest limbaj a fost și este un lucru pozitiv, limbajul drepturilor omului. Deci, sistemul măsurilor speciale se leagă în primul rînd de necesitatea creării acestui limbaj. A doua chestiune la convergența căreia s-a creat acest model a fost un consens în politica românească, a partidelor românești, de a limita cererile autonomiste ale maghiarilor. Și al treia element de convergență a părut a fi o platformă comună bună pentru minoritățile mici.

Eu cred că perspectiva se va schimba sub două aspecte. Primul este cel care privește chestiunea regionalismului, al doilea ține de perspectiva integrării europene care în următorii zece ani va pune în față, mult mai pronunțat, problema construcției instituționale. Aceste două chestiuni ar putea însemna o cotitură în abordarea acestui model românesc.

Andrei Roth: Doar cîteva cuvinte în legătură cu problema numărului cîtorva minorități. Pornesc de la distincția colegului Szilágyi, într-adevăr vizibilă în mass-media, între minorități periculoase și altele nepericuloase pentru statul român. Însă pericolozitatea aceasta imaginară este în ultima analiză totuși legată de număr, în cazul maghiarilor, evident, și în cazul romilor, de asemenea, cît se poate de evident. Numai minoritatea evreiască nu este periculoasă prin număr pentru că nu mai cuprinde decît cîteva mii de oameni, și aceștia bătrîni, așa încît problema se rezolvă în scurtă vreme biologic. Dar această minoritate, foarte mică numeric în România, are în spate o populație numeroasă, răspîndită pe întregul glob, și în cele din urmă tot în număr îi rezidă pericolozitatea, în puterea sa de influență, nu-i așa? Problema aceasta a numărului are două aspecte care trebuie distinse. Pe de o parte, în principiu, nu trebuie să existe deosebiri între statutele minoritarilor, indiferent cîți sînt, aceștia trebuie să fie cetățeni cu drepturi egale și nu cetățeni de rang secund. Asta este chestiunea fundamentală. Minoritarul într-un stat democratic este cetățean cu drepturi depline și nu cetățean de rang inferior. Condiția egalității cetățenești este loialitatea față de stat, dar în mass-media loialitatea se confundă foarte adesea cu acceptarea asimilării. Și asta este problema principală pentru minoritar: egalitatea în drepturi în condiții de loialitate, dar de neacceptare a asimilării, de păstrare a identității proprii din toate punctele de vedere. Asta este chestiunea principală.

Pe de altă parte, trebuie să recunoaștem că problema numărului sub aspect practic, sub aspectul instituționalizării unor drepturi, își are totuși importanța sa. Minoritatea germană știe foarte bine că nu își poate menține anumite instituții

bisericești, culturale, din cauza numărului scăzut. Sînt lucruri care nu merg la un număr prea scăzut. Însă nu numai numărul, ci — sociologic vorbind —, și densitatea pe unitate teritorială este importantă. Acolo unde există o concentrație a unei minorități pe un teritoriu, într-o localitate, altfel se pun problemele, iar acolo unde acel număr, mai ales dacă el este mic, este dispersat, aspectele instituționale sînt iarăși altele. De pildă, în problemele legate de învățămînt: Dacă într-o localitate există un copil de o anumită naționalitate nu i se poate face școală separată, dacă există o mie este cu totul altceva. Sub acest aspect instituțional, problema numărului este de luat în considerare pentru că pur și simplu altele sînt cerințele, respectiv altele sînt posibilitățile. Deseori se poate citi în ziare că maghiarii sînt mai turbulenți pentru că cer universitate, iar germanii sînt mai puțin periculoși, pentru că nu cer universitate. Dar diferența de număr aici este hotărîtoare. Deci, sub aspectul practic, nu se poate să nu ținem seama de număr.

În cu totul altă ordine de idei, aș vrea să vă întreb, pentru că s-a pus această problemă a legii care prevede sancționarea discriminării, dacă se cunoaște vreun caz în care cineva să fi fost sancționat pentru discriminare națională.

Gabriel Andreescu: Este un caz care ar intra în litera legii respective, în ceea ce ar fi discriminare, în violarea demnității persoanei. Violarea demnității persoanei este considerată în sensul acestei legi o formă de discriminare și asta acoperă și acea violare a demnității personale prin presă, prin discurs, limbajul urii, și în ciuda a peste zece apeluri făcute la adresa Departamentului pentru Protecția Minorităților Naționale, a procurorului general privind acțiuni în acest sens, există un singur caz, al dlui Dragomir (actualul senator) care a fost pedepsit cu 2 ani cu suspendare, dar nimic în afară de cazul acesta nu este cunoscut.

Andrei Roth: Legea și pe timpul lui Ceaușescu prevedea pedepse pentru discriminare. Această lege nu a fost niciodată aplică, nu a fost tradusă în fapt. Ea exista pentru vitrină.

Vasile Burtea: Este vorba de articolul 247 din Codul penal care pedepsește funcționarul public care în exercitarea atribuțiilor sale abuzează sau are un comportament discriminatoriu. Avem pe rol trei cazuri de discriminare flagrantă. Este vorba de studenții romi care nu sînt primiți în discoteci și presa a fost, cel puțin de data aceasta, la înălțimea civismului. Este vorba de romii care sînt discriminați pe piața muncii, fie că sînt anunțuri prin care se exclud romii, nu numai firmele particulare, dar am avut cazuri la Direcția de Muncă a Capitalei, la Oficiul de încadrare a forței de muncă a Capitalei, precum și declarația Societății Urban, care este cu capital majoritar de stat, că pentru a face o ridicare de gunoaie de nivel european trebuie să nu-i mai angajeze pe romi și să-i concedieze pe cei care sînt angajați acolo.

Avem un caz care va ajunge la Strasbourg: evacuarea unei familii de romi, civilizate, dintr-o pizzerie. Nu au vrut să-i servească pentru că sînt romi. Și dacă

vedeți articolul presei gălățene nu vă vine să credeți că așa ceva provine din presa din România. De doi ani de zile încercăm să obținem ceva. Se încalcă flagrant legea 33, respectiv Convenția-cadru, se încalcă Constituția, articolul 4, 6, 10, 31, și așa mai departe. N-am articol de lege. Ce să fac? Persoana de la pizzerie este particular, nu este funcționar public în sensul articolului 247 din Codul penal, deci n-am ce să-i fac. Deci poate să calce în picioare Constituția României și nu pot face nimic.

Sevghin Omer: Eu personal am proces legat de discriminare pentru că în calitate de ziarist mi s-a interzis semnătura pe motivul: „nu avem nevoie de semnătura ta de musulman împuțit”. Nu vă spun la ce ziar, la ziarul la care lucrez.

Andrei Roth: Sint convins că există acoperire legală, dar afirm că legea în această privință nu se aplică. Că nimeni nu a fost serios sancționat în România pentru această treabă. Nici înainte, nici acum.

Elek Szokoly: În discuțiile anterioare, referirile la aspectele juridice, la legislație, au fost continuu prezente. Nu întâmplător l-am invitat pe Gabriel Andreescu să ne prezinte o analiză referitoare tocmai la acest domeniu. În programul comunicat, acest subiect figurează sub titlul „Situția legislației privind minoritățile naționale și confesionale. Realizări și lacune, speranțe și decepții. Cadru legislativ și funcționalitatea practică. Politica instituțiilor față de aplicarea cadrului legislativ.”

Gabriel Andreescu: De fapt, ar trebui să fac aici o introducere, să creez un cadru pentru dezbaterile pe care urmează să o avem. De altfel, referiri la problema legislației în domeniul minorităților au fost făcute anterior, în timpul dezbaterii pe marginea materialului Laurei Ardelean.

Ceea ce v-aș oferi acum, ar fi următorul lucru: Mai întâi, rugămintea să ne restrângem la problema legislației privind minoritățile naționale și nu la cele confesionale. Problema minorităților confesionale este momentan o problemă a libertății de religie și este, în sine, un sistem diferit. Este un sistem amplu atît prin importanță, cît și prin conținut. Ar merita tratat ca un subiect separat. Pentru că, oricum, nu putem decît să-l scrijelim puțin la suprafață, aș propune să-l lăsăm deoparte și să rămînem la chestiunea legislației privind minoritățile naționale.

Aș sugera următorul lucru: să avem în vedere cadrul general în care se pune problematica normării în domeniul protecției minorităților naționale, cu atît mai mult cu cît, în discuțiile anterioare, s-a mers pe acel ansamblu implicit de măsuri speciale care reprezintă, e drept, cea mai consistentă parte a dezbaterilor din ultimul deceniu. Apoi să trecem puțin la o lege care a fost deja invocată, la chestiunea unei legi a minorităților naționale.

În principiu, sistemul general de protecție a minorităților naționale conține trei elemente. Este vorba de acea protecție pe care o asigură drepturile individuale, e vorba de principiul non-discriminării și este vorba de sistemul măsurilor speciale.

Desigur, în lume există și alte forme practice de asigurare a protecției minorităților naționale. Miklós Bakk s-a referit implicit la una: atunci când asiguri un statut special, cum este cel din Trentino-Alto Adige, tu introduci un mecanism care nu este pînă la urmă nici una, nici alta, nu este acoperit de nici unul din cele trei elemente discutate, dar astfel de modalități de asigurare a unor statute speciale, a unor autonomii comunitare nu au fost integrate în sistemul legislativ, este în dreptul internațional, și oricum nu este calea pe care s-a mers pînă acum cu sistemul de protecție românească. Nu înseamnă că lucrurile acestea nu trebuie discutate ca o variantă de perspectivă, dar noi sîntem într-un cadru definit de cele trei elemente.

În privința drepturilor fundamentale, desigur că orice protecție a persoanelor aparținînd minorităților naționale presupune o recunoaștere a drepturilor fundamentale. În ultimii ani a trebuit să spunem deseori: atenție, democrația în sensul acesta este o bază a drepturilor minorităților, dar nu numai. Democrația nu este suficientă pentru a asigura protecția minorităților naționale. Acest lucru ar trebui să fie repetat permanent. Dar nu trebuie să uităm, în același timp, că, totuși, nu poți să ai o adevărată protecție fără drepturi și libertăți individuale afirmate. În definitiv, ceea ce s-a întîmplat în discuția asta a raționalității opțiunilor noastre de vot de la ultimul scrutin, pînă la urmă, se sprijină și pe o astfel de problematică. În ce măsură poți să gîndești o viață a minorităților naționale într-o lume cum este cea planificată de Vadim și care este, desigur, o lume care pune în discuție chiar aceste fundamente.

Al doilea element amintit este principiul non-discriminării care spune: cetățenii sînt egali și nu este legitimă nici un fel de discriminare între aceștia. Ceea ce este foarte interesant din punctul meu de vedere este faptul că, în ultimii ani, am văzut o dezbateră amplă pe tema măsurilor speciale. Am văzut chiar măsuri legislative relevante dezbătute și apoi elaborate, și mai apoi adoptate în domeniul măsurilor speciale, dar pînă anul acesta nu a existat o suficientă punere în discuție a aplicării principiului non-discriminării, deși discriminarea este evidentă în România. Cred că noi ne aflăm într-un paradox. Că, într-un fel, sistemul măsurilor speciale a avansat în dezvoltarea lui mai mult decît a avansat aplicarea principiului non-discriminării. Spuneam că, anul acesta, s-au făcut niște primi pași esențiali. Pentru a vedea aplicat principiul non-discriminării trebuie să ai, desigur, în vedere o legislație sancționatorie, cum spune dl. Vasile Burtea. Și tot dînsul a amintit — atenție! — cele două articole din Codul penal, cel privind funcționarul public și cel care privește sancționarea discursului șovin, antisemit etc., reprezintă un sistem prea slab pentru a percepe diferite încălcări ale principiului non-discriminării. Nu numai că ele nu se aplică — pentru că ele s-ar putea aplica totuși —, dar oricum nu sînt suficient de bune pentru a urmări întreaga varietate a felurilor de discriminare. Iată că anul acesta s-a reușit obținerea unei ordonanțe privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, ordonanță care enumeră

discriminări în domeniul activității economice și în materie de angajare și profesie, în domeniul accesului la serviciile publice administrative și juridice, de sănătate, la alte servicii, bunuri și facilități, accesul la educație și dreptul la demnitate al persoanei. Acest instrument, care este ordonanța de urgență, a intrat în vigoare pe 2 noiembrie 2000, aplicarea sancțiunilor legate de ordonanță fiind asigurată printr-un Consiliu împotriva tuturor formelor de discriminare, un consiliu ce trebuia creat, de asemenea, în luna noiembrie. Lucru care nu s-a întâmplat. E totuși foarte important că ieri (15 noiembrie 2000, n.red.) am fost anunțați că hotărîrea de guvern prin care se înființa consiliul acesta a fost adoptată. Deci, practic, în acest moment avem baza normativă, rămîne să se construiască instituția ca atare și aceasta să se pună în funcțiune.

Afară de acest sistem legislativ intern, trebuie spus că România a semnat acum cîteva săptămîni Protocolul nr. 12 privind discriminarea. Ce trebuie spus însă despre Protocol? Efectele lui, care sînt foarte importante, nu pot fi așteptate decît într-un număr de ani. De ce? Pentru că în mod esențial sistemul Consiliului Europei, respectiv al Curții de la Strasbourg, este un sistem tipic de *kommando*. Adică, produce jurisprudență și prin jurisprudență se judecă apoi celelalte cazuri. Totuși, din punct de vedere politic, semnarea lui este foarte importantă. Anterior, Convenția Europeană pentru Drepturile Omului putea fi utilizată în cazurile de discriminare numai atunci cînd era vorba de o violare a unuia din articolele Convenției europene. Eu nu știu, de exemplu, ce articol va folosi clientul dlui. Burtea în cazul celor trei romi care nu au putut să intre în pizzerie, pentru a pune în mișcare cu șanse de succes Curtea de la Strasbourg. Nu știu dacă va găsi, din păcate, în cadrul Convenției europene un articol ajutător. Protocolul va oferi însă alte posibilități. Tot din afară mai vine un ajutor în privința rezolvării problematicei discriminării. E vorba de adoptarea de către Consiliul European, la propunerea Comisiei Europene, a unei directive privind discriminarea, privind asigurarea egalității șanselor independent de origine etnică sau rasială. Deși este vorba de o circumscriere a subiecților discriminării prin originea lor etnică sau rasială, trebuie totuși spus că acest document este semnificativ pentru problematica discriminării în general. Aș face aici și observația că ordonanța adoptată în România acoperă discriminarea care are la bază orice diferență pe bază de rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială, sex, orientare sexuală, apartenență la o categorie defavorizată. Este deci o formulă cuprinzătoare care nu corespunde stadiului de dezvoltare a legislației euroconforme în acest moment, dar corespunde foarte bine cu definiția discriminării din acea Cartă a drepturilor fundamentale adoptată ca declarație politică la Nisa de către statele Uniunii Europene. Deci este important ce se întîmplă în Uniunea Europeană. Cu siguranță, directiva despre care vorbeam, directiva antirasistă cum este numită mai simplu, adoptată în iunie 2000, va fi considerată un acquis comunitar. Și ca urmare România va trebui să subscrie la ea.

Sistemul măsurilor speciale: Ce ar fi de spus în această privință? Noi am plecat în 1989 de la un stadiu în care, în mod paradoxal, sistemul măsurilor speciale

era foarte dezvoltat, pe porțiuni chiar mai dezvoltat decât astăzi, dar în care aveai o practică, care era practica ceaușismului asimilaționist, urmată apoi, la început de '90, de un naționalism agresiv. Față de acel moment există desigur câteva evoluții care mi se par absolut notabile. Mai cred încă, în ciuda unora dintre colegii maghiari cu care discut această temă, că în mare sistemul măsurilor speciale acoperă necesitățile concrete ale minorităților în România, inclusiv ale minorității maghiare.

În legătură cu detaliile actualului sistem legislativ în domeniul administrației locale, în domeniul învățământului, în primul rând, discutăm poate mai departe, când mai avem timp la dispoziție. Și probabil cei care consideră studiul geografiei sau al istoriei în limba română ca pe o problemă de fond a educației în limba maternă își vor expune argumentele lor.

Asta ar fi schema pe care v-o propun pentru discuție: judecarea situației în funcție de cei trei termeni. Vi-i reamintesc: situația drepturilor și libertăților fundamentale, așa cum ele sînt garantate pentru persoanele aparținînd minorităților naționale, principiul non-discriminării și problema măsurilor speciale.

În legătură cu o lege a minorităților naționale: lucrul acesta a fost discutat încă din '90 și Forumul German este primul care a avut o inițiativă dătătoare de speranțe că vom avea o lege cuprinzătoare privind drepturilor minorităților naționale. A urmat propunerea UDMR-ului privind o lege a minorităților naționale și a comunităților autonome, apoi cred că au mai fost două variante ale legii minorităților naționale elaborate sub egida Consiliului pentru Minoritățile Naționale, în sfîrșit Comitetul Helsinki a venit cu propria lui propunere. Trebuie spus că logica tuturor acestor legi era o logică sintetică. Ideea era ca tot ceea ce este dispersat în legislația românească să aduni și să completezi în așa fel încît să ai o normă riguroasă și coerentă privind protecția minorităților naționale. Toate proiectele amintite merg pe această logică. Și toate dezbaterile pe care mi le amintesc de-a lungul timpului au rămas în interiorul acestei logici. Dacă punem întrebarea: mergem pe o lege a minorităților naționale care să sintetizeze actualele prevederi răsîndite în diferite sectoare legislative, aș spune că această chestiune poate să fie una de gust, dar nu neapărat una de necesitate. Cred însă că evoluția și a situației, nu numai a viziunii noastre privind realitatea, ne obligă într-adevăr să ne îndreptăm privirile spre o lege a minorităților naționale, și nu numai a minorităților naționale, ci una a minorităților naționale și a comunităților etno-culturale. De ce? Pentru prima dată avem de a face cu solicitări clare ale unor grupuri etno-culturale, care au venit în România după 1990, care au o prezență relevantă de mii de oameni și solicitări relevante. De exemplu, kurzii din România, care au cerut școli pentru copiii lor în limba maternă. Avem o astfel de problemă căreia trebuie să-i găsim un răspuns. Și poate acum vedem cel mai bine că ar fi firesc să avem mai multe etaje privind sistemul de protecție și să distingem ceea ce sînt comunitățile naționale de cele etno-culturale. Dar aceasta este aproape o

specificitate a zonei, a regiunii, deosebind-o de felul în care apare problema în Anglia, de exemplu, unde ai o problemă de diversitate etno-culturală și nu propriu-zis de minoritate națională.

Un al doilea motiv pentru care am avea nevoie de o astfel de lege este problema recunoașterii minorităților naționale. Noi avem o recunoaștere oficială a 16 minorități, în recensământ apare o recunoaștere implicită și a ceangăilor și a carașovenilor. Ar trebui să ofere posibilitatea comunităților etno-culturale, celor două sau altora decât cele amintite, să-și exprime dorința de a fi recunoscute, iar pentru ceangăi lucrul acesta este important. Poate în acest moment, pentru prima dată, comunitatea maghiară s-a arătat suficient interesată pentru a-i integra în rîndurile ei. Dar s-ar putea ca totuși să fie motive să se considere că ceangăii pot să fie, datorită specificității lor culturale, o comunitate distinctă.

Și asta ar însemna o mulțime de avantaje care ar proteja acea viață specifică a ceangăilor din Moldova. Recunoașterea minorităților nu apare numai în acest caz. Un caz a fost dat ca exemplu, și pare interesant, de Sevghin Omer, anterior. Un grup aparținînd unei minorități, care are o relevanță în reprezentarea formală a acestei minorități, își declină identitatea inițială, identitatea tătară, și produce o nouă identitate, cea de turco-tătară. Iar asta, se vede bine, se face sub influența unor interese materiale și a unor presiuni politice. Ce faci într-o astfel de situație? Este firesc ca o lege a minorităților naționale să dea un răspuns. Această lege nu mai este o lege sintetică, ci este o lege de rezolvare a unor probleme. Un lucru pe care l-ar putea acoperi, l-ar putea prelua din mers o lege a minorităților naționale, este problema alegerilor locale unde pînă la noua formulă minorităților li s-a asigurat o prezență foarte benefică în consiliile locale. Această prezență a fost redusă și ar trebui văzut în ce măsură poți să gîndești niște drepturi cîștigate ale minorităților naționale în sensul unei reglementări pe teme electorale. Cred că principiul drepturilor cîștigate ar trebui exploatat în acest caz.

În sfîrșit, mă voi referi la ultima chestiune, ca să nu ocup chiar tot spațiul nostru de discuție. E vorba de o altă temă care ar trebui acoperită de o astfel de lege. E vorba de democrația internă în cazul minorităților. Deja există contestații interne între diferite grupuri care sînt în competiție, în definitiv firească, pentru reprezentare. Dar nu e vorba numai de atît. E vorba de întrebări legitime ce trebuie puse uniunilor și din interior, dar și din afară. Eu ca și contribuabil ar trebui totuși să știu cum o uniune își consumă banii și vreau să spun că exemplele pe care le cunosc sînt absolut dezolante: șefi ai uniunilor care nu dau în nici un fel seamă de utilizarea banilor, nici măcar membrilor lor. Lucrul acesta nu este firesc. Mă întreb acum, dacă n-ar fi bine ca să se trateze chestiunea asta în sensul principiilor noii legi a asociațiilor și fundațiilor care creează conceptul de „asociații de interes public” și automat uniunile, care se contruiesc ca expresie a acestui drept asociativ, să fie tratate în sensul conceptului de „interes public”, cu toate consecințele și

responsabilitățile în cheltuirea banilor publici și, desigur, a transparenței regulilor și democrației lor interne.

Elek Szokoly: Îi mulțumim lui Gabriel Andreescu pentru punerea în temă. Nu doresc să repet sau să subliniez anumite aspecte pe care le-a relevat Gabriel Andreescu, dar probabil că discuția care urmează se va concentra în mare măsură pe domeniul măsurilor speciale sau cel al legii minorităților și, la proiectele înșirate anterior avem datoria, cred, să adăugăm și contribuția unei persoane prezente, omisă din prezentarea lui Gabriel Andreescu. Este vorba de Sándor Szilágyi N., care a propus, poate unii dintre dvs. cunoașteți acest lucru, un proiect de lege a minorităților foarte original, dar care, din păcate, n-a prea fost băgat în seamă, nici măcar de UDMR

Pe de altă parte, cred că este un subiect destul de incitant și chestiunea democrației interne a uniunilor minorităților, respectiv, aici e vorba și de vechea dilemă a raportului dintre individ și comunitate, în ce măsură drepturile individuale și cele comunitare sînt complementare sau de excludere.

Paul Philippi: Aș dori să mă refer la problema drepturilor individuale și a măsurilor speciale. Poate că nu știți cu toții, dar în anul 1919, cînd a fost redactat la Paris Tratatul protecției minorităților, șeful comisiei care s-a ocupat de acest tratat — un brazilian — s-a luptat din răspuțeri ca să fie protejate numai drepturile individuale, nu și cele ale comunităților. Singura excepție care a fost făcută în paragraful 11 al acestui Tratat au constituit-o secuii și sașii. Cele două comunități au fost protejate în privința obiceiurilor lor culturale, școlare, religioase, ca și colectivitate, fiindcă s-a putut dovedi atunci că în cursul istoriei au format, în cadrul statului în care trăiau, comunități juridice, care au avut o responsabilitate colectivă și deci puteau să reclame și în anul 1919 drepturi comunitare. Mentalitatea globală de atunci era fixată pe drepturi individuale și era foarte greu să fie articulate și drepturi colective. Și este foarte clar de ce. Conceptul de națiune în Franța și în Statele Unite, adică în două țări care au stat la baza ideilor democratice, nu este o noțiune etnică. Dacă spun: „Je suis français”, înțeleg: „sînt cetățean al Franței”, dacă spun: „I am American”, nu te întreabă de ce origine ești, ci înseamnă că „eu sînt cetățean al Statelor Unite”. Deci, ar fi necesar să dezvoltăm și noi o legislație și o concepție corespunzătoare pentru situația noastră, unde există nu numai secui și sași, ca în Tratatul minorităților din 1919, ci și alte etnii istorice care își au rolul lor în societate și care nu se încadrează automat în noțiunile democrației clasice. Asta e o dificultate pe care trebuie să o recunoaștem și de aceea ar trebui să fim și toleranți cu statul nostru, România, care, provenind din ideile franțuzești, are dificultăți să integreze problema minorităților naționale, cum le-a regăsit în Transilvania, și pe care trebuie să le articuleze în cadru legislativ. Aceasta este o dificultate care trebuie să fie, cred eu, recunoscută în discuția cu partenerii noștri din București care n-au fost obișnuiți în mod tradițional să vadă

această distincție, această specificitate. De aceea, cred eu, măsurile speciale — care a fost cel de-al treilea punct al dlui Andreescu — pentru țara noastră sînt foarte necesare. Trebuie să fie exprimate în măsuri speciale ca să se vadă că problemele noastre sînt altele decît cele prevăzute în clișeu clasic al democrațiilor apusene.

Actualul sau viitorul ministru al culturii, dl. Răzvan Teodorescu, a vorbit, cred că în 1991, la Televiziunea Națională în fața Parlamentului și a spus că îi e rușine că pe canalul național sînt emisiuni în limbile minorităților. Eu am avut ocazia atunci să-i răspund a doua zi în emisiunea germană și i-am atras atenția că nu noi am intrat în România, ci România a venit peste noi. Deci, România trebuie să recunoască niște fapte istorice existente și asta trebuie făcut, cred eu, într-adevăr prin măsuri speciale ca să se trezească conștiința cetățenilor că aceste minorități sînt o bogăție, dar e și o datorie a statului de a le integra adecvat. S-a auzit deseori, nu numai de la Corneliu Vadim Tudor, dar și de la mulți alții care spuneau că noi românii sîntem un popor foarte ospitalier, noi i-am primit și pe sași, și pe, și pe... Asta-i o mitologie care trebuie demitologizată prin măsuri speciale, dar și prin crearea unui climat spiritual care schimbă mentalitatea, fiindcă în această mentalitate a fost crescut tot poporul prin manualele de istorie etc. Este o datorie enormă pentru noi intelectualii ca să distrugem această ideologie, fără să fim agresivi, dar să schimbăm această mentalitate într-una adecvată cu realitatea.

Elek Szokoly: În legătură cu această dezideologizare, această demitizare, cred că Biblia ar putea să fie — și v-o recomand tuturor celor care încă nu ați citit-o din scoarță-n scoarță —, cartea lui Lucian Boia „Mit și istorie în conștiința românească”, care consider că este o carte fundamentală și nu poate fi omisă din cultura niciunui om implicat în viața publică.

Aș dori totuși să nuanțez puțin mitul modelului francez al *citoyen*-ului cu drepturi pe deplin egale și vă recomand în acest sens și studiul din ultimul număr al revistei *Altera* despre occitani. Îmi permit să adaug că în viziunea mea este vorba despre un alt mit al modelului francez de cetățenie politică, și anume că, toți cetățenii francezi, indiferent de origine, limbă, etnie, religie etc. sînt cetățeni egali. Într-un anumit sens limitat la drepturile cetățenești, prin definiție individuale, sigur că este un adevăr, pe de altă parte, se omite un fapt deloc lipsit de importanță, și anume că toți acești cetățeni francezi „egali” sînt cetățeni sub dominația unică a limbii franceze, care a însemnat, totodată, pierderea identităților specifice ale occitanilor, bretonilor, alsacienilor, bascilor, catalanilor etc. care erau de fapt comunități etno-naționale, culturale, lingvistice separate, deveniți „francezi” egali, nu însă și în privința dreptului la identitate. O nuanță care ar trebui totuși adăugată.

Berdj Așgian: Aș vrea să mă refer aici la problema asimilării pe care a ridicat-o dl. profesor Roth. Într-adevăr, problema asimilării este o problemă foarte importantă. Dovadă: faptul că, iată, unele minorități se luptă tocmai ca să-și mențină identitatea culturală, împotriva tendinței de asimilare. În această privință,

după părerea mea, o asimilare naturală există în mod biologic și este inevitabilă pentru că, referindu-ne la populația din Transilvania, aici sînt unii care susțin cu înverșunare faptul că: „dom'le, eu sînt român neaoș”. Eu nu cred că într-un spațiu în care de o mie de ani trăiesc laolaltă români cu maghiari, cu germani, cu sași, cu secui ș.a.m.d. nu s-a imixtionat într-o familie dată cineva care era de o altă etnie. N-aș crede lucrul acesta pentru nimic în lume, pentru că survine un element despre care toți marii filozofi ai lumii vorbesc, și anume iubirea, dragostea, care nu întrebă pe nimeni unde să apară, sentimentul respectiv apare și față de cineva care este de altă etnie. Și dacă o unguroaică s-a îndrăgostit de un român și invers și s-au căsătorit, iată că în familia respectivă nu se mai poate vorbi despre români puri. Din acest punct de vedere eu aș vrea să vă spun că în țara noastră există Fundația „Armonia”, care este fundația creată pentru familiile etnic mixte. Eu mă îndoiesc că există familii etnice pure în România la ora actuală. De exemplu, referitor la minoritatea pe care o reprezintă, cea armeană. Armenii trăiesc în Principatele Române de 600 de ani, în special în Moldova. În Moldova sînt o serie de familii care recunosc faptul că au origine armenescă, și v-aș cita doar cîteva familii de această origine: familia Goilan, familia Ciuntu, familia Madjaru, familia Conta, Crancuiaș, Asachi și multe altele care se recunosc a avea antecedente armenesti, dar ele habar n-au de limba armenescă, habar n-au de obiceiuri tradiționale, de obiceiuri culinare sau religioase, sau de altă natură, pentru că nu mai au nici o legătură cu un armean care a fost membru al familiei lor cu 200 de ani înainte. Acest lucru cred că se poate aplica la orice etnie și la orice familie care trăiește în România, unde a coexistat împreună cu alte 18 etnii. Cred că acum o să adăugăm și a 19-a etnie, chinezii, și o să vedem niște generații, cum vedem deja pe ici pe colo, cu copii care au culoarea neagră și o să vedem și niște copii cu ochii oblici. Prin urmare, problema asimilării este o problemă inevitabilă, cum spunea și dl. Szokoly, dacă este o asimilare naturală, dar care nu trebuie să depășească o anumită proporție. Pentru că dacă ajunge să depășească o anumită proporție atunci minoritatea respectivă este în pericol.

Elek Szokoly: Există, cred, un prag critic în cadrul fiecărei comunități sub care nu mai e capabilă să supraviețuiască, nu mai e capabilă să-și reproducă propriile valori specifice.

Singura remarcă pe care aș dori s-o adaug la ceea ce a spus dl. Berdj Așgian referitor la asimilarea naturală, a cărei inevitabilitate a subliniat-o este că normal ar fi ca să nu înțelegem lucrurile ca și cum armonia dintre comunități ar trebui să se înfăptuiască sub dominația — cum am dat mai devreme exemplul francez — unei limbi sau a unei culturi. Pentru că, mă-ntreb, chiar în cadrul familiilor mixte din „Armonia” al cărei președinte sînteți, care sînt limba și cultura dominantă? Știm foarte bine că în familiile mixte, în general, majoritarul domină, respectiv partea majoritară a familiei asimilează partea minoritară. Mă întreb, deci, dacă

această „armonie” nu înseamnă în același timp și o mînă întinsă asimilării, așa-zis *naturale* ?

Andrei Roth: Eu sînt perfect de acord cu intervenția prietenului Așgian. Numai că asimilarea naturală este inevitabilă, este firească, și nimeni nu poate obiecta nimic împotriva sa. Doar că trebuie să se facă o distincție clară între asimilarea spontană și cea forțată. Eu, cînd am vorbit de primejdia asimilării, la aceasta din urmă m-am referit. Asimilarea forțată este incompatibilă cu democrația. În rest, față de asimilarea spontană nu avem nici un fel de obiecție.

Paul Philippi: O gramatică se construiește pe conjugarea regulată, nu pe excepții. Această problemă cu „Armonia”, cu căsătoriile mixte, cu asimilarea spontană nu intră în mod strict în discuția noastră, cred eu. Noi sîntem cu toții de acord că o asimilare spontană, prin propria voință, nu este discutată de noi. Dar acolo unde etnia vrea să-și păstreze identitatea, și ar putea să o facă dacă nu ar fi forțată din afară, acolo trebuie să existe posibilitatea și libertatea de a o face astfel. Iar pe chinezi n-aș vrea să-i introduc aici; ei fac parte din acele minorități care intră acum în scenă, odată cu marea migrație contemporană. Ei sînt o problemă aparte, una nouă. Dar nu pot fi integrați direct în problema minorităților istorice.

Mihai Radan: Doresc să mulțumesc organizatorilor pentru invitația făcută. Personal, mă consider prietenul Ligii Pro Europa și vreau să rămîn ca atare, ca persoană fizică, dincolo de funcția de a fi reprezentantul etniei mele.

Apreciez expunerea dlui. Gabriel Andreescu ca foarte interesantă și consider că efectele deja se văd. Eu aș vrea să vă rețin atenția asupra cîtorva lucruri privind principiul non-discriminării. Cred că discriminarea nu poate consta numai din ideea îngrădirii posibilității de a ne perpetua specificul etnic sau a privării de anumite drepturi. Ea poate să fie mai rafinată și mai adîncă. De exemplu, eu în acest an am fost ales primar pentru a doua legislatură. Există o discriminare economico-financiară foarte dibace. O unitate teritorială a fost privată în mod sistematic de drepturile sale ce decurg din legea bugetului. Cu toate că am încercat pe linia instanței să obținem drepturile care ne revin, cu toate stipulările din legea bugetului, nu am reușit. Nu știu dacă toată lumea e capabilă să-și afirme drepturile ? Cred că și legea bugetului trebuie să suporte niște modificări. Să existe dreptul cetățeanului — nu numai repartizarea consiliului, a unui grup de oameni care acum o face după bunul plac —, e vorba despre respectarea dreptului cetățeanului ca și contribuabil la bugetul de stat.

O a doua idee: în ceea ce privește legea minorităților naționale. Și aici s-a amintit problema carașovenilor, recunoscuți ca etnie. Eu v-aș recomanda cartea dlui. dr. Mihai Deleanu: *Însemnări despre carașoveni*, apărută în acest an, unde acest ilustru om de știință și filolog român din Ardeal încearcă să dovedească, de fapt, că o etnie nu înseamnă neapărat o consemnare oficială bătută în cuie undeva. Un grup, un segment de populație, are o tendință care se demonstrează prin trecutul

ei, prin istorie. Iar carașovenii au dovedit tendința aceasta de a fi croați. Există o dovadă certă a expresiei lingvistice că sînt croați. Există o religie. Dar iată că au fost încercări de a-i introduce în ramura sîrbilor, de a-i introduce în ramura bulgarilor, a românilor ș. a. m. d. Însă trecutul lor, fizionomia lor culturală, îi identifică drept croați. În această carte, acest ilustru profesor cred că a dovedit acest fapt cu prisosință.

Legea, într-adevăr, probabil, ar trebui să dea și acest răspuns sau să încerce o definiție a etniei. Este adevărat că nici Convenția-cadru nu se aventurează atît de departe. Este greu fiindcă, de obicei, se spune că o persoană nu poate fi obligată să-și adopte etnia după anumite trăsături. Ea și-o alege. Și asta este cu totul altceva.

Sînt cu totul de acord cu drepturile colective. Drepturile individuale parcă scapă ceva. Scapă lucrul esențial. Dreptul colectivității de a avea un cadru juridic bine clarificat din toate punctele de vedere în ceea ce privește instruirea, viața economică ș. a. m. d. Recent, la Zagreb, a avut loc un seminar internațional cu tema: Drepturile minorităților de a participa la adoptarea de decizii. Și aici s-au făcut multe referiri la alegerile în organele locale și centrale. S-a lansat o propunere ca cetățeanul etnic să aibă posibilitatea de a vota pe două liste. Adică pe lista opțiunilor sale politice, unde să-și pună amprenta pe orientarea sa politică, și dreptul de a-și vota propriul reprezentant etnic, fie în Parlament, fie în organele locale. Noi deocamdată în Parlament stăm bine: avem dreptul de a fi reprezentați. Dar în organele locale sîntem privați de acest drept. Etniile mai modeste numeric niciodată nu o să poată să aibă reprezentanți în consiliile județene. Și tocmai de aici vin și celelalte discriminări economico-financiare, fiindcă neavînd un reprezentant în consiliul județean, nu are cine să pledeze pentru drepturile acestor comunități. Eu am mai propus ca, pentru alegerile locale, Legea 69 să fie și ea mult mai permisivă, să fie mai îngăduitoare față de etnii. Deci să se asigure cel puțin un reprezentant, din oficiu, așa cum o stipulează legea 68 sau Constituția.

Ultima problemă este problema controlului sau socoteala pe care uniunile minorităților o dau fie propriilor membri, fie statului român. Eu sînt secretar general, am fost și președinte, și am rămas reprezentantul unic al Uniunii Croaților. Să știți că noi avem o contabilitate foarte riguroasă. Departamentul, pînă acuma, ne-a controlat mereu. Prezentăm dări de seamă lunare asupra utilizării fondurilor de care dispunem, pe capitole și subcapitole. Uniunea Croaților a avut trei controale financiare inițiate de guvern. Probabil sînt etnii care nu prea dau socoteală. În ceea ce privește etnia croaților, noi dăm socoteală atît organului propriu, cît și autorităților statului.

Sándor Szilágyi N.: S-a pus aici o problemă legată de asimilarea spontană, respectiv dacă există sau nu într-o asemenea zonă ca Ardealul român sau ungar neaoș, adică „pur-sînge”. Evident că nu, dar aș dori să adaug că problema însăși, pusă în felul acesta, nu are absolut nici un sens. Ca să ilustrez mai bine, vă

mărturisesc că am făcut cu studenții mei din anul întâi, an de an, cînd ajungeam la studiul lingvisticii, un experiment pe care ulterior ei îl consideră ca fiind o glumă foarte proastă. Îi întreb dacă este cineva prezent în sală care nu s-a născut ungur? De regulă, nu se prezintă nimeni, și atunci eu le spun că înseamnă că eu și aici sînt un minoritar, fiindcă eu nu m-am născut ungur. Eu m-am născut copil. Mai exact m-am născut băiat, aspect care s-a văzut imediat, s-a putut observa, dar ungur nu m-am născut. Ungur am devenit prin educație, prin faptul că m-am născut printre unguri și am fost într-o stare foarte nenorocită, fiindcă eu nu știam nici o limbă din lume și toți ceilalți vorbeau cumva dar eu nu înțelegeam nimic. Și pe urmă, cum am ajuns eu să devin ungur? Am fost maghiarizat pur și simplu. Funar nu are dreptate spunînd că o mare parte din ungurii din Transilvania nu sînt unguri din origine ci sînt maghiarizați. N-are dreptate. Nu o parte, toți sînt maghiarizați. Mai mult, nu există român în țara asta care să nu fi fost românizat, de fapt, care să se fi născut român gata făcut cu limba română, cu conștiința națională românească cu tot. Asta nu depinde absolut deloc de cine i-au fost strămoșii. De multe ori, chiar la sesiuni științifice, de pildă, se fac referiri la niște procente. Că aceia, care sînt 50% români și 25% germani și 25% unguri, fiindcă după părinți... Asta nu are absolut nimic de-a face cu identitatea. Un individ, de pildă, dacă a avut un bunic neamț și o bunică unguroaică, iar pe de altă parte dincolo a avut bunici români, el poate să fie 100% român sau 100% neamț sau 100% ungur, în funcție de alegerea sa și de conștiința sa —, fiindcă asta depinde numai de ce crede el despre treaba asta și cu ce se identifică, iar acest procentaj nu are absolut nici o relevanță. Am vrut să spun asta ca să nu intrăm iarăși în discuții că oare cine i-au fost strămoșii și atunci oare el ce este? El este ce se știe el că este, și toți, fără excepție, dacă sîntem unguri sau români, sîntem fiindcă la vremea respectivă am fost maghiarizați sau românizați. Și faptul că sîntem unguri sau români am aflat mult mai tîrziu, cînd deja știam să vorbim limba noastră maternă. Pe urmă alții ne-au explicat ce sîntem noi și noi ne-am identificat evident cu asta. Am spus aceste lucruri ca să vedem puțin mai clar că asta nu este ceva ce se moștenește genetic. Este o chestiune de conștiință.

În legătură cu diferitele variante de proiecte de legi ale minorităților, aspect asupra căruia am fost provocat de dl. Szokoly să mă pronunț, vreau, de fapt, să spun că eu am început să mă ocup mai serios în '93, atunci cînd am primit varianta proiectului propus și acceptat de UDMR, ca să fac un fel de referat cu observații, să-l mai îmbunătățim. Și am început să-l citesc atunci cu atenție, știind că am o sarcină serioasă, iar la un moment dat mi s-a părut foarte bizar că niște lucruri foarte firești acolo apar ca niște drepturi specifice pentru minorități. De exemplu, faptul că minoritățile au dreptul să-și folosească limba maternă! Și atunci eu m-am întreb: cum, dar majoritatea n-are acest drept? Iar dacă-l are, atunci de ce spunem noi că minoritatea are acest drept, cînd am putea să spunem că „toți cetățenii au dreptul să-și folosească limba maternă” și imediat s-ar vedea că aici nu e vorba de privilegii, nici de excepții. Este vorba, pur și simplu, de principiul asupra căruia

s-a căzut de acord între toate partidele, stipulat de acel articol din Constituție potrivit căruia „toți cetățenii sînt egali”. Și atunci eu m-am gîndit mai bine și am zis: dacă noi am declarat că nu sîntem de acord cu acea accepție a statului-național — acum noțiunea de stat-național are mai multe înțelesuri și are darul de-a nu se ști niciodată în ce sens o folosești și prin urmare se pot crea mari confuzii —, în care se consideră că baza națiunii este formată de populația majoritară, este pentru că, în acest caz, înseamnă că statul, de fapt, îi aparține acestui popor, iar minoritățile stau în teritoriul unei alte națiuni ca niște chiriași, care oricum nu sînt proprietari în egală măsură. Adică, eu mă refer la statul-național hegemonic. Noi dacă am zis că nu sîntem de acord cu statul-național hegemonic, atunci noi nu că nu trebuie, ci nu avem voie să facem noi înșine o lege a minorităților, fiindcă aceasta nu este altceva decît legitimarea statului-național hegemonic, în sensul că noi introducem toate acele drepturi în legile minorităților despre care noi acceptăm în principiu că pentru majoritate nu trebuie să le asigurăm prin lege fiindcă, ei fiind baza națiunii, pe baza acestei legi aceste drepturi lor li se cuvin așa, din mila lui Dumnezeu, adică de la origini și fără nici o reglementare. Și atunci m-am întrebant: cum ar arăta o lege care să nu mai fie o lege a minorităților și am făcut un proiect de lege, care nu este altceva decît explicitarea în detaliu a principiului constituțional, că „toți cetățenii sînt egali”. Dacă toți cetățenii sînt egali, hai să vedem ce înseamnă asta practic, fiindcă proiectul cuprinde și descrierea a ceea ce trebuie să se facă în anumite situații, fiindcă legea nu trebuie să fie o declarație de principii, pentru că atunci nu mai este bună de nimic. Trebuie să se spună exact, în situația cutare, ce trebuie să facă oamenii. Și dintre cele 150 de articole, numai 5 sînt acelea care se referă în mod special la minorități, care sînt prevederi de protecție a minorităților, dar în rest se vorbește de comunități etnice și de comunități lingvistice, separat. Fiindcă acestea două nu înseamnă același lucru. Prin urmare, toate drepturile lingvistice sînt formulate cu referire la comunitățile lingvistice. Dacă e vorba de învățămîntul în limba maternă, asta se referă la comunitățile lingvistice și nu la comunitățile etnice, fiindcă învățămîntul în limba maghiară trebuie să-i cuprindă pe toți cei care au limba maternă limba maghiară. Majoritatea dintre ei sînt unguri, alții sînt armeni, alții sînt romi, dar toți formează aceeași comunitate lingvistică. Problemele legate de identitatea culturală sînt formulate cu referire la comunitățile etnice, fiindcă de ele aparțin. Și care este concluzia? Că, în sfîrșit, această lege nu face diferență între minoritate și majoritate — acolo apare și noțiunea de majoritate-minoritate, și pe plan național și pe plan local, — dar drepturile cele mai importante sînt formulate cu referire la comunitățile lingvistice și comunitățile etnice, iar una dintre aceste comunități este comunitatea majoritară, dar aceleași articole care asigură folosirea limbii materne, să zicem pentru minoritari, aceleași articole garantează acest drept și pentru majoritari. Nu este nici o diferență în acest sens. Și prin urmare, ar putea să aibă și românii o limbă maternă. Asta se pare că sună

ciudad, dar, dacă veți citi cu atenție legea învățământului, de acolo veți putea deduce că doar minoritarii au limbă maternă, românii n-au nici o limbă maternă. O confuzie foarte generală este că în școlile cu limbi minoritare copiii mai au o disciplină în plus, și anume, limba maternă. Pardon. Nu limba maternă este disciplina în plus. Limba română este disciplina în plus, fiindcă toți fac limba maternă, românii fac româna, maghiarii fac maghiara, și în plus copiii minoritari mai au o disciplină în plus care este limba română. Pe urmă vine propunerea binevoitoare, care s-a și formulat uneori: săracii sînt așa de supraîncărcați, să renunțe la disciplina aceea care este în plus, adică la limba maternă... Această privire instalează un mod de percepție eronat și eu am încercat acel proiect de lege — care nu se numește Legea minorităților, evident, ci „Lege privind drepturile legate de identitatea lingvistică și etnică...” (și se referă, deopotrivă, la români, la unguri și la toți) și titlul mai continuă: „...și modul de coexistență echitabilă între diferitele comunități”, fiindcă asta este ceea ce trebuie reglementat. Evident, se bazează mai mult pe drepturile individuale, dar se poate vedea că, dacă duci pînă la capăt ideea egalității în drepturi, de acolo rezultă și unele drepturi colective, care nu sînt numite „drepturi colective”. Bănuiesc că UDMR-ului nu i-a plăcut acest proiect, fiindcă nu apare cuvîntul autonomie și politicienii sînt foarte legați de anumite cuvinte. De multe ori ei luptă nu pentru schimbarea unei realități, ci pentru a face ca un cuvînt să fie acceptat. Eu nu am avut nevoie de cuvîntul autonomie, fiindcă proiectul descrie cum anume funcționează autonomia respectivă și atunci era de prisos să îl folosesc. Nici sintagma „drepturi colective” nu apare acolo, dar este descris cum funcționează aceste drepturi colective. Folosim adesea expresia „drepturi colective”, dar nu cred că a fost bine că am introdus-o în discursul politic. Pentru că, ori de cîte ori apare în discurs expresia „drepturi colective”, se poate ști cu siguranță că cei care sînt împotriva imediat deturneză discuția pe un plan teoretic. Cine anume sînt subiecții acestor drepturi, dacă există, dacă nu există? În fond, drepturi colective, chiar dacă nu au fost numite astfel, există de cînd există democrația, fiindcă democrația fără drepturi colective este imposibilă. Vă dați seama că eu nu am dreptul să aleg președintele României. Nici dumneavoastră de unul singur. Asta nu este un drept individual. Dar noi toți împreună — și este foarte bine definit cine anume face parte din acest „noi toți” — avem dreptul să alegem președintele statului. Chit că este un drept colectiv, noi individual avem dreptul să participăm la vot, dar nu să alegem președintele. Și fiindcă veni vorba, și dacă tot a amintit Gabriel Andreescu de predarea istoriei și a geografiei, acesta trebuie să fie un drept colectiv în sensul că nu acei parlamentari care n-au nici copii și nici nepoți unguri să decidă în ce limbă să învețe copiii maghiari geografia la școală. Hai să-i întrebăm pe aceia care au asemenea copii. Este problema lor, pur și simplu. Nu interesează pe altcineva. E vorba de copiii lor, să decidă ei în ce limbă vor ei ca acești copii ai lor să învețe.

Elek Szokoly: Eu din asta pot trage concluzia că este bine să-i ascultăm pe lingviști. Nu știu de ce naiba legile sînt date pe mîna juriștilor...

Sándor Szilágyi N.: Nu știu dacă este chiar așa de întîmplător. Eu sînt lingvist. În socio-lingvistică este un foarte mare capitol care se referă la drepturile lingvistice și eu dacă m-am apucat să fac un proiect de lege, am făcut asta în cunoștință de cauză, în sensul că citisem înainte o groază de bibliografie pe drepturile lingvistice și, prin urmare, nu era ceva departe de meseria mea.

Vasile Burtea: Vreau să spun că sînt pînă la identificare totală de acord cu dl. Szilágyi în ceea ce privește legea minorităților. Eu zic că așa trebuie puse problemele, dacă se vor pune, și dacă momentul va fi propice adoptării unei asemenea legi, dar în același timp, cel puțin în momentul actual, eu zic că o lege a minorităților nu este binevenită. Și nu este binevenită pentru că s-a creat o obișnuință. Atunci cînd se elaborează o lege și nu funcționează, ne grăbim să emitem o altă lege. Nu știu, romii au luat de la majoritari, ori majoritarii de la romi, dar cînd o organizație nu funcționează mai facem o altă organizație. Eu cred că ar trebui să ne concentrăm eforturile să facem să funcționeze legile care sînt, să creăm obișnuința de a respecta odată legile pe care le avem. Dacă vrem democrație, democrația nu poate să funcționeze decît pe baza respectării de către toată lumea a legilor. Or, ca noi să ținem doar legi de vitrină mi se pare o cheltuială prea mare pe care sărăcia noastră nu trebuie să și-o permită.

Pe de altă parte, o lege a minorităților, în acest moment, ar complica foarte mult lucrurile. Repet, în cursul pe care-l țin la Universitatea București, ideea de minoritate și de discriminare mi se par a fi concepte extrem de dificil de definit. Din acest punct de vedere, o lege a minorităților trebuie să-și propună și acest obiectiv.

Pe de altă parte, eu cred că este necesar să ne concentrăm atenția pe Ordonanța Guvernului 137 privind discriminarea. Dacă acest lucru îl facem să funcționeze din start, este un bun cîștigat. Cred că cel mai mare cîștig la ora actuală, în acești zece ani de care vorbim, este apariția acestei legi: recunoașterea oficială a existenței discriminării de către Guvernul țării noastre. Este un moment pe cît de necesar pe atît de important. A recunoaște nu înseamnă și a rezolva discriminarea. Dar ca să rezolvăm discriminarea — ne spunea dl. profesor Philippi — ea trebuie sancționată. Dar ca să o sancționăm, trebuie să o demonstrăm. Eu nu cred că există un lucru mai dificil, chiar și pentru instanțe care au mai făcut așa ceva, chiar și pentru societăți dispuse să sancționeze discriminarea, decît să demonstreze discriminarea.

Și acum eu aș vrea să vă fac o mărturisire pe care, poate, n-ar trebui să o fac. Dar sîntem între prieteni, profit și de lipsa presei ca să vă spun că, înainte de campania electorală pentru Parlament, am fost contactat de trei persoane de rang foarte înalt din PDSR, care văzînd că nu percutez la tot felul de invitații, m-au chemat la o întrevvedere. Cu unul dintre ei lucrasem deja, ne cunoașteam și, pînă atunci, eram „Vasile” sau „Mai lasă, mă, prostiile!”; dintr-o dată m-a luat cu „dom’

Profesor". Ar fi fost o chestie de bun simț să leșin, dar nu aveam săruri să-mi revin și am lăsat-o așa. „Dom'le Profesor, noi cunoaștem activitatea dumnevoastră în domeniul minorităților. Sînteți cunoscut în afară. Lucrați la Avocatul Poporului, ați fost la Guvern la Departamentul pentru Minorități" ș. a. m. d., „uitați, acest Guvern n-o să mai aibă timp să dea curs legii discriminării, dar noi vrem să constituim acest Consiliu Național și ne-am gîndit să-l coordonați dumnevoastră sau cineva din organizația dvs."... Și le-am spus, cu toată sinceritatea cu care v-o spun și dvs., că efectiv m-am simțit onorat de propunere, dar nu atît de încîntat încît s-o accept orbește. Și am pus două condiții. Una de ordin logistic: să am o clădire corespunzătoare scopului, căci nu vreau să stau așa cum am stat la Avocatul Poporului prin bufetul Senatului, unde se trăia bine dar numai atît, și al doilea lucru, care-i esențial, este că aș vrea să prindeți într-un proces verbal al PDSR-ului, să existe, că dvs., într-un termen rezonabil, veți accepta o schimbare de procedură în instanță. Au zis: cum adică, ce fel de schimbare de procedură? Le-am spus: eu așa, din cît am citit pe tema discriminării, știu că este un lucru draconic să demonstrez că cineva a fost discriminat. Englezii greu reușesc. Elvețienii au o mulțime de organizații care se străduiesc să facă lucrul acesta. De aceea, vreau să vă spun că sancționarea, mai ales la noi, unde totul se acoperă, va fi imposibilă, iar Consiliul o să fie doar un organism de vitrină. Eu vreau să se accepte o schimbare de procedură în Codul de procedură penală. În ce sens? În sensul că nu cel care reclamă că a fost discriminat trebuie să demonstreze că a fost discriminat, ci cel care este acuzat că a discriminat trebuie să demonstreze că nu a discriminat. Eu am preluat această idee de la colegii maghiari, care atunci cînd au dat legea minorităților au făcut acest lucru pentru că realmente vroiau să scape de discriminare. Au recunoscut-o ca și noi — noi mai tîrziu, dar e bine că am făcut-o pînă la urmă — că asta nu este suficient.

O altă problemă este cea a finanțării minorităților. În legea bugetului așa se prevede: finanțarea minorităților, și nu a organizațiilor minorităților naționale, dar ea se face prin intermediul uniunilor, fapt care produce disfuncționalități și mai ales nemulțumiri. Nu numai la romi, care sînt foarte dispersați, sau la italieni sau la bulgari, dar chiar și la cei care sînt sub aceeași umbrelă, în aceeași organizație, se produc nemulțumiri. Una dintre neînțelegerile dintre mine și dl. Tokay a fost pe această temă a finanțării minorităților. Am zis domnului Ministru: este mult mai benefic și pentru minorități, dar și pentru contribuabilul care știe cum s-au cheltuit banii lui, dacă această finanțare stabilește cît pentru fiecare minoritate, iar transferarea efectivă a fondurilor se face către organizația reprezentativă pentru ceea ce îi trebuie: logistica întreținerii și funcționării sediului și ce mai are, iar pentru restul acțiunilor, finanțarea să se facă pe bază de proiecte. Proiecte care să fie evaluate de o echipă neutră și în funcție de o serie de necesități ale fiecărei etnii și de politica guvernului în privința minorităților.

Miklós Bakk: Aș vrea să fac o confesiune publică dlui. Szilágyi, referitor la acel episod pe care l-a menționat privind varianta legii elaborată de el și varianta UDMR. Fiind și eu în momentul respectiv în comisia care trebuia să elaboreze și să decidă asupra proiectului legii minorităților pe care Uniunea dorea să-l înainteze către Parlamentul României, am sprijinit varianta UDMR-ului, care a și fost înaintată și n-am fost de acord cu varianta dlui. Szilágyi. Din păcate, n-am avut niciodată posibilitatea să-mi prezint motivele, deci dați-mi voie să profit de ocazie. Când am citit acel proiect, imediat am văzut că este conceptual un proiect foarte radical, în același timp foarte bine gândit. Pe de altă parte, făcând un studiu explorativ al domeniului și citind câteva legi de acest gen, începând de la mijlocul secolului trecut, mi-am dat seama că toate legile care au fost adoptate prin Parlament și au fost puse în practică, merg pe alte două sau trei modele tipice. De aici am dedus că există o logică a politicului care, din păcate, nu permite ca tipologic altele să fie legile privind minoritățile naționale. Deci, logica politicului nu permite ca un proiect așa de radical să fie adoptat. Acesta a fost motivul pentru care eu nu am sprijinit varianta dlui. Szilágyi N. Sándor.

Ce am mai dedus? Ce paliere de reprezentare a problematicii are o lege a minorităților? Două dintre aceste paliere s-au amintit aici. Unul este acela al drepturilor individuale, celălalt, al drepturilor colective. Mai există un palier care, deși s-ar putea include în drepturile colective, totuși eu l-aș menționa separat. Acesta este cel al teritoriilor cu statut special. De ce? Pentru că — și iarăși revin la o logică inerentă a politicului și chiar a funcționării civilizației occidentale —, majoritatea modelelor reușite în Europa și în lume merg către o logică teritorială. Deci, eu am crezut în acel moment, și cred și acum, că în final, cel puțin în ceea ce privește minoritatea maghiară, într-un viitor mai îndepărtat, trebuie să se găsească o soluție logică care să țină și de acest palier al teritorialității.

Gabriel Andreescu: În legătură cu problema ordonanței privind eliminarea tuturor formelor de discriminare, domnul Burtea a spus următorul lucru: e probabil textul cel mai important după '90 în privința aceasta și, exceptând toată situația creată de Legea 84/1995, care într-un fel e de altă natură, acesta este cel mai important eveniment legislativ în domeniu. Problema ridicată de dînsul ar fi următoarea: putem să demonstrăm discriminarea știind că este atât de greu? În context românesc însă trebuie să avem în vedere că discriminarea nu este atât de sofisticată cum este în Franța, Germania, Anglia, unde sînt deja procese de discriminare, ci este foarte primitivă și brutală, ca atunci cînd dai un anunț: „nu primim romi aici”. Proba este indubitabilă. Nu mai ai de-a face cu o problemă de asigurare a probelor. Iată de ce, în context românesc, funcționarea ordonanței, așa cum este, oricum ar avea un impact imediat. Ceea ce ridicăți dvs. este un lucru care a apărut la început în problema asigurării egalității dintre bărbați și femei: este vorba de schimbarea sarcinii probelor. Și un lucru foarte important e prezența

acestei solicitări a directivei Comisiei Europene privind utilizarea schimbării sarcinii probelor. Adică cel care este acuzat să demonstreze că nu a discriminat. Iar metoda este deja generalizată. În Franța s-a adoptat, în Anglia, de asemenea, este o întreagă revigorare a acestui instrument. Nu apare această tehnică în ordonanța adoptată în România. Pe de altă parte, sînt de acord cu dvs. că este un mecanism atît de important încît trebuie luat în vedere. Știm că ordonanța respectivă trebuie să treacă prin Parlament. La ora actuală, există o analiză, un aviz consultativ al Consiliului Legislativ privind ordonanța, care e foarte negativ. Nu numai că face observații, care trebuie făcute, dar este în mod evident agresiv împotriva ordonanței. Discuțiile pe care le-am avut împreună cu cei implicați în elaborarea ordonanței, care într-un fel aveau, și cred că vor avea în continuare contacte directe cu Uniunea Europeană și cu Guvernul României, au fost cu scopul de a gîndi o strategie în așa fel încît verdictul Consiliului Legislativ să fie folosit după principiul trestiei, adică nu te lupți împotriva Consiliului, ci îl preiei ca să motivezi o schimbare în timpul dezbaterii parlamentare, dar o schimbare care să fie în sensul dorit. Și în acel moment e nevoie să ai un set bine elaborat de amendamente, între aceste amendamente găsindu-se și sarcina schimbării probei. Mai există un element important pentru ordonanță. Distincția între discriminarea directă și indirectă. Cred că ea este de asemenea importantă și trebuie să treacă între aceste amendamente.

A doua chestiune pe care aș ridica-o este chestiunea acestei legi a minorităților naționale, via proiectul dlui. Szilágyi. Eu cred, spre deosebire de dl. Burtea, că e nevoie de o astfel de lege. Aveți foarte mare dreptate. Nu e problemă numai să adopți o lege. Trebuie să o aplici. Dar acestea sînt două mecanisme complementare, care nu se opun unul altuia. Adopți o lege care-ți rafinează politicile față de domeniu și, în același timp, te ocupi de respectarea ei, de funcționarea statului de drept, ca urmare. Cred că pasul legislativ următor, care ar trebui să fie în fruntea agendei noastre pe 2001, este legea administrației locale. După acest moment însă, cred că promovarea în continuare a sistemului național de protecție a minorităților naționale trebuie să se concentreze pe o astfel de lege a minorităților naționale. Cum vom putea să promovăm o astfel de lege și, mai ales, cum va arăta o astfel de lege? Am citit proiectul dlui. Szilágyi, care este foarte interesant, și e logic ca dintr-o construcție conceptuală clasică, decurgînd dintr-un principiu fundamental, care este principiul egalității, să se extragă, pe linie de consecință, mulțimea de drepturi și de libertăți prin care se protejează minoritățile naționale. Din punctul meu de vedere însă, o astfel de construcție foarte tentantă, nu este în stare să acopere problematica minorităților naționale și, cum spuneam, a diversității comunităților etno-culturale din România pentru că, de fapt, tu ai aici de pus în comun principii diferite și uneori complementare. Principii care se strivesc undeva la margine și situații în care trebuie să optezi într-o formă sau alta. E foarte important să gîndim

o astfel de lege, ca o lege de rezolvare a unor probleme și, alături de problema egalității pe care ați ales-o ca fundamentală, mai sînt și altele, cum este chiar protecția identității, afirmarea identității. Această afirmare a identității este poate unul dintre lucrurile cele mai delicate pentru că, pe de o parte, la nivelul statului modern, noi trebuie să îl decolorăm de caracterul etno-cultural, ai nevoie acolo tocmai să promovezi un principiu al patriotismului constituțional, al funcționării după o logică politică, dar, pe de altă parte, să prezervi identitatea etno-culturală în acele grupuri sociale în care ea are sens și e plină de substanță. Tocmai pentru că avem aceste mecanisme complementare e atât de important ca cei care stau la o astfel de masă și discută între ei să fie responsabili față de orice detaliu al acestei probleme complicate pe care trebuie s-o tratăm. Spre exemplu: este un principiu care s-a repetat în ultimii ani și este foarte bine să nu-l uităm, faptul că naționalismul majorității nu este același lucru cu naționalismul minorității, pentru că, dacă unul este asimilaționist, celălalt poate fi efectiv un element de protecție a identității, și deci pozitiv. Avem în sistemul internațional al drepturilor minorităților o regulă care spune foarte limpede că interesul statelor pentru identitate are o dimensiune pozitivă. Echilibrul acesta se poate strica însă foarte ușor și sînt curios și oarecum temător cum se va păstra acest echilibru, de exemplu, în legătură cu statutul maghiarilor din străinătate. Proiectul de lege maghiar în privința aceasta este unul din exemplele cele mai răspicite din Europa, care arată că statul maghiar gîndește în sens etno-național și nu în sensul statului modern. Pentru că, desigur, un astfel de statut cu totul special în raporturile sale cu statul maghiar pe care-l asigură comunităților din afară, înseamnă că statul maghiar nu e preocupat, totuși, să zicem, de soarta croaților din Ungaria care au frați croați în afara granițelor, ci numai de maghiari. Este o gîndire etno-naționalistă indiscutabilă și probabil că, în timp, promovarea drepturilor minorităților naționale, pe care a realizat-o în primii ani după '90 Ungaria în afara granițelor, va intra în conflict cu propria ei logică, afirmată prin exemplul pe care l-am dat. Ei bine, dacă pînă la un punct este extrem de pozitiv să sprijini conaționali din afară, pentru că aduc servicii individului și grupului de indivizi din afară, astfel de măsuri în afara granițelor pot duce realmente la clivaje foarte serioase. Eu sînt convins că un guvern român naționalist va profita de acest sentiment de discriminare pe care cetățeanul român îl simte atunci cînd maghiarul de lîngă el poate să ajungă în Ungaria și, probabil, ca urmare, în Uniunea Europeană, pe cînd el ca român nu poate să facă acest lucru. Într-un fel, eu am vrut să ajung la acest exemplu pentru că mi se pare că este un caz interesant din punct de vedere teoretic și cu mari implicații practice.

Revin la tema noastră. Atunci cînd facem un proiect de lege privind minoritățile naționale, trebuie să avem în vedere o mulțime de astfel de probleme dificile, de cazuri concrete, iar răspunsul pe care-l dăm pe hîrtie, și după aceea în practică, trebuie să fie gîndit ca un răspuns la astfel de probleme și nu ca expresie a unui

număr de gândiri conceptuale corecte. Conceptele sînt absolut necesare, dar ele trebuiesc să fie hrănite de problemele practice.

Sándor Szilágyi N.: Atunci cînd colegii mei din UDMR au citit — sau cel puțin cei care au citit — proiectul, unii au zis: este foarte interesant, dar este pentru secolul XXI. Am zis atunci că trebuie să ne grăbim, căci secolul XXI bate la ușă. Asta se leagă bine, de altfel, de ceea ce a spus Bakk Miklós și anume că, după ce a studiat modelele oferite de secolul trecut, dar și de secolul nostru (XX, n.red.), varianta adoptată de UDMR se potrivea mai bine cu acele modele, dar, dacă aici e vorba de o schimbare de paradigmă, adică de schimbarea radicală a percepției problemei, atunci acest proiect a fost considerat drept ceva demn de secolul XXI. Fiind numai de secolul XXI și avînd în vedere condițiile în care acest lucru ar trebui pornit, eu am zis că, deocamdată, ar fi un pas foarte important dacă am putea să rezolvăm și să traducem în viață ceea ce decurge din principiul egalității în drepturi. Adică, măcar principiul acesta al egalității în drepturi să fie aplicat; evident, comunitățile mai au și alte nevoi, trebuie să fie protejate, așa cum a spus Gabriel Andreescu, dar ideea lui Gabriel Andreescu este de secolul XXII. Sînt de părere că realizarea egalității și în practică, nu doar în teorie, ar putea fi un punct de pornire bun, fiindcă asta, oricum, chiar și în condițiile actuale, ar putea fi făcut mai ușor acceptabil, din moment ce toată lumea este de acord cu ideea că toți trebuie să aibă aceleași drepturi; măsuri de discriminare pozitivă — nu-mi place expresia, dar o folosesc spre a se înțelege mai bine — nu știu dacă în momentul actual societatea este pregătită să accepte și de aceea eu am mers pe linia realizării egalității reale, dar mergînd pînă la ultima sa consecință, pînă la descompunerea acestei idei globale. Și, pentru că există multe comunități cu situații foarte specifice, am încercat să fac în așa fel încît proiectul să fie foarte flexibil și multe lucruri să depindă de opțiunea comunității respective.

Elek Szokoly: Mărturisesc că, în ciuda aprecierii pragmatismului lucid al dlui Gabriel Andreescu, în ceea ce privește o lege a minorităților viabilă și funcționabilă pentru România actuală, înclin spre un proiect conceput în spiritul secolului XXI, care merge pe linia schimbării de paradigmă, inevitabilă pentru conectarea noastră la contemporaneitate. Cred că legile au oricum o anume specificitate conservatoare prin faptul că reflectă mentalitățile trecute ale unei societăți, deja în momentul apariției lor fiind, într-un fel, „anacronice”. Ceea ce trebuie să constat cu o oarecare mirare este că, deși toată lumea vorbește despre o Europă viitoare, unită, federalizată, esențial diferită de cea a epocii războielor interstatale, din întreaga dezbateră politologică central-est-europeană răzbate un anume aer stătut de secol XIX. Chiar și atunci cînd sînt abordate subiecte considerate nonconformiste, sistemul teoretic în care sînt interpretate este cel clasic, pre-modern, cel al națiunilor și statelor naționale imaginate în cu totul alt context istoric. Este ca și cum am dori să rezolvăm problema zborurilor cosmice pe baza

mecanicii newtoniene. Cred că e timpul să trecem și în acest domeniu la mecanica relativistă.

În același context încerc să citesc și contradicția antagonică dintre ideea „patriotismului constituțional”, sugerat de dl Andreescu, o idee dragă oricărui majoritar liberal, și dimensiunea etno-culturală a identității care este imposibil de armonizat cu caracterul etno-național al unui stat, chiar dacă se declară „patriotic-constituțională”. Acest „patriotism constituțional” seamănă, cred, destul de bine, cu acele scene din Cîntarea României (din perioada ceaușismului incipient) în care minoritățile patriotic-constituționale dansau îmbrăcate în porturile lor naționale pe melodie populară... românească. Cred că este inutil să recurgem la teorii sofisticate pentru a salva o formă de stat și un patriotism adiacent, oricum istoricește perisabile, întorcîndu-ne capul în altă parte în timp ce istoria Europei trece pe lângă noi. Or, în acest sens, proiectul dlui Szilagyî, oricît ar fi de „nepractic” în sensul mentalităților secolelor trecute, ar putea deveni tocmai sămînța din care să răsără mentalitatea pragmatică a secolului actual. Cîștigul dezbaterilor de acest fel ar putea fi tocmai acesta. □

Legea statutului maghiarilor

KLARA KISS-KINGSTON

La 19 iunie, Adunarea Națională a adoptat, cu o majoritate covârșitoare de 92 la sută, o „Lege a statutului” sau, cum este numită în momentul de față, o Lege a beneficiilor. Legea, care va intra în vigoare începând cu 1 ianuarie, introduce un cadru menit să garanteze o plajă largă de drepturi culturale, sociale și din domeniul muncii în Ungaria a etnicilor maghiari din Slovenia, Croația, Iugoslavia, România, Ucraina și Slovacia. Persoanele care doresc să se bucure de aceste beneficii trebuie să semneze o declarație scrisă prin care să își revendice identitatea maghiară. Legea stipulează că, la recomandarea organizațiilor etnice maghiare din țările respective, autoritățile maghiare vor emite legitimații de maghiar pentru candidații care întrunesc condițiile (*Magyar Hírlap*, 19 iunie; *Népszava*, 20 iunie 2001). Legea cuprinde, de asemenea, clauze care stipulează sprijinirea financiară în interiorul acestor țări pentru fondarea, menținerea și dezvoltarea de instituții și de organisme acreditate de învățământ superior care să sigure educația în limba maghiară. Vor avea dreptul de a revendica beneficii și familiile cu un minimum de doi copii ce sînt instruiți în instituții de învățământ cu predare în limba maghiară (*Magyar Hírlap*, 19 iunie).

Pentru a înțelege necesitatea unei astfel de legi trebuie să schițăm pe scurt împrejurările în care ea a luat naștere.

În urma alegerilor din 1998, a ajuns în fruntea guvernului Uniunea Partidului Civic al Tinerilor Democrați Maghiari (FIDESZ), iar intensificarea cooperării transfrontaliere a devenit o prioritate pe agenda politică. Elita politică aflată la putere precum și organizațiile etnice ale maghiarilor din țările vecine au realizat că stadiul avansat pe calea integrării euro-atlantice asociat cu iminenta implementare a acordului Schengen, urma să stînjenească mobilitatea transfrontalieră a etnicilor maghiari ducînd astfel la izolarea lor. Această perspectivă a impulsionat guvernul și organizațiile etnice ale maghiarilor să creeze o platformă numită Conferința Permanentă a Maghiarilor (MAERT). MAERT a

fost înputernicită să examineze și să stabilească criteriile pentru formularea unui pachet de beneficii care să vină în sprijinul etnicilor maghiari din țările vecine. După numeroase dezbateri, platforma a ajuns la concluzia că ar trebui garantat etnicilor maghiari un statut special, care să nu conștie în dubla cetățenie.

Cu privire la ce înseamnă aceasta în realitate, ministrul de externe János Mártonyi a declarat fără echivoc că legea nu are ca obiect statutul, ci beneficiile de care se vor putea bucura etnicii maghiari pe teritoriul Ungariei (*Heti Világgazdaság*, 22 iulie 2000). Mai mult, prin această prevedere legală guvernul speră să elimine exploatarea generată de condițiile ilegale scăpate cu totul de sub control în care sînt angajate persoanele din țările vecine. El sublinia: „dacă vin aici la lucru pentru a îmbunătăți soarta familiilor lor, ei ar trebui să se bucure de aceleași beneficii ca noi” (*168 ora*, 31 mai 2001). Există însă și un mesaj politic: „sîntem de un fel și vom încerca să ne ajutăm unii pe alții” (*Magyar Hírlap*, 6 iulie 2001). El a continuat prin a spune că aceste comunități constituie o forță politică semnificativă ce contribuie considerabil la dezvoltarea socio-economică a țărilor lor precum și la integrarea lor euro-atlantică, iar această lege va consolida eforturile lor în aceste direcții (*Népszava*, 23 iunie 2001).

În ce privește coordonatele temporale ale legii, trebuie evidențiat faptul că Ungaria este în plin proces de pregătire a alegerilor generale de anul viitor. Legea este, fără îndoială, una populară și toate partidele sînt conștiente de acest lucru. Conform unor sondaje de opinie recente, FIDESZ și Partidul Socialist Ungar (MSZP) aflat în opoziție se află într-o competiție strînsă pentru alegerile generale de anul viitor. Motivația FIDESZ-ului este clară. Prin urgentarea adoptării legii, el țintește în mod clar, pe de o parte, electoratul deziluzionat din tabăra dezintegratului Partid al Micilor Agrarieni Independenți (FKGP), iar pe de altă parte, elementele mai puțin radicale din cadrul Partidului Ungar al Dreptății și Vieții (MIEP), de extremă dreaptă. Există deja un acord cu Forumul Democrat Maghiar (MDF), unul din partenerii de coaliție ai FIDESZ-ului, de a participa la alegerile din 2001 pe o platformă comună. Este însă prea devreme pentru a anticipa ce va face electoratul nedecis în „ziua bilanțului”.

Date fiind reacțiile pozitive față de lege, mai ales în rîndul etnicilor maghiari din țările vecine, MSZP s-a simțit obligat să se lase în voia valului de entuziasm (*MTI, Magyar Nemzet*, 23 iunie 2001), însă imediat după vot, conducerea partidului a luat măsuri să se distanțeze de posibilele tensiuni ce ar putea fi generate de o serie de prevederi ale legii. Liderii au declarat într-un memorandum că principalul traiect al legii ar trebui să se focalizeze pe încurajarea etnicilor maghiari de a rămîne și de a prospera în locurile lor natale prin oferirea de sprijin moral și financiar pentru instituțiile de învățămînt și culturale locale (*Magyar Nemzet*, 20 iunie 2001). MSZP a susținut și el cooperarea regională transfrontalieră și o consultare apropiată cu guvernele țărilor vecine. Partidul a luat deja măsuri pentru

îndepărtarea tensiunilor dintre Ungaria și România. În cadrul unei conferințe a Internaționalei Socialiste desfășurată la Lisabona, președintele MSZP, László Kovács, și președintele Partidului Social Democrat din România (PSD), Adrian Năstase, au luat în discuție această problemă. Ambele partide și-au exprimat speranța că tensiunea cauzată de Legea statutului va putea fi înlăturată prin consultări bilaterale și voință politică (*Magyar Hírlap*, 29 iunie; *Népszabadság*, 30 iunie 2001). Candidatul MSZP la funcția de premier, Péter Medgyessy (întîmplarea face să se fi născut în Transilvania), a reiterat această idee în timpul vizitei sale în România. El a subliniat că: „Încercăm să găsim cele mai bune căi de implementare a Legii statutului în condiții de parteneriat, ținînd seama de sensibilitățile ambelor părți”. La rîndul său, Năstase a promis că va sfătui minoritatea maghiară din România să voteze pentru MSZP la alegerile următoare (Rompres, 29 și 30 august 2001). Se pare că, cel puțin la nivel de partide, există voința de a domoli disputa.

Doar Alianța Democraților Liberi (SZDSZ), aflată în opoziție, a votat împotriva legii, cu toate că a recunoscut că este necesar un cadru legislativ care să garanteze beneficii minorităților etnice maghiare din țările vecine. Ca și MSZP, SZDSZ a subliniat necesitatea de a-i descuraja pe etnicii maghiari de la a-și părăsi țara de proveniență, însă a obiectat vehement față de plănuita emitere de legitimații de maghiar (*Heti Világgazdaság*, 31 martie 2001). Liderul grupului parlamentar al SZDSZ, István Szent-Iványi, a criticat legea în forma elaborată de guvern pentru că ar conține prea multe definiții, propuneri și supoziții vagi care ar putea-o face nefuncțională. El a numit legea „un miraj”, afirmînd că nimeni nu știe cui i se va aplica ea, ce fel de servicii va oferi celor care vor intra sub incidența ei, cît va costa implementarea ei și cine va suporta aceste costuri. Înainte de toate însă, Szent-Iványi a subliniat pericolul reprezentat de faptul că acordarea de drepturi de muncă ar putea declanșa o imigrare în masă a etnicilor maghiari din țările vecine (Duna TV, 22 ianuarie 2001; *Heti Világgazdaság*, 27 ianuarie 2001).

În mod profetic, deputatul SZDSZ, Tamás Bauer, a etichetat legea ca „discriminatorie” susținînd că ea extinde drepturile etnicilor maghiari, extindere de care nu vor beneficia majoritățile din țările respective, și a avertizat că aceasta va atrage în mod inevitabil reacții negative din partea acestor țări. El a atras atenția asupra faptului că Uniunea Europeană a ridicat deja obiecții cu privire la sintagma „țări vecine”, întrucît între acestea se numără și Austria, iar UE interzice discriminarea cetățenilor săi pe baza criteriilor etnice (*Népszava*, 20 iunie 2001).

După cum a prezis Bauer, adoptarea legii a stîrnit reacții de intensitate variabilă din partea guvernelor țărilor vecine, cele mai zgomotoase venind din partea politicianilor români. Reacțiile Slovaciei au fost mai temperate deoarece această țară speră să se alăture în curînd Uniunii Europene, fapt ce ar exclude-o automat de pe lista țărilor în care se aplică legea statutului.

România a acuzat în repetate rânduri Ungaria de „discriminare pe baze etnice” și a calificat emiterea de legitimații de maghiar drept un gest „neeuropăean” precum și o „încălcare a suveranității altor state” (*Magyar Hírlap*, 19 iunie 2001). Dincolo de toate, atât România cât și Slovacia s-au plîns cu privire la lipsa unei suficiente consultări anterioare la nivel guvernamental.

Însă nu toate răspunsurile au fost negative. Ministrul de externe al Ucrainei, Anatoliy Zlenko, și-a exprimat „înțelegerea” față de eforturile Ungariei de a-și extinde practicile legislative asupra celor de același neam care trăiesc în afara granițelor naționale (*Népszava*, 20 iunie 2001). Ministrul adjunct de externe al Croației, Nenad Prelog, a declarat că și Croația intenționează să elaboreze o lege care să dea posibilitatea etnicilor croați de peste hotare de a studia și a munci în Croația. El a remarcat că urmau să fie studiate „experiențele” slovace și ungare în pregătirea acestei legi (*Magyar Hírlap*, 14 mai 2001). Ulterior, guvernul a salutat oficial legea maghiară (MTI, 12 iulie 2001).

Unul din principalele argumente în calificarea legii ca fiind „neeuropăeană” se baza pe faptul că, inițial, beneficiile ar fi fost extinse și asupra austriecilor de origine etnică maghiară. Însă sub presiunea UE, Austria a fost ștearsă de pe listă (*Heti Világgazdaság*, 23 iunie 2001). Atît ministrul de externe, János Mártonyi, cât și secretarul de stat pentru afaceri externe, Zsolt Németh, au recunoscut cu promptitudine că guvernul a acționat în virtutea obiecțiilor UE. Ambii au subliniat însă că maghiarii din Austria, și toți maghiarii din diaspora occidentală în general, nu au nici un motiv să se teamă că ar fi afectați negativ de preconizata intrare a Ungariei în UE și că, în consecință, ar fi fost inutil să fie incluși pe lista beneficiarilor (*Magyar Hírlap*, 31 mai 2001). În același timp, Mártonyi a subliniat că interzicerea discriminării pe baze etnice în cadrul UE nu se extinde și asupra membrilor asociați și, ca atare, legea nu încalcă reglementările UE (*Magyar Hírlap*, 7 iunie).

Cea mai vulnerabilă dintre comunitățile maghiare din țările vecine este cea din Ucraina a cărei supraviețuire depinde aproape în întregime de activitatea culturală și economică transfrontalieră (*Heti Világgazdaság*, 2 decembrie 2000). Alte comunități sînt mai prospere și mai independente, ceea ce nu înseamnă neapărat că sînt în stare (sau că le este permis) să se îngrijească independent și complet de nevoile lor culturale și economice. Németh a evidențiat că obiectivul prioritar al legii este să le dea acestora posibilitatea de a dobîndi mai ușor accesul la resursele culturale și financiare ale Ungariei după admiterea ei în UE (*Heti Világgazdaság*, 16 decembrie 2000). În acest scop, președintele Partidului Popular European (EPP), Wilfried Martens, a recunoscut legitimitatea măsurilor guvernului ungar însumate într-o lege a cărei țintă este, susținea el, „de a se îngriji de cei 3 milioane de maghiari care trăiesc în afara granițelor țării” (MTI, 11 iulie).

Tehnic vorbind, legea pare să fie în conformitate cu practicile europene; iar, după studierea ei, Comisarul European pentru extindere, Guenter Verheugen, a

declarat că el nu a descoperit nimic în cuprinsul legii care să contravină principiilor europene (MTI, 11 iulie). În România însăși, Smaranda Enache, președinta Ligii Pro Europa cu sediul în Tîrgu Mureș, a subliniat că legea se încadrează în logistica UE cu privire la minoritățile naționale (*Magyar Nemzet*, 23 iunie 2001). Trebuie însă adăugat imediat faptul că Enache a fost o voce singuratică în România cînd a venit vorba de Legea statutului și că intelectualii români cunoscuți pentru sprijinirea doleanțelor minorității maghiare — ca să nu mai vorbim de cei care privesc cu suspiciune orice lucru care își are originea în Ungaria — s-au distanțat față de implicațiile Legii statutului din mai multe motive (vezi reacția copreședintelui Ligii Române pentru Apărarea Drepturilor Omului —Comitetul Helsinki, Gabriel Andreescu, în *Observator Cultural*, 29 mai-4 iunie 2001).*

Mai mult, legea țintește să implementeze cerințele legale consfințite de Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale din Europa. Articolele 18.1 și 18.2 susțin: (1) „Părțile se vor strădui, acolo unde este necesar, să încheie acorduri bilaterale și multilaterale cu alte state, în special cu statele vecine, pentru a asigura protecția persoanelor aparținînd minorităților naționale respective. (2) În cazurile în care aceasta prezintă relevanță, părțile vor lua măsuri pentru a încuraja cooperarea transfrontalieră.” În articolul 15, Convenția-cadru subliniază că este de dorit „implicarea acestor persoane în pregătirea, implementarea și evaluarea planurilor și programelor de dezvoltare regională și națională care le pot afecta direct” (text preluat din Kovács, 2000, pp.149-151).

Totuși, legea poate fi interpretată ca „anti-europeană” în sensul în care ea pare să fie împotriva tendințelor UE de a crea o societate mai deschisă în care, teoretic cel puțin, etnicitatea și naționalitatea nu constituie criterii pentru nici un fel de discriminare.

Ca răspuns la numeroase critici — venite mai ales din partea politicianilor români — potrivit cărora legea maghiară implică discriminare împotriva majorităților naționale, Mártonyi a recunoscut că ea implică într-adevăr „discriminarea pozitivă” a minorităților etnice maghiare, dar a subliniat că aceasta nu presupune în nici un caz discriminarea negativă a majorității (*Magyar Hírlap*, 31 mai și 6 iulie 2001).

Discriminarea pozitivă ca atare nu contravine legislației UE. Carta Europeană a Limbilor Minoritare și Regionale susține în articolul 7(2): „Adoptarea de măsuri speciale în favoarea limbilor minoritare și regionale cu scopul de a promova egalitatea între cei ce folosesc aceste limbi și restul populației sau care acordă atenția cuvenită condițiilor lor specifice, nu este considerată un act de discriminare împotriva celor ce folosesc limba cu circulație mai mare” (text preluat din Kovács, 2000, p.149).

Mai mult, Consiliul Europei aplică în mod activ discriminarea pozitivă pentru a încuraja păstrarea identităților lingvistice și culturale ale minorităților etnice ce

trăiesc în statele membre prin alocarea de fonduri pentru programe informaționale și culturale multilingve. Printre aceste state se numără Austria, Italia, Spania și Franța (*Magyar Nemzet*, 23 iunie 2001). Cea mai mare țară comunitară, Germania, în Legea Fundamentală (*Grundgesetz*) (BFVG, 23 octombrie 1961 art.116) stipulează cu privire la apartenența la naționalitatea germană (*Deutsche Volkszugehoerigkeit*) acordarea cetățeniei germane tuturor etnicilor germani, indiferent de locul lor de rezidență. Grecia, altă țară comunitară, are și ea o „lege preferențială” pentru persoane ce nu sînt cetățeni greci. Ca să nu mai pomenim Israelul, care extinde Dreptul la revenire la cei din același neam (evrei) răspîndiți pe tot cuprinsul globului. Totuși, în cazul Israelului, „cei de același neam” ar trebui priviți altfel decît cei ce trăiesc în țările „vecine”, care au diferende istorice nerezolvate.

Totuși, nu discriminarea pozitivă ca atare constituie problema litigioasă în privința Legii statutului, ci perceperea legii ca discriminatoare. După cum spunea fostul ministru de externe al României, Adrian Severin, legea a fost formulată „la timpul nepotrivit și la locul nepotrivit”, întrucît o presupusă discriminare, de orice fel ar fi ea, suținea Severin, poate stîrni resentimente puternice, frustrări și temeri, iar aceste aprehensiuni — chiar dacă neîntemeiate — pot declanșa conflicte și instabilitate (*Népszabadság*, 27 iunie 2001).

Chestiunea suveranității (nu numai aspectele sale strict teritoriale) este probabil una din cele mai sensibile chestiuni în Europa Centrală și de Est. După ce și-au pierdut suveranitatea de atîtea ori de-a lungul istoriei, mulți, poate chiar majoritatea, dintre central- și est-europeni se cutremură la gîndul că trebuie să renunțe din nou la ea, chiar dacă aceasta s-ar întîmpla — în cazul în care s-ar întîmpla — atunci cînd s-ar integra în UE. Pare să existe aici un paradox ciudat. În vreme ce există, pe de o parte, o puternică tendință de a menține conceptul de „stat-națiune”, există, pe de altă parte, un impuls covîrșitor de integrare în melting-pot-ul comunitar. În acest creuzet se pare însă că fiecare dorește să renunțe la cît mai puțin posibile prerogative ce decurg din suveranitatea statului-națiune, și, în același timp, să cîștige cît mai mult posibil din (ca să folosim o ciudată terminologie marxistă) „veștejirea” treptată a statului, pentru ca astfel să își întărească legăturile cu cei de același neam din afara granițelor. Nimic nu ilustrează mai bine acest anacronism decît declarațiile făcute recent de Orbán, Mártonyi și, respectiv, președintele României, Ion Iliescu.

În ce privește calitatea de membru al Uniunii Europene și locul deținut de minoritățile etnice în cadrul Uniunii, Orbán a declarat categoric: „Nu sîntem în favoarea unor State Unite ale Europei și trebuie să ne protejăm multiplele noastre identități naționale și culturale. Fiecare minoritate ce trăiește în mijlocul altei națiuni este în pericol de a fi asimilată. De aceea, identitatea națională reprezintă o valoare ce trebuie protejată și tocmai acesta este țelul nostru în Europa Centrală.” (*La*

Libre Belgique, citată de MTI la 11 iulie 2001). Mártonyi a exprimat vederi similare, însă cu o subtilă diferență. El are în vedere un nou tip de Europă în care statele individuale, ca unice organe decizionale, și-ar asuma un rol secundar, în timp ce viitorul continentului ar urma să fie hotărât în cea mai mare parte de „comunitățile” sale (168 ora, 31 mai 2001). Ca un ecou la cuvintele lui Mártonyi, Iliescu declara: „Granițele nu pot fi schimbate în Europa, însă integrarea în UE va duce inevitabil la scăderea importanței granițelor naționale. Din această cauză, România susține integrarea Republicii Moldova și a Ucrainei în structurile europene. Bucureștiul dorește să păstreze unitatea lingvistică și culturală a românilor din întreaga lume.” (*Magyar Hírlap*, 7 iulie 2001, citat de MTI).

A devenit astfel limpede de ce percepția românească (și în mai mică măsură cea slovacă) a Legii statutului reflectă cu precădere primatul statului-națiune și de ce, privită din perspectiva statului-națiune, orice imixtiune pe teritoriul lor constituie prin definiție o „încălcare a suveranității”. Și, într-adevăr, Legea statutului maghiarilor stipulează o astfel de imixtiune prin intenția de a desemna organizații etnice maghiare care să decidă cine este socotit și cine nu maghiar. Pe de altă parte, potrivit lui Mártonyi, există o adăugire la sfârșitul legii care prevede că eliberarea legitimațiilor de maghiar nu va depinde neapărat de recomandările organizațiilor din afara țării. Decizia va rămâne exclusiv la latitudinea Ministerului de Externe al Ungariei și va fi supusă aprobării ministrului de externe în exercițiu la acea dată (*Magyar Nemzet*, 6 iulie 2001).

Dacă ar urma să fie aplicată această a doua metodă, obiecțiile generate de „încălcarea suveranității” ar trebui să-și piardă din acuitate. Din câte se pare, așa se va întâmpla. Potrivit ultimelor informații, decizia privind eliberarea legitimațiilor de maghiar va intra sub jurisdicția autorităților maghiare (*Népszabadság*, 24 septembrie 2001), iar cărțile vor fi eliberate chiar în Ungaria. Dacă așa se va întâmpla, va fi greu să se ridice în continuare obiecții bazate pe „încălcarea suveranității”, întrucât chiar Severin remarca din poziția sa actuală de președinte al Adunării Parlamentare a OSCE că „fiecare țară are dreptul de a formula pe teritoriul său legi menite să acorde avantaje anumitor persoane în funcție de criterii specifice” (*Népszabadság*, 27 iunie 2001).

Dar, ca întotdeauna, diavolul se află în detalii. Chiar dacă, în cele din urmă, cele care vor hotărî cine va fi îndreptățit să beneficieze de avantaje vor fi autoritățile ungare, rămâne totuși o problemă preliminară de administrare. Potrivit ultimelor rapoarte, există planuri de înființare a unor birouri în țările vecine a căror singură funcție ar fi aceea de a-i înregistra pe posibii candidați. Acest fapt a creat, se pare, o prăpastie între Uniunea Democrată a Maghiarilor din România (UDMR) și bisericele „istorice” din România. Președintele de onoare al UDMR, episcopul Lászlo Tökes, insistă ca aceste preconizate organisme administrative să fie împuternicite să hotărască cine primește și cine nu legitimație de maghiar. Pe de

altă parte, președintele UDMR, Markó Béla, se manifestă cu prudență. El subliniază faptul că, întrucât nu există deocamdată nici un acord la nivel interguvernamental cu privire la implementarea legii, orice acțiune sau decizie nu poate fi decât conjuncturală (*Népszabadság*, 24 septembrie 2001). Pentru moment, părțile au ajuns la un acord de a participa în mod egal — în cazul în care vor participa — la procesul de înregistrare a candidaților (MTI, 25 septembrie 2001).

Cu siguranță, nu servește intereselor comunităților etnice maghiare ca organizațiile lor reprezentative să fie în conflict. În plus, este prematur să se ia orice măsuri în sensul implementării întrucât, în momentul de față, legea este examinată în contextul altor practici ale Uniunii Europene de către Comisia de la Veneția a Consiliului Europei (MTI, 9 iulie 2001) precum și de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei (PACE, 28 iunie; PACE, 3 iulie 2001). Verdictul este așteptat către sfârșitul toamnei.

Unul din cele mai evidente litigii este acela al atitudinilor. Ministrul comunicațiilor publice al României, Vasile Dâncu, (*Népszava*, 29 iunie) precum și partidele de opoziție maghiare au criticat guvernul ungar pentru flagranta sa „lipsă de sensibilitate” față de vecinii țării. Németh a făcut câteva remarci nefericite și iresponsabile în care sugera că se poate într-adevăr spune că „reunificarea transfrontalieră a națiunii maghiare” nu ia în seamă sentimentele majorităților din țările vecine (*Heti Világgazdaság*, 23 iunie 2001). Astfel de remarci sînt tălmăcite imediat ca o intenție de a crea o Ungarie Mare „virtuală”, iar Németh ar fie trebuit să știe atîta lucru.

Încercînd să elimine tensiunea situației, o serie de înalți demnitari UE au îndemnat ferm guvernul Ungariei să susțină consultări intense cu guvernele țărilor interesate într-un „spirit de bună vecinătate” (*Magyar Nemzet*, 10 iulie; MTI, 25 iulie 2001).

Diplomați UE care și-au păstrat anonimatul au atras atenția asupra pericolului pe care legea îl poate reprezenta în mâinile forțelor politice din țările vecine care încearcă să îngrădească drepturile minorității etnice maghiare (*Népszabadság*, 10 iulie 2001).

Și opoziția a avertizat că este posibil ca legea să acționeze, de fapt, împotriva celor pe care încearcă să-i protejeze. După cum am menționat deja, una din problemele ridicate de mai multe critici este aceea că legea va îndemna la o imigrare în masă. Mártonyi a respins aceste sugestii ca nefondate (*168 ora*, 31 mai). Să lăsăm însă faptele să vorbească. Potrivit Departamentului cetățeniei și imigrației din cadrul Ministerului de Interne, există în prezent în Ungaria 80.000 de imigranți, dintre care 37.000 provin din România. În plus, 90% din aceștia sînt etnici maghiari (MTI, 25 iulie). Pe de altă parte, o altă cercetare întreprinsă de Fundația Illyes în colaborare cu Oficiul afacerilor maghiarilor de peste granițe indică faptul că legea ar încuraja 80% din etnicii maghiari să rămînă în țările lor de origine (*Heti Világgazdaság*, 2 decembrie 2000).

Pentru a înrăutăți și mai mult lucrurile, Orbán s-a vîrît de bunăvoie în încurcătură declarînd: „Dacă vrem să susținem creșterea economică în Ungaria, nu vor fi suficienți 10 milioane de unguri” (*Heti Világgazdaság*, 16 iunie 2001). Liderii minorităților din Slovacia și România, Bela Bugar și, respectiv, Béla Markó, au reacționat la aluziile primului ministru care lăsau să se înțeleagă că lipsa mîinii de lucru ar putea fi suplinită prin importarea ei din țările vecine. Ei au subliniat că dacă asta a vrut să spună premierul, legea va realiza contrariul intenționat de ea, de a-i încuraja pe etnicii maghiari să rămînă acolo unde sînt (*168 ora*, 14 iunie 2001).

Mai mult, afirmația lui Orbán a pus la dispoziția mass-media românești și a lui Năstase muniție pentru atacuri. „Jurnalul național” a acuzat Ungaria că profită de pe urma sărăciei din România precum și că intenționează să profite de pe urma diferenței dintre nivelele de trai ale celor două țări (*MTI*, 30 iulie 2001). Năstase a răspuns afirmînd că România nu este o „colonie” din care Ungaria să importe mînă de lucru ieftină. Pentru a contracara acest pericol, România ar trebui să introducă stimulente pentru ca cetățenii săi să rămînă acasă (*Népszava*, 20 iunie 2001). Premierul român a adăugat că, dacă legea ar urma să fie implementată, numărul celor care ar revendica identitatea maghiară în Transilvania s-ar putea dubla a doua zi (*Magyar Nemzet*, 26 aprilie 2001).

Cu greu s-ar putea spune că ar fi aceasta o demonstrație de încredere în sine a liderului unui guvern care a apărut așa de des caracterul național al statului. Dacă predicțiile lui Năstase sînt însă corecte, atunci cu siguranță nu este în interesul Ungariei să răstoarne echilibrul existent. Aceasta ar putea duce la exportul de instabilitate politică prin dereglarea distribuției etnice din anumite zone precum Transilvania, și totodată, dacă avem în vedere că 35 la sută din populația Ungariei trăiește la sau sub nivelul de subzistență, la importul de dificultăți sociale.

În plus, nu există în cuprinsul legii prevederi referitoare la situația comunităților de romi vorbitori de limbă maghiară din țările vecine. Există semne, atît în Slovacia cît și în România, că un număr mare de romi din aceste țări au de gînd să se declare maghiari în speranța că își vor îmbunătăți soarta în condițiile Legii statutului. Numărul romilor din România este estimat la aproximativ 3 milioane, dintre care o mare parte trăiesc în mijlocul minorității maghiare din Transilvania. Potrivit unuia din liderii comunității romilor din România, „regele” Florian Cioabă, introducerea legitimației de maghiar ar conduce la o asimilare la scară mare a romilor vorbitori de limbă maghiară. El se teme că acest fapt ar degrada armonia interetnică din regiune, reducînd numărul romilor pe de o parte, și crescînd numărul maghiarilor pe de altă parte. Liderul comunității romilor din județul Harghita, Tibor Sinka, a rezumat astfel dilema cu care se confruntă romii: „Vorbim maghiara, dar sîntem, înainte de toate, țigani. Dacă legea nu ne este destinată, mulțumim foarte mult, dar n-avem nevoie de ea” (*MTI*, 22 iulie 2001).

Dacă guvernul ungar intenționează într-adevăr să extindă avantajele asupra romilor care vorbesc maghiara din țările vecine, atunci trebuie să ia măsuri, pe lângă Legea beneficiilor, care să-i încurajeze să rămână în țările lor. Altfel, influxul în masă al unui grup de oameni deja defavorizați ar exercita o asemenea presiune asupra structurii sociale a Ungariei încât s-ar solda cu consecințe funeste. Mai mult, UE consideră că problema romilor este mai degrabă de domeniul drepturilor omului decât o chestiune pur economică. Chiar și în prezent, fără excepție, țările din Europa Centrală și de Est caută să facă față acestei probleme și nu este în interesul nici uneia să atragă asupra-și o problemă de drepturile omului în drumul lor spre integrarea în UE.

Legea ar mai putea afecta negativ evoluțiile democratice din câteva țări vecine. În Transilvania, de pildă, au existat eforturi încordate de a se realiza devoluția pe baza „specificității locale” regionale, susținută de Partidul Pro-Transilvania, recent înființat și încă neînregistrat, la a cărui conducere se află Sabin Gherman. Acest obiectiv este susținut și de UDMR (*Népszabadság*, 30 august 2001). În România însă, orice tendință spre devoluție este privită cu multă ostilitate întrucât ea ar pune la îndoială caracterul „unitar” al statului. Năstase nu a avut nici un fel de sfială să declare: „dezintegrarea fostei Iugoslavii și a Cehoslovaciei se datorează în mare parte unor curente similare”, adăugând apoi că autoritățile române „sînt hotărîte să nu permită dezintegrarea statului ‘național și unitar’” (RFE/RL Newslane, 28 august 2001).

Mulți români din Transilvania socotesc că Legea statutului, așa cum o percep ei, creează inegalități între ei și etnicii maghiari din regiune. Mai mult, un sondaj făcut de institutul de cercetare a opiniei publice Metro Media Transilvania arată că aproape jumătate din cei chestionați consideră că etnicii maghiari se bucură de prea multe drepturi în România. Mai mult, ei socotesc că etnicii maghiari din România în general și în Transilvania în special sînt mai degrabă loiali statului ungar decât celui român. În plus, 86,6 la sută au sugerat ca guvernul român să se folosească de toate instrumentele legale pentru a împiedica aplicarea Legii statutului pe teritoriul țării lor (MTI, 27 iulie 2001). Nu trebuie însă pierdut din vedere că institutul care a efectuat sondajul l-a avut în frunte pînă nu demult pe ministrul comunicațiilor publice, Dăncu. Sondajul a fost prezentat într-o vreme în care guvernul României era vădit interesat să manipuleze opinia publică împotriva Legii statutului, și este posibil ca rezultatele sale să reflecte într-adevăr acest efort.

În lumina furtunii politice stîrnite de Legea statutului, este limpede că UDMR se află între ciocan și nicovală. Sprijinul acordat de UDMR guvernului minoritar al lui Năstase este vital pentru procesele de democratizare de care are nevoie România pentru a se putea integra în structurile euro-atlantice. Dacă s-ar întîmpla ca relațiile dintre PSD și UDMR să se dezintegreze, alternativa ar fi doar în avantajul unor formațiuni naționalist-extreme de tipul Partidului România Mare (PRM). Năstase a făcut aluzie la faptul că dacă cabinetul ar fi „forțat să aleagă între interesele naționale și cooperarea cu UDMR,” el ar vota în favoarea primei

opțiuni (*Népszava*, 29 iunie 2001). Severin a avertizat într-adevăr — în legătură cu dezbaterile referitoare la Legea statutului — că aproape o treime a electoratului a votat în noiembrie 2000 pentru PRM, și că guvernul minoritar al PSD „se simte obligat să adopte o retorică mai naționalistă pentru a lua apa de la moara naționaliștilor” (*Ziua*, citată de *Népszabadság*, 17 iunie 2001).

În concluzie trebuie spus că, în forma sa actuală, Legea statutului sau a beneficiilor a creat mai multe probleme decît s-a presupus inițial. Multe din controverse ar fi putut fi evitate cu puțină prevedere și cu o analiză în profunzime. S-a acordat prea multă atenție obținerii legitimității „tehnice” față de UE în detrimentul recunoașterii realităților emoționale și politice prevalente din țările vecine, mai cu seamă România. Totuși, Legea constituie doar un cadru și, printr-o strînsă colaborare multilaterală și bilaterală într-un „spirit de bună vecinătate”, poate fi găsită totuși o soluție acceptabilă. □

SURSE:

BVFG 23 octombrie 1961, articolul 116.
 Heti Világazdaság, Budapesta, 2000-20001.
 Kovács P.: International Law and Minority Protection: Rights of Minorities or Law on Minorities?, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 2000.
 Magyar Hírlap, Budapesta, 2001.
 Magyar Nemzet, Budapesta, 2001.
 MTI 2001.
 Népszabadság, Budapesta, 2001.
 Observator cultural, București, 2001.
 „PACE”: „Two Views on the Role of Kin States in Protection of Minorities”, 2001, <http://www.egroups.com/group/balkanhr>
 RFE/RL Newline, 2001.
 Rompres, București, 2001
 168 óra, Budapesta, 2001.

NOTĂ

* Autoarea dorește să mulțumească editorului EEP, Michael Shafir, pentru faptul că i-a semnalat acest articol.

Traducere de Doina Baci

*

Klara KISS-KINGSTON, absolventă a Facultății de Științe Umane din Londra. În perioada 1986-1994 a fost analistă la Radio Europa Liberă, după care a lucrat ca jurnalistă independentă. Este coautoarea cărții „A Száműzetés nagyjai”. Marx, Engels és a magyarok, este în curs de elaborare o cronologie a evenimentelor din Europa Centrală și de Est și din fosta Uniune Sovietică din perioada 1989-1994.

Klara Kiss-Kingston, The Hungarian Status Law, studiu publicat în **RFE/RL East European Perspectives nr. 9/2001** și preluat cu permisiunea editorilor.

Dinamica relațiilor interetnice din ultimul deceniu

ISTVÁN HORVÁTH & MARIUS LAZĂR

Integrarea diversității etno-culturale a fost (și sub multe aspecte încă mai rămîne) unul dintre aspectele dificile ale procesului de democratizare a României.

Dificultățile țin de variate motive, cele mai frecvent invocate fiind reziduurile mentalitare ale național-comunismului ceaușist¹, respectiv, în perioada de după 1989, instrumentalizarea (dusă adeseori pînă la paroxism) naționalismului în politica românească².

Cu toate acestea, există fenomene pe baza cărora putem presupune că s-a petrecut o schimbare atît a modului în care elita politică înțelege să gestioneze dimensiunile politizate ale diversității etno-culturale, cît și a raportării populației față de această diversitate în general, și față de anumite problematizări politice în jurul acestui subiect în particular.

Valorizarea politică a acestor schimbări prin ridicarea la rang de model de referință a variatelor gesturi și decizii politice din ultimii cinci ani, respectiv protestele unor lideri UDMR pe marginea unor asemenea evaluări, sînt semne evidente ale ambiguității acestor schimbări. Articolul de față nu dorește spulberarea confuziilor existente, ci reliefaarea unor echivocități, probabil inerente unor situații în care se încearcă lămurirea semnificațiilor de durată ale unui proces în plină desfășurare. Ne vom concentra cu precădere la analiza unor date empirice referitoare la relațiile interetnice produse în ultimul deceniu, cu intenția vădit critică a eficienței cu care acest tip de discurs analitic își aduce contribuția la reflecția privind dinamica relațiilor interetnice. De asemenea menționăm că din varii motive, unele dezvoltate pe parcurs, ne vom referi mai ales la relația româno-maghiară, și nu la tot spectrul relațiilor interetnice din România.

Referitor la schimbările intervenite la nivelul politicului este remarcabil un oarecare proces de detensionare a relațiilor interetnice din România, în speță a relației dintre statul român și minoritatea maghiară. Cert este că actualmente cîmpul

politic, structurat în relație cu problema integrării celei mai numeroase minorități din România, prezintă o configurație mai puțin marcată de tensiuni fundamentale, și mult mai orientată către formule politice de gestionare a aspectelor contencioase ca în prima parte a deceniul trecut.

Pînă în 1996 anatimizarea sau cel puțin delimitarea de UDMR a fost o modalitate frecvent uzitată de majoritatea partidelor politice românești pentru a-și manifesta opțiunile naționale³. Este suficient să ne gîndim la ultimatumul (suficient de teatral ca să nu existe nici un dubiu asupra naturii ei electorale) din 1995 al Convenției Democratice, care a dus — după o perioadă relativ îndelungată de alianță de opoziție — la divorțul de UDMR. Pe fond au fost aduse acuze identice cu cele vehiculate de partidele ultranaționaliste, singura diferență fiind că polul — considerat pe atunci *cel* democratic — nu a împărtășit măsurile radicale propuse de acerbii apărători ai națiunii.

Practic acest episod este relevant pentru acea perioadă, în fervoarea cu care s-a formulat problema națională, ideea de negociere politică cu un partid etnic și problema integrării politice a maghiarilor din România era exclusă. Eșecul negocierilor *de culise* de la Neptun din 1993 între PDSR și UDMR⁴, divorțul, anterior prezentat, de UDMR al CDR, sînt semne clare că pe tematica minoritară nu se puteau concepe legături cu valențe cît de cît pozitive între actorii politici.

În acest context procesul de acomodare a UDMR în relația cu statul român, de integrare în cîmpul politic românesc — început cu cooptarea acestui partid la guvernare în 1996, întărit de modul în care, urmare a alegerilor din 2000, PDSR a înțeles să incudă o parte din cererile UDMR în programa de guvernare — poate fi considerat o schimbare de direcție radicală.

După 1996 asistăm la o restructurare a relațiilor dintre diferiți actori politici, respectiv la o reevaluare a problemei minoritare în contextul politic. Mai precis, o parte din problemele ridicate de UDMR devin legitime, și chiar dacă nu întotdeauna soluționate pozitiv, sînt incluse pe agenda dezbaterilor politice. UDMR iese din poziția defensivă, renunțînd la tactica ofensivei indirecte, făcută prin internaționalizarea problemei maghiarilor din România. Și chiar dacă în retorica naționalistă, parteneriatul cu UDMR este un gest de trădare națională, se vehiculează ideea unei poziții speciale a acestui partid în politica românească, mergînd pînă la declarații politice (adevărat foarte conjuncturale) ce lasă să se întrezărească posibilitatea imaginării unei formule consociative.

Aceasta este partea frumoasă a poveștii evoluțiilor de după 1996. Gesturile politice majore care au fundamentat această reorientare pot fi și au fost frecvent explicate prin referiri la obiective politice fără legătură directă cu gestionarea macro-politică a diferențelor culturale — identitare⁵ (nevoie de sprijin parlamentar, considerente de imagine etc.). Prin urmare, se poate afirma că nu s-au petrecut schimbări majore la nivelul modului de reprezentare, formulare a problemei integrării diversității etnice (Andreescu, G, 1999). Determinante în evoluțiile

etnopolitice, în lipsă de strategie pe termen lung, rămân calculele politice, rațiunile fie externe, fie de confort parlamentar al partid(-elor)ului la guvernare.

În pofida schimbărilor de tactică și a începutului structurării unui câmp relațional în jurul problemelor etnopolitice, în care actorii nu se mai contestă ci se recunosc reciproc, în care există mecanisme mai mult sau mai puțin instituționalizate de detensionare, nici limbajul discursului politic despre problema minoritară încă nu s-a schimbat într-un mod semnificativ, rămânând încă la un nivel rudimentar (Oprescu, D. 2001, p. 53).

Totuși nu putem ignora câteva dezbateri publice bine articulate în legătură cu variatele aspecte ale interferenței politicului cu etnicul, fie cele referitoare la redefinirea bazei constitutive a comunității politice (vezi o sinteză la zi a dezbaterii în Haddock, B., Caraiani, O., 1999), fie acelea legate de variatele soluții macropolitice menite să reglementeze integrarea minorității maghiare⁶. Ca atare, chiar dacă în dezbaterea politică, nu este observabilă nici o deschidere față de redefinirea de fond a problemei minoritare, pe piața ideilor există variate abordări alternative.

Un prim element demn de reținut ar fi schimbarea — la nivelul practicii politice — a modului de raportare la diversitatea etno-culturală, fiind evidentă trecerea de la o politică de contestare reciprocă la una de acomodare, dar fără asumarea consecventă a unor modele conturate ale politicilor de acomodare⁷. Problema majoră nu este lipsa de angajamente principiale sau strategii de perspectivă bine articulate, ci înainte de toate de modul deficitar și lipsit de perspectivă în care variatele intenții politice sînt traduse în politici publice (Oprescu, D. 2001), respectiv în palimpsestul dezbaterilor care implică probleme legate de minorități, ultimul strat de europensim este prea subțire, deseori răzbate culoarea maro.

Un alt aspect pe care se concentrează articolul de față, este identificarea unor eventuale modificări în modul în care opinia publică se raportează la tendințele anterior schițate ale dinimicii din sfera etnopoliticului.

Fără să avem intenția unei analize exhaustive, am încercat să identificăm cercetările empirice majore din domeniu. Asumîndu-ne parțialitatea inventarului încercăm să oferim și o evaluare a impactului acestor investigații. Mai ales din considerente de volum ne vom concentra mai ales pe analizele făcute în legătură cu minoritatea maghiară.

Astfel am identificat, între primele cercetări referitoare la relațiile interetnice din România, două anchete realizate în 1992, care au stat la baza mai multor articole publicate în revista *Sociologia Românească*, din care o parte preluate într-un volum colectiv publicat în 1995 (Abraham, D., Chelcea, S., Bădescu, I. 1995).

Luat în ordine cronologică urmează anchetele efectuate de Mircea Kivu⁸ între 1994-1996, care au furnizat un volum considerabil de date, dar nu avem cunoștință de prelucrări sistematice, și bine așezate în contextul etnopolitic al perioadei.

Seria continuă, și după 1996, în 1997 în cadrul programului Barometrul Opiniei Publice CURS include⁹ mai multe întrebări referitoare la relațiile interetnice. Iarăși în afară de prelucrările primare publicate într-o broșură (CURS 1997) nu avem cunoștință de alte analize.

Centrul de Cercetare a Relațiilor Interetnice din Cluj (CCRIT) a efectuat mai multe anchete de amploare referitor la relațiile interetnice. Prima la sfârșitul anului 1997 la nivelul Transilvaniei, în colaborare cu Institutul de Sociologie a Universității de Știință Eötvös Loránd din Budapesta. Și în acest caz, au circulat vreme relativ îndelungată doar prelucrările primare (Culic, I., Horváth I., Lazăr, M., Magyari N 1998). Ulterior au apărut câteva interpretări mai consistente (Culic, I. 1999, Csepeli Gy. et al. 1998, Csepeli Gy., Örkény A. Székelyi M.¹⁰, 2000) ale celor care au colaborat la proiectarea anchetei.

O altă anchetă, efectuată tot de CCRIT, în vara anului 2000 s-a concentrat pe problema conviețuirii româno-maghiare din Harghita Covasna, apărînd o sinteză comprehensivă, ce prezintă rezultatele anchetei, în contextul mai larg al modului cum este construit de către politic contenciosul legat de cele două județe cu populație majoritară maghiară (Lazăr, M. 2000a).

Tot în același an CCRIT a realizat o anchetă națională, prima din seria *Etnobarometrelor* inițiată de Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, în afară de prelucrările primare (Culic, I., Horváth I. and Lazăr, M. 2000) au fost publicate și câteva analize despre variatele aspecte ale relațiilor interetnice (Culic, I., Horváth, I. și Raț, C. 2000)

Și în final, dar nu în ultimul rînd, menționăm ancheta efectuată în 1998, care a stat la baza unei elaborări analitice mai de amploare a Alinei Mungiu-Pippidi (1999).

Acestea au fost cercetările care au aplicat chestionare în paralel pe populația română și maghiară.

În afară de aceste anchete s-au efectuat și o serie de cercetări care s-au concentrat exclusiv pe maghiarii din România. Două realizate de CCRIT (în 1999 și 2000), ale căror date au fost făcute publice sub forma unor broșuri destinate presei, prelucrarea unor aspecte ce prezintă interes științific este în derulare.

Mai avem cunoștință despre o serie de cercetări efectuate de Institutul Balázs Ferenc din Ungaria¹¹, în faza actuală a unei cercetări bibliografice, care urmărește identificarea publicațiilor referitoare la relațiile interetnice din România, am identificat un singur articol publicat pe baza rezultatelor cercetării (Sorbán, A. 1999). Dintre publicațiile care cuprind prelucrări ale unor date empirice despre minoritatea maghiară din România menționăm cartea lui Gereben F. (1999).

Mai avem cunoștință și despre alte cercetări, mai ales din surse private, dar neidentificînd pînă la ora actuală publicații în care rezultatele să fi fost făcute publice, nu le menționăm aici.

Inventarul acestor cercetări este în mod implicit și o diagnoză parțială. În primul rând este vorba de lipsa de organizare a comunicării în domeniul științelor socio-umane. Căci chiar dacă după 1989 sociologia, în general științele socio-umane din România s-au reprofesionalizat relativ repede, sînt încă departe de acel nivel de instituționalizare (și finanțare) care să permită o muncă sistematică și o structurare adecvată a acestui cîmp de comunicare și producție științifică (Lőrincz D. J. 2000).

În acest context nu fac excepție nici analizele referitoare la relațiile interetnice. Deși s-au efectuat cîteva cercetări empirice de amploare, pe baza rezultatelor obținute cu greu se poate contura o viziune coerentă despre eventualele transformări care ar fi intervenit în timp, în legătură cu modul cum populația s-a raportat la diferitele problematizări legate de integrarea diversității culturale.

O problemă esențială o reprezintă diseminarea deficitară a rezultatelor cercetării, publicațiile de specialitate avînd doar relatări ocazionale în acest sens. Chiar și excepțiile menționate aici (publicarea în *Sociologie Românească* sau în *Revista de Cercetări Sociale* a unor prelucrări, sau articole scrise pe bază de date ale unor anchete) întăresc într-un anumit sens cele mai sus afirmate, și anume prin faptul că în aceste reviste ulterior n-au prea mai apărut articole similare.

Nici revistele specilizate pe probleme etnopolitice, sau legate de minorități (practic singura publicație internă, cu pretenții academice, de acest gen fiind *Altera*) nu au preluat acest rol, de a relata despre cercetări și de a prezenta o parte din datele rezultate.

Indiferent de rațiuni un lucru rămîne cert: diferitele publicații de specialitate nu reușesc să oglindească dinamica producției științifice din acest domeniu al relațiilor interetnice. Ca atare dificultatea de a avea acces la datele diferitelor cercetări depășește cu mult eforturile unei simple documentări, constituindu-se de multe ori ca o investigație în sine.

Desigur, aceste lipsuri nu țin de responsabilitatea, competența și obiectivele, mai mult sau mai puțin consecvent urmărite ale redacțiilor, ci și de specialiștii care lucrează în domeniu, de responsabilitatea și interesul lor pentru a prelucra și publica rezultatele.

După cum am văzut rezultatele multor anchete sînt valorificate doar la nivelul unor prelucrări primare sub forma unor broșuri destinate unui public larg. Poate că unul dintre motivele pentru care se evită comentarea (prelucrarea mai complexă?) a datelor este intenția de a păstra imaginea de neutralitate, într-un mediu politico-mediatic agresiv (Lazăr, M. 2000b). Indiferent de motivațiile unor atari rețineri, rezultatul, din punct de vedere al comunicării și dezbaterii științifice, este cu totul indezirabil. Volumul mare și sumar prelucrat de date referitoare la diferitele aspecte ale relațiilor interetnice, se constituie ca o resursă primară relativ amorfă. Lipsește structurarea lor în funcție de ipotezele inițiale, raportarea lor la alte date,

evidențierea unor tendințe în timp etc., și, poate cel mai important, se constată lipsa de raportare reciprocă clar asumată, critică sau constructivă.

În ceea ce privește aspectul critic, nu avem cunoștință de nici o dezbatere profesională despre rezultatele (să nu mai vorbim de interpretarea datelor¹²) diferitelor cercetări. Referitor la aspectul constructiv, trebuie menționată lipsa de comparabilitate între rezultatele diferitelor cercetări, datorită unor moduri foarte diferite de a formula întrebările. Sînt rare situațiile în care se preiau (fie și într-o formă îmbunătățită) moduri de a operaționaliza teme sau probleme, majoritatea cercetărilor citate manifestînd simptomele unui solipsism profesional.

În acest context este deja deplasat să așteptăm ca pe baza acestor cercetări să se facă o evaluare sintetică a dinamicii relațiilor interetnice, sau ca ele să stea la baza unor demersuri analitice făcute din alte perspective decît cea sociologică, cum ar fi cea politologică. Aceste analize, concentrîndu-se asupra impactului mobilizator sau al suportului public ale diferitelor discursuri identitare, folosesc frecvent presupuziții sociologice referitor la dispozițiile latente ale populației, la mecanismele sociale și structurile mentalitare prin care se explică aderența populară la anumite retorici etniciste. Nu dorim să invocăm și să comentăm în detaliu variatele ipoteze sociologice invocate în diferite analize, ele au fost criticate¹³, și în mare parte se datorează tocmai lipsei unei perspective sociologice pertinente cu interpretări și concluzii pregnante.

Acestea sînt tendințele marcante ale producției științifice sociologice autohtone. Nu am menționat proiectele inițiate de specialiști sau instituții din străinătate, cu sau fără colaboratori din România. Cu excepția cîtorva specialiști străini, deja consacrați, nu există o monitorizare, recenzare consecventă a materialelor publicate, nemaivorbind de articole traduse, adaptate și publicate privind rezultatele cercetărilor. În România lipsesc cu desăvîrșire asemenea servicii esențiale pentru practica științifică, deși există suficiente exemple, cum ar fi revista *Kisebbségkutatás* [Cercetări despre minorități], incluzînd în special recenzii ale publicațiilor despre minorități și relații interetnice. Acest model ar trebui să constituie o sursă de inspirație (și, de ce nu, baza unui proiect instituțional) pentru diferitele instituții care se preocupă de problema relațiilor interetnice.

În concluzie, putem observa că problema majoră în evaluarea dinamicii opiniei publice în legătură cu dinamica relațiilor interetnice, nu este lipsa unor date produse în legătură cu acest subiect, ci carențele în modul în care s-au produs și diseminat aceste informații. Lipsa de instituționalizare a producției științifice, relațiile profesionale deficitare sau inexistente între cei preocupați de problematică, lipsa de coordonare, de dezbateri, funcționarea sub parametrii așteptați a forurilor de diseminare a producției științifice. Iată doar cîteva elemente care oferă un context de evaluarea datelor care stau la baza încercării noastre de a oferi o imagine referitoare la dinamica opiniei publice în legătură cu variatele aspecte politizate ale relațiilor interetnice.

În încercarea de a contura variațiunile în raportarea opiniei publice la câteva dintre aspectele politizate ale integrării diversității etno-culturale, ne vom concentra preponderent asupra opiniilor populației majoritare relativ la minoritatea maghiară din România. Rațiunile unei asemenea limitări a analizei sînt multiple, menționăm aici doar câteva.

Strategia politică a UDMR, sprijinită de minoritatea maghiară, a reprezentat una dintre provocările majore pentru viața politică din România, implicînd dezbateri îndelungate cu ecouri mass-media adecvate. Ca atare variatele aspecte și dimensiuni ale acestui proces au fost bine articulate public.

Fiind probleme larg dezbătute public, pozițiile exprimate sînt clar delimitate, există toate premisele ca să presupunem că o mare parte din populație are o raportare relativ bine definită în legătură cu variatele opțiuni exprimate. Un exemplu ar fi dezbaterile legitimității UDMR ca partid etnic. În timp s-au articulat, s-au reluat și exprimat mai multe opinii (de la interzicerea acestui partid, pînă la o formulă consociativă de guvernare, care ar implica co-optarea consecventă a reprezentanților minorității maghiare în guvern), deci putem presupune că o mare parte din populație și-a putut forma o opțiune în legătură cu această problemă.

De ce ne concentrăm doar pe populația majoritară? Pe de o parte pentru că avem mai multe date despre această populație. O parte din datele prelucrate aici provin din cercetări care s-au făcut pe eșantioane reprezentative la nivel național, chiar și în anumite situații în care a existat un subeșantion maghiar separat, acesta era de un volum redus, ca atare avem rețineri de ordin metodologic în folosirea acestor date.

Singurul program de cercetare, pornind de la datele căruia putem schița o evaluare longitudinală (evoluția în timp a percepțiilor) și care corespunde tuturor canoanelor metodologice este programul New Democracies Barometer (în continuare NDB). În cadrul acestui program, în perioada 1992-1998 s-au desfășurat cîte trei anchete în majoritatea țărilor foste comuniste din Europa Centrală și de Est. Variatele aspecte măsurate au fost urmărite în mod constant și relativ regulat, la diferitele anchete s-a folosit un instrument de măsurare identic.

Una dintre dimensiunile urmărite în cadrul programului s-a referit la percepțiile subiective referitoare la variatele surse de risc asupra securității țărilor respective (Haerpfer, C. 1999). Între acestea au fost incluse și minoritățile etnice, formulîndu-se o întrebare generală despre măsura în care minoritățile sînt percepute ca amenințînd pacea și securitatea țării (Rose, R and Haerpfer, C., 1998, pp. 4).

Înainte de interpretarea acestor date din perspectiva analizei noastre, trebuie să atragem atenția asupra unui pericol. Și anume comparația între țări¹⁴ sau evaluarea poziției unei țări prin raportare la media țărilor din regiunea în care s-au desfășurat anchetele. Diferențele sînt majore atît sub aspectul structurii etnice a populațiilor studiate, cît și a problemelor etnopolitice existente în fiecare țară. De

exemplu în Polonia 97,6% din populație se declară poloneză, pe cînd în Slovacia ponderea celor de naționalitate slovacă este de 85,7%, sau în Ucraina 27% se declară de altă naționalitate decît ucraineană. Tot așa, este inadecvat să comparăm situația Croației, țară în care, chiar în perioada desfășurării proiectului, era un război etnic, cu Slovenia care a reușit să-și negocieze mai pașnic ieșirea din federația Iugoslavă.

Tabel 1.

Procentajul celor care percep minoritățile etnice ca o amenințare (mare sau semnificativă) la adresa păcii și securității din țară. – eșantion reprezentativ pentru toată populația României.

Țara	1992/1993	1995	1998
Slovacia	53	49	43
România	60	33	32
Bulgaria	46	36	29
Cehia	44	14	25
Ungaria	26	15	19
Polonia	35	8	17
Slovenia	13	20	10
Croația	57	42	39
Ucraina	24	15	15
Belarus	30	14	14
Media CEE	40	25	25

Tendențele manifestate în timp, în fiecare țară luată separat, sînt singurele elemente care ne pot releva ceva din dinamica schimbătoare a modului de evaluare a potențialului de risc presupus reprezentat de minoritățile etnice.

Ceea ce este interesant pentru România, nu este atît o descreștere semnificativă a ponderii celor care consideră că minoritățile etnice reprezintă o amenințare, ci o descreștere într-o perioadă (1995) în care, cel puțin sub aspect etnopolitic, asistăm la o escaladare a tensiunilor în jurul temei etnice, mai exact a celei maghiare. Desigur, nu avem date exacte despre perioada înregistrării datelor din România, și nici nu dorim să deschidem discuții teoretice despre factorii ce influențează opinia publică, totuși doar cu titlu ilustrativ menționăm cîteva evenimente pornind de la care cu greu s-ar putea preconiza o descreștere semnificativă a procentajului acelor care consideră minoritățile un pericol potențial.

În ianuarie 1995 se oficializează legăturile dintre PDSR și partidele considerate ultranaționaliste (PRM și PUNR), ale căror reprezentanți cer repetat și insistent scoaterea în afara legii a UDMR. Paralel cu aceasta, Convenția Democratică, invocînd argumente naționale (refuzul UDMR de a recunoaște caracterul național

și unitar al statului) se îndepărtează de această organizație. Este anul adopției unei legi a învățământului, vehement contestată de UDMR, amenințînd cu inițierea unor acțiuni de nesupunere civică. Paroxismul pînă la care s-a ajuns este ilustrat și de faptul că apar știri conform cărora diferiți lideri ai unor organizații minoritare (în afară de cei maghiarii, și un lider rrom și german) au primit colete poștale conținînd bombe artizanale¹⁵.

În acest context descreșterea pare surprinzătoare, dar și mai surprinzător pare faptul că procentajul celor care în 1998 consideră că minoritățile, grupurile etnice reprezintă un pericol, nu s-a schimbat semnificativ în comparație cu 1995, deși, teoretic vorbind, ar fi trebuit deja să se facă simțit efectul depășirii pragului psihologic implicat de co-optarea UDMR la guvernare.

Desigur, nu populația este de vină, ci presupuzițiile referitoare la impactul schimbărilor etnopolitice asupra modului în care populația evaluează relațiile interetnice. Avînd în vedere că nu avem o cunoaștere aprofundată a datelor cercetării New Democracies Barometer, putem doar emite presupuziții referitoare la sensul în care subiecții au reflectat asupra răspunsului în diferitele perioade în care s-au înregistrat datele.

În 1995 reducerea temerilor față de pericolele implicate de acțiunile presupus subversive și destabilizatoare ale minorităților pot fi legate tocmai de articularea clară, de activitatea și discursul coaliției denumite și patrulaterul roșu¹⁶. Discursul antimaghiar, deșănțat și extremist, putea fi un element care să creeze iluzia unui control puternic al posibilelor manifestări subversive ale acestei minorități.

În timpul sondajului NDB din 1998, taman invers, controlul prin co-optare (includerea UDMR în coaliție) putea să liniștească o parte semnificativă din populație.

Dar nu putem exclude nici o schimbare de mentalitate, cel puțin la o parte semnificativă a populației, determinată de familiarizarea cu formele de tensiune și conflict politic, care în timp au ajuns să fie percepute ca fiind inerente sistemului democratic.

Nu avem suficiente date pentru a evalua exact mecanismele dominante care au influențat modul de raportare la aspectul la care se referă datele reproduse din această anchetă. Cert este că așa cum apare și cum este interpretat în sursele citate de noi (Rose, R and Haerpfer, C., 1998; Haerpfer, C., 1999), creează iluzia unui indicator universal. Ceea ce putem accepta, doar dacă nu ne interesează nuanțele, contextul, și rămînem la nivelul cel mai evident al interpretării datelor: în timp, în România populația a considerat că are mai puține motive de a privi minoritățile ca un pericol potențial pentru stabilitatea internă. Se pare că această descreștere nu este determinată de evoluțiile etnopolitice, cel puțin așa cum ele sînt reconstituite și evaluate de discursul savant.

După cum am menționat cercetarea NDB are o semnificație aparte pentru că a fost singura care a acoperit o perioadă foarte lungă, și din cîte am putut deduce,

a fost relativ constantă în metodologia redactării și aplicării chestionarului, respectiv în modul de construire a eșantionului.

Desigur ea nu reprezintă singura sursă empirică pe baza căreia am putea încerca un răspuns, există și alte cercetări care furnizează date utile în schițarea unor modele descriptive referitor la dinamica percepției populației asupra diferitelor aspecte ale relațiilor interetnice.

Astfel datele uneia dintre primele cercetări la care am avut acces (întreprinse în 1991) arată că, exceptând etnia rroma, populația României se raportează mai degrabă neutru la celelalte grupuri etnice care trăiesc în România.

Tabel 2.

Față de următoarele naționalități aveți sentimente de simpatie sau de antipatie?
(Datculescu, P., 1992, p. 139) – eșantion reprezentativ pentru toată populația României, 1991.

	Simpatie	antipatie	niciuna
Evrei	29	10	61
Germani	49	4	47
Romi	5	68	27
Maghiari	16	34	50

În 1997 (decembrie) un sondaj CURS puneă o întrebare cu un conținut diferit, dar de un grad suficient de generalitate ca să-l cităm aici ca termen de comparație.

Tabel 3.

În general cum evaluați maghiarii din România – reprezentativ numai pentru populația de naționalitate română

Nu știe	Foarte favorabil	Favorabil	Defavorabil	Foarte defavorabil
7,1	15,1	29,3	43,6	4,9

Dacă ne reprimăm parțial criticismul metodologic (legat de posibilele interpretări ale sensului întrebării, metodologia de aplicare, populație studiată etc.), putem trage câteva concluzii despre tendințele manifestate în populație referitor la problema minoritară, în general, la *problema* maghiară (cea mai politizată și mediatizată), în particular.

Observăm o relativă echilibrare în 1997 a ponderii atitudinilor favorabile cu cele defavorabile. Creșterea în 1997 de la 34% la peste 48% a ponderii celor care se raportează defavorabil la maghiari, trebuie corelată cu creșterea și mai pronunțată a celor care evaluează favorabil această minoritate (de la 16% la 43,4%). Ca atare dacă în 1991 raportul dintre cei care considerau că se raportează negativ (antipatie)

și cei care se raportează pozitiv (simpatie) era de doi la unu, în 1997 avem ponderi foarte apropiate.

Creșterea ponderii acelor care au o opțiune non-neutră în evaluarea generală a relației dintre români și maghiari parțial se datorează scalei de evaluare pe care subiecții și-au putut exprima opiniile¹⁷. Dar, făcând abstracție de alte considerente metodologice, poate că reflectă și o anumită sensibilizare a populației în legătură cu variatele aspecte ale relației dintre majoritate și diferitele minorități.

Totuși după cum vom putea constata și din datele ce urmează să fie prezentate, această presupunere se poate susține într-o foarte mică măsură, în sensul că într-adevăr în timp crește ponderea populației care are o poziție clar definită, dar aceasta nu este univocă, în diferitele anchete ulterior efectuate există problematizări la care avem o rată foarte ridicată de non-răspunsuri.

De exemplu într-o anchetă CCRIT (Culic, I., Horváth I. and Lazăr, M., 2000) din 2000, la o întrebare le fel de generală ca cele anterior prezentate, de genul *Cum ați caracteriza relațiile dintre români și maghiarii din România*, rata non-răspunsurilor populației românești a fost de 21%. Tot în cadrul acestei cercetări, la întrebări de genul *În comparație cu perioada ... cum evaluați relațiile dintre români și maghiari*¹⁸, am înregistrat o rată de non-răspunsuri de peste 30% la populația de origine română.

Un alt mod de a evalua dinamica relațiilor intercomunitare este cel în care subiecții sînt rugați să aprecieze sensul, dinamica schimbării relațiilor interetnice. Sub acest aspect cercetările efectuate de IMAS între 1994-1995¹⁹ reprezintă o bază adecvată de plecare și de comparație.

Tabel 4.

După 1989 cum au evoluat relațiile dintre români și maghiari? – reprezentativ numai pentru populația de naționalitate română

	nu știe	schimbate în rău	rămase neschimbate	schimbate în bine
1994	1	64	30	5
1995	1	65	32	2
1996	-	60	37	3

După cum arată această serie de cercetări, pentru perioada în care evoluțiile etnopolitice au fost marcate de discursuri și accente antiminoritare, mai concret antimaghiare (vezi Gallagher, T. 1999, Oprescu D. 2001), populația română a avut percepția schimbării în rău. Aceasta fiind probabil motivată de percepția unei stări tensional-conflictuale bine articulate, cel puțin așa cum reiese din datele paralele publicate în aceeași broșură.

Tabel 5.

Între români și maghiari, sînt mai multe sau mai puține neînțelegeri decît înainte de 1989 – Ponderea celor care consideră că sînt mai multe. – reprezentativ numai pentru populația de naționalitate română

1994	1995	1996
52	59	55

În 2000 CCRIT (Culic, I., Horváth I. and Lazăr, M., 2000) reia, într-o formă asemănătoare întrebarea.

Tabel 6.

În prezent relațiile dintre români și maghiari sînt mai bune sau mai proaste în comparație cu perioada de dinainte de 1989 – reprezentativ numai pentru populația de naționalitate română

nu știe	s-au schimbat în rău	au rămas neschimbate	s-au schimbat în bine
32,9	24,1	24	29

Datele din 2000 (Tabelul 6), comparate cu cele înregistrate în perioada 1994-1996 arată o tendință clară de ameliorare a percepției privind relațiile dintre români și maghiari. În 2000 aproape o treime din populație consideră că relațiile româno-maghiare s-au îmbunătățit, în comparație cu 1996 cînd practic era neglijabilă ponderea acelor care considerau configurația acestor relații ca fiind mai pozitive raportat la perioada de dinainte de 1989.

Ce semnificație poate avea această evoluție?

Oare avem de a face cu o creștere a toleranței populației față de maghiari? Parțial poate fi susținută și această teză, dar datele care le avem nu sînt convingătoare.

Referitor la anumite teme, des invocate, ale contenciosului UDMR cu statul român, asistăm la o creștere în anumite situații (vezi dreptul de a avea școli proprii tabelul 9. din anexe), la altele a rămas neschimbat (tabel 10 anexe). Respectiv la acele teme care în perioada sondajului CURS 1997 erau fierbinți (limba predării istoriei geografiei, cea a examenului de admitere²⁰), refuzul majoritar este univoc. Foarte probabil că tendința de schimbare a evaluărilor relației dintre români și maghiari este legată de alți factori decît o sensibilitate crescută a populației față de problemele minoritare.

Asemenea elemente ar fi o anumită dinamică a percepției despre democrație, despre promovarea intereselor într-un sistem politic democratic. Un alt element ce ar explica o evoluție pozitivă a percepției asupra dinamicii relațiilor româno-maghiare ține de reconfigurarea la nivelul politicului a modului de a gestiona problemele legate de relațiile interetnice.

În primul rînd evaluările din perioada '94– '96 sînt evidente determinate de cîteva elemente importante. Primul ține de nivelul scăzut de toleranță a populației la conflicte și tensiuni. Acesta nu este doar rezultatul convulsiilor sociale, al violenței politice specifice primilor ani de după 1989, ci ține și de un anumit mod de a vedea relația dintre societate și sfera politică.

În contextul exercițiului prelungit al etatismului și dirijismului comunist, o dominantă a reprezentării relațiilor dintre politică și societate implica acceptarea de la sine înțeleasă a autonomiei și primatului politicului față de societate.

Sistemul democratic era înțeles mai ales sub aspectul pluralismului și al competiției politice a partidelor, votul fiind un ritual de masă al investirii cu putere a unui partid (unei coaliții), care, în rest, trebuia lăsat să lucreze. În eventualitatea în care nu producea beneficiile așteptate de societate se organizau alte alegeri.

În acest context *zgomotul* minorității (luat în sens general ca orice grup care nu face parte din majoritatea care guvernează), al diferitelor grupe de presiune nu era înțeles, ca parte a procesului politic, ca un accesoriu obligatoriu al guvernării. Guvernarea în special, era reprezentată ca un act de inginerie socială, capabil să determine inclusiv nevoile societății, ca atare promovarea de interese, articularea în sfera politicului a unor nevoi speciale erau considerate gesturi menite să distorbeze actul guvernării. Tensiunile politice generate de minorități (înțelese în sensul mai larg al termenului) limitau eficiența guvernului în producerea beneficiilor promise.

În acest context pretențiile maghiarilor erau reprezentate ca împietind asupra eficienței democrației (așa cum era ea înțeleasă) în două sensuri. Primul este cel deja prezentat, era o minoritate care nu lăsa guvernării să lucreze eficient, în al doilea sens erau problematice pentru că erau ilegite. Ilegite în contextul statului național, ilegite pentru că distorbeau iluzia unei coexistențe neproblematică de dinainte de 1989 des invocată în retorica dominantă pînă în 1996.

Din 1996 se produce o schimbare semnificativă, se acceptă ca fiind legitimă o parte din ceea ce cere UDMR, respectiv se limitează registrul manifestărilor prin care acest partid etnic își promova interesele²¹, și legat de aceasta se răresc și pateticele ieșiri la scenă ale politicienilor cu recitalul despre lipsa de loialitate a minorității maghiare.

Reducerea tensiunilor vizibile, imaginea de control prin co-optare a UDMR, iată o posibilă explicație a creșterii semnificative în 2000 a ponderii românilor care declară că, în comparație cu 1989, relațiile româno-maghiare s-au îmbunătățit.

Dar nu putem exclude nici o schimbare a modului în care o parte din populație reprezintă democrația, acceptarea ideii că promovarea intereselor este inerentă funcționării unui sistem democratic. Cu cel puțin o parte a acestor interese populația poate fi în profund dezacord, dar în sine o mare parte acceptă ideea că democrația este o arenă deschisă a negocierilor despre aproape orice subiect.

Ideea unei familiarizări cu un partid etnic în cadrul establishmentului politic românesc, respectiv efectele benefice ale procesului de structurare a dezbaterii politice pe această temă sînt reflectate și de alte date ale anchetelor efectuate în decursul ultimului deceniu.

Astfel se vede o creștere evidentă a ponderii acelor care consideră acceptabilă prezența unor partide care reprezintă interesele unor grupuri identitare.

Tabel 7.

Sînteți de acord ca minoritățile să aibă partide politice proprii? – reprezentativ numai pentru populația de naționalitate română

	Nu stie	Da	Nu
IMAS 1994	15	42	43
IMAS 1995	13	43	44
IMAS 1996	11	43	45
CURS 1997	8,1	50,5	41,4

Mai mult decît atît, după cum arată datele CCRIT din 2000, există un sprijin de aproximativ 10% pentru o formă consociativă, respectiv aproape jumătate din populație acceptă ideea participării UDMR într-o coaliție de guvernare.

Tabel 8.

Cu care dintre următoarele afirmații referitoare la UDMR ați fi mai degrabă de acord? – reprezentativ numai pentru populația de naționalitate română

Indiferent cine cîștigă alegerile, este bine ca UDMR să fie cooptată la guvernare	11,7
Ca orice alt partid din România, UDMR poate face parte din coaliția care guvernează	34,8
UDMR poate fi acceptată în Parlament, dar nu poate fi acceptată la guvernare	20,7
UDMR ar trebui acceptată doar ca o organizație culturală a maghiarilor din România, fără reprezentare în Parlament	21
UDMR, ca organizație, ar trebui interzisă	9,5
Nu știe, nu răspunde	2,1

Pentru o parte semnificativă (aproximativ o treime) din populația majoritară tema maghiară în general are o relevanță redusă, în extremis se poate afirma că nu face parte din acele probleme vizavi de care să-și fi format păreri, sau atitudini generale. Se pare că prezența pronunțată a discursului etnicist în dezbaterile publice, formulat de regulă în legătură cu tema maghiară, nu a avut un impact major în

populație. Desigur, cum se poate observa din datele prezentate în anexe, pe teme punctuale actuale preiau discursul dominant.

Pe de altă parte nu se poate vorbi la nivelul majorității de o respingere a maghiarilor în general. Avem un segment de populație care are atitudini net defavorabile în legătură cu maghiarii în general, dar și un segment de un volum aproximativ identic al acelor care se raportează în mod selectiv la sfera problematică legată de maghiari. □

ANEXE

Tabel 9.

Sînteți de acord ca minoritățile să poată avea școli proprii? – reprezentativ numai pentru populația de naționalitate română

	anul	nu știe	da	nu
IMAS ²²	1995	4	16	80
IMAS ²³	1996	4	16	80
CURS ²⁴	1997	6,4	25,4	68,2

Tabel 10.

Sînteți de acord ca minoritățile să-și poată folosi limba maternă în contactul cu administrația publică? – reprezentativ numai pentru populația de naționalitate română

	anul	nu știe	da	nu
IMAS ²⁵	1995	3	13	84
IMAS ²⁶	1996	5	13	83
CURS ²⁷	1997	6,6	13,1	80,3

Tabel 11.

Sînteți de acord ca minoritățile să aibă biserici proprii? – ²⁸

Nu știe	Da	Nu
3,6	77,2	19,2

Tabel 12.

Sînteți de acord ca minoritățile să aibă presă în limba lor maternă?²⁹

Nu știe	Da	Nu
6,1	64,3	29,6

Tabel 13.Să dea examen de admitere în limba maternă³⁰

Nu știe	Da	Nu
6,1	9,2	84,7

Tabel 14.Să învețe în limba maternă geografia și istoria României³¹

Nu știe	Da	Nu
5,0	11,5	83,5

BIBLIOGRAFIE

1. Abraham, D., Chelcea, S., Bădescu, I. (1995); *Interethnic Relations in Romania*, Cluj Napoca: Editura Carpatica.
2. Andreescu, G. și Molnár G. ed. (1999) *Problema transilvană* București: Polirom.
3. Andreescu, G. (1999) 'Lentoarea conceptelor viteza evenimentelor' In Andreescu, G. și Molnár G. ed. (1999) op.cit. pp. 191 - 215.
4. Bárdi N. și Eger Gy. ed. (2000) *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar szervezetek dokumentumaiból 1989 - 1999* Budapest: Teleki László Alapítvány, pp. 691 - 732.
5. Brubaker. R. (1998) 'Myths and misconceptions in the study of nationalism' In Hall, J.A. (ed.) *The State of the Nation. Ernst Gellner and the Theory of Nationalism*. Cambridge University Press, pp. 272 - 306.
6. Csepeli Gy., Örkény A., Székelyi M. (2000) 'Representations of Ethnic Co-existence in Transylvania' In Nastasă, L and Salat L. *Interethnic Relations in Post-Communist Romania* Cluj-Napoca: Ethnocultural Diversity Resource Center, pp. 133 - 162.
7. Csepeli Gy., Örkény A., Székelyi M., Csere G. (1998) 'Report from the Fairy Garden: The National Identity Models of Romanian Hungarians and Romanians', In Kolosi T. Tóth I. Vukovich Gy. (ed.) *Social Report* Budapest: TARKI, pp. 519 - 540.
8. Culic, I. (1999): 'Dilema minoritarului: între identitate civilă și identitate națională' In Culic, I., Horváth I. and Stan C. (ed.) *Reflecții asupra diferenței* Cluj: Limes, pp. 35 - 47.
9. Culic, I., Horváth I. and Lazăr, M. (2000) *Ethnobarometer May-June 2000* Cluj-Napoca: CCRIT.
10. Culic, I., Horváth I., Lazăr, M., Magyari N. (1998) *Românii și maghiarii în tranziția postcomunistă. Imagini mentale și relații interetnice în Transilvania* Cluj-Napoca: CCRIT.
11. Culic, I., Horváth, I. și Raț, C. (2000): 'Etnobarometru' In Nastasă, L and Salat L. *Interethnic Relations in Post-Communist Romania* Cluj-Napoca: Ethnocultural Diversity Resource Center, pp. 253 - 359.
12. CURS - Centrul de Sociologie Urbană și Regională (1997) *Sondaj național de opinie, 4 - 11 decembrie 1997*.
13. Datculescu, P. (1992) 'Social Change and Changing public Opinion in Romania After the 1990 Election.' In Nelson. D. N. (ed.) *Romania after Tyranny* Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.
14. Freeman, O. (1997): 'La société, cette grande absente. Essai critique sur les analyses occidentales du nationalisme pos-communiste' In *Balkanologie* Vol. 1. Nr. Iuliet 1997.

15. Gallagher, T. *Democrație și naționalism în România. 1989-1998* București: ALL, 1999.
16. Gereben F. (1999): *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében* Osiris Kiadó.
17. Haddock, B., Caraiani, O., (1999) 'Nationalism and civil society in Romania' In *Political Studies* 1999 June, Vol 47. nr. 2.
18. Haerpfer, C. (1999) 'Old and New Security Issues in Post-Communist Eastern Europe: Results of 11 Nation Study' In *Europe-Asia Studies* September/1999.
19. Horváth, I. (1999) 'Multiculturalismul în România: alternativă sau eschivă' In Culic, I., Horváth I. and Stan C. (ed.) *Reflecții asupra diferenței* Cluj: Limes, pp. 1- 11.
20. Kivu, M. (1994): 'O abordare empirică a relației dintre români și maghiari' În *Revista de cercetări sociale*, nr 4/1994.
21. Lazăr, M. (2000a) 'Identity Perceptions and Interethnic Relations in Szeklerland. Elements for *Deconstruction and Reconstruction*' In Nastasă L. and Salat L ed. (2000) op. cit. pp. 351 – 394.
22. Lazăr, M. (2000b) 'Subiectivisme transilvane în trecerea de la utopie la știință' In. *Provincia* aprilie, 2000.
23. Lőrincz D. J. (2000) *A társadalomtudományok helyzete Romániában 1989 után* In REGIO 2000/1, pp. 238 – 248.
24. Mungiu – Pipidi, A. (1999) *Transilvania subiectivă* București: Humanitas.
25. Oprescu, D. (2001) 'Un pas greșit în direcția cea bună. România și minoritățile naționale (1990 – 2000)' In *Sfrea Politicii* nr. 87–88 pp. 46 – 56.
26. RFE/RL: Eastern European Perspectives vezi la <http://www.rferl.org/eeepreport/archives.html>.
27. Rose, R and Haerpfer, C. (1998) *Trends in Democracies and Markets: New Democracies Barometer 1991-98* Glasgow: Centre for the Study of Public Policy.
28. Sorbán, A. (1999) 'Emigrációs potenciál a határon túl élő magyar közösségek körében (1997). Elvándorlók, az elvándorlás gondolatával foglalkozók és szülőföldjükön maradók' In. *Magyar kisebbség* 2-3/1999 vezi și la adresa: <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/9902/m990226.htm>.
29. Verdery, K (1991) *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural politics in Ceausescu's Romania* Berkeley: University of California Press.
30. Severin, A., Andreescu, G. (2000) *Locurile unde se construiește Europa. Adrian Severin în dialog cu Gabriel Andreescu* Iași: Polirom.

NOTE

1. Despre această moștenire ideologică vezi Verdery, K. 1991.
2. Despre fascinația naționalismului și modul în care această ideologie a fost instrumentalizată de diferitele partide de pe eșichierul politic românesc de după 1989, vezi în Gallagher, T. 1999.
3. Vezi cartea lui Gallagher (1999) dar și articolele, minuțios documentate (articole scrise în majoritate de Michael Shafir) de pe pagina RFE/RL Eastern European Perspectives.
4. Proiect on Ethnic Relations organizează în august 1993 la Neptun o întâlnire „informală” între politicieni UDMR și PDSR din linia a doua a partidelor respective. Sînt convenite anumite schimbări pozitive referitor la învățămîntul superior în limba maghiară, înscripții bilingve etc.
5. Despre contextul confuz, lipsa oricărei perspective strategice legate de co-optarea UDMR la guvernare vezi Severin, A. și Andreescu, G. 2000, pp. 21 – 32.
6. Vezi mai multe numere din revista Altera respectiva sinteza dezbaterii despre autonomie regionalism, devoluție (In Andreescu, G. and Molnár G. ed. 1999).

7. Cu toate că din 1998 încoace și la nivelul marii politici asistăm la vehicularea termenului de multiculturalism, el fiind inclus și în varianta modificată a legii învățământului, ar fi prematur să-l considerăm a fi ceva mai mult decât o expresie la modă (Horváth I., 1999).

8. Vezi broșura publicată în 1996 de IMAS *Relațiile interetnice în România*. Datele din această broșură au apărut în mai multe numere ale revistei KORUNK (inițiatorul seriei de cercetări), și ulterior în alte reviste (Kivu, M., 1994).

9. Datele au fost publicate într-o broșură (CURS 1997), respectiv baza de date a fost făcută publică, fiind accesibilă la: <http://www.osf.ro/bop.htm>. Dealtfel datele prezentate în acest articol sînt prelucrări ale datelor obținute din baza de date care poate fi găsită la adresa Internet menționată.

10. Autorii au sub tipar o carte ce valorifică rezultatele cercetării menționate dar într-un context comparativ Central European.

11. Vezi relatarea despre prezentarea datelor unui sondaj efectuat în rîndul maghiarilor care trăiesc în statele învecinate Ungariei, în f.a. 'Felmérés a határon túli magyarokról. Remények és igények' In HVG 1999/32, pp. 99 – 101.

12. Excepție recenzia lui Lazăr M. (2000b) despre ancheta/cartea lui Mungiu-Pippidi (1999).

13. Despre clișeele promovate în studiul naționalismului de literatura occidentală vezi : Freeman, O., 1997 și Brubaker. R., 1998.

14. Prezentăm datele altor țări în care s-a aplicat chestionarul, doar ca termen de comparație privind **dinamica** schimbării percepțiilor subiective.

15. Vezi în cronologia relațiilor interetnice din România în Bárdi N și Éger Gy. (2000), p. 723.

16. Coaliția de guvernare care funcționa de facto începînd cu anul 1993, dar s-a oficializat în 1995.

17. Sau poate că este vorba doar de faptul că din 1991 sondajul ca practică s-a generalizat, oamenii putînd să-și formeze o imagine asupra modului de funcționare și a funcțiilor comunicaționale mai generale ale acestei modalități de a reflecta despre treburile publice. Ca familiaritatea să stea la baza reducerii ponderii acelor care nu se pronunță.

18. Vezi întrebările exacte în continuare.

19. Vezi broșura publicată în 1996 de IMAS *Relațiile interetnice în România*. Datele din această broșură au apărut în mai multe numere ale revistei KORUNK (inițiatorul seriei de cercetări), și ulterior în alte reviste (Kivu, M., 1994).

20. Vezi tabelele 13 și 14.

21. Mai puține declarații surpriză ale liderilor, o reținere în evaluări în contactele cu diferitele organizații internaționale etc.

22. IMAS *Relațiile interetnice în România*. aprilie, 1996. — reprezentativ numai pentru populația de naționalitate română.

23. idem.

24. CURS BOP 1997 Decembrie — reprezentativ numai pentru populația de naționalitate română.

25. IMAS *Relațiile interetnice în România*. aprilie, 1996. — reprezentativ numai pentru populația de naționalitate română.

26. idem.

27. CURS BOP 1997 Decembrie — reprezentativ numai pentru populația de naționalitate română.

28. idem.

29. idem.

30. idem.

31. idem.

*

István HORVÁTH (n. 1966), absolvent al Universității Babeș-Bolyai, specializarea filozofie-sociologie, doctorand în sociologie pe tema „Politici lingvistice și sociolingvistică”. Lector al Catedrei de sociologie al Universității Babeș-Bolyai și director adjunct al Centrului de Cercetare al Relațiilor Interetnice. A publicat numeroase studii în domeniul relațiilor interetnice, coeditor al volumului *Reflecții asupra diferenței*.

Marius LAZĂR (n. 1959), absolvent al Universității Babeș-Bolyai, specializarea filozofie, doctor în sociologie (cu lucrarea de disertație „Etnocentrism și integrare europeană în conștiința culturală românească”). Lector al Facultății de sociologie și asistență socială al Universității Babeș-Bolyai și director al Centrului de Cercetare al Relațiilor Interetnice. A publicat numeroase studii în domeniul sociologiei elitelor intelectuale, al procesului de construcție a culturilor și literaturilor naționale, al naționalismului și relațiilor interetnice.

Recomandarea 1333 (1997)¹ cu privire la cultura și limba aromână

1. Adunarea este îngrijorată de situația critică a culturii și limbii aromâne, care a existat de mai bine de două mii de ani în Peninsula Balcanică.

2. Întrucât la începutul secolului al XX-lea au existat mai mult de 500.000 de vorbitori ai limbii aromâne, momentan există aproximativ doar jumătatea acestui număr, dispersați în Albania, Bulgaria, Grecia, fosta Republică iugoslavă a Macedoniei și Serbia, care constituie țările lor de baștină, precum și în România, Germania, Statele Unite ale Americii și Australia. Majoritatea lor sînt în vîrstă. Aromâna, ca limbă minoritară, este în pericol.

3. Greutatea problemei a devenit evidentă începînd cu extinderea cooperării în Balcani, căminul aromânilor.

4. Limba și cultura aromână se confruntă cu aceeași soartă cu care s-au confruntat multe dintre culturile europene, care sînt pe cale de dispariție sau au dispărut deja. Totuși, „... acceptarea unui sistem pluralist al valorilor culturale este o condiție esențială pentru stabilitatea în Europa și, în special, pentru cea din Balcani.”

5. Aromânii nu au revendicări politice, ei solicită doar asistență în păstrarea limbii și culturii proprii, care sînt condamnate la dispariție dacă instituțiile europene, și în special Consiliul Europei, nu le vin în ajutor.

6. Adunarea reamintește textele pe care le-a adoptat în cazuri similare, în mod deosebit Recomandarea 928 (1981) cu privire la problemele educaționale și culturale ale limbilor și dialectelor minoritare din Europa, Recomandarea 1283 (1996) cu privire la istorie și predarea istoriei în Europa și Recomandarea 1291 (1996) cu privire la cultura idișă.

7. Acesta din urmă a recomandat înființarea, sub auspiciile Consiliului Europei, a unui „laborator pentru minoritățile etnice dispersate” cu mandatul, *inter alia*, al promovării supraviețuirii culturii minorităților sau al amintirii acestora, al desfășurării unei anchete cu privire la persoanele care mai vorbesc limbi minoritare, al înregistrării, colectării și păstrării monumentelor, al evidențierii limbii și

folclorului acestora, al publicării documentelor de bază și promovării legislației în vederea protejării culturilor minoritare împotriva discriminării sau a anihilării.

8. Adunarea recomandă Comitetului de Miniștri:

i. să încurajeze statele balcanice pe teritoriul cărora trăiesc comunități aromâne să semneze, să ratifice și să implementeze Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare și îi invită să sprijine aromânii, mai ales în următoarele domenii:

a. educație în limba maternă;

b. serviciul religios în aromână în propriile lăcașe de cult;

c. ziare, reviste și programe de radio și televiziune în limba aromână;

d. sprijin financiar pentru asociațiile culturale ale acestora;

ii. să invite celelalte state membre să sprijine limba aromână, de exemplu, prin înființarea unor catedre universitare destinate acestui obiect de studiu și să distribuie cele mai interesante producții ale culturii aromâne în Europa prin traduceri, antologii, cursuri, expoziții și producții teatrale;

iii. să instituie burse pentru artiști, scriitori, cercetători și studenți aparținând grupurilor minoritare aromâne de pe tot

cuprinsul Balcanilor, astfel încât ei să se poată angaja într-o muncă creativă corespunzătoare în domeniile limbii și culturii aromâne;

iv. să solicite Consiliului pentru Cooperare Culturală asigurarea coordonării activităților culturale aromâne din Europa în cooperare cu centrele academice aromâne recunoscute;

v. să invite ministerele educației din statele membre să includă istoria aromânilor în manualele de istorie a Europei;

vi. să încerce să dezvolte o cooperare și un parteneriat cu organizațiile, fundațiile și celelalte instituții interesate din sectorul privat în vederea implementării acestor recomandări;

vii. să ia în considerare cultura aromână în continuarea Recomandării 1291 (19996), în special, în privința „laboratorului pentru minoritățile etnice dispersate”. □

NOTĂ

1. Dezbaterile Adunării Parlamentare din 24 iunie 1997 (ședința a 18-a). Vezi Documentul 7728, raportul Comitetului pentru Cultură și Educație, raportor Dl. de Puig. Text adoptat de către Adunare în data de 24 iunie 1997 (ședința a 18-a).

Traducere de Judit-Andrea Kacsó

Populații vechi, inițiative noi: aromânii în atenția Consiliului Europei

RENATE WEBER

De câțiva ani de zile, mai ales după înlăturarea regimurilor comuniste din țările central și sud-est europene, precum și din spațiul ex-sovietic, Consiliul Europei și-a pus pe agendă o chestiune pînă atunci relativ ignorată: soarta grupurilor numericește reduse, cu caracteristici lingvistice și culturale distincte, eventual cu o apartenență religioasă diferită de cea a majorității populației din țările în care trăiesc, aflate în pericol de dispariție. De necontestat, această preocupare s-a accentuat pe măsura creșterii tulburărilor care au măcinat zona în ultimii 11 ani, îmbrăcînd forma unei expresii juridice și instituționale a filozofiei în conformitate cu care existența minorităților, etnice, naționale, religioase, cu trăsăturile lor lingvistice și culturale distincte de cele ale majorității sînt și trebuie să fie considerate un factor de îmbogățire a unei societăți și nu de tensiune. Multiculturalitatea astfel înțeleasă este una din avuțiile unei societăți, de care aceasta trebuie să se îngrijească, prezervarea ei fiind un factor de stabilitate internă și regională și, prin asta, de progres.

În 1994, câțiva membri ai Adunării Parlamentare a Consiliului Europei au avut inițiativa de a lansa o moțiune privind comunitatea aromânilor care trăiesc în Balcani (în Albania, Bulgaria, Grecia, Macedonia, Iugoslavia și România). Un raportor a fost desemnat din partea Comitetului pentru Cultură și Educație, spaniolul Lluís Maria de Puig, iar la capătul a doi ani de investigații în rîndul comunităților de aromâni din țările menționate, al autorităților statelor respective, pe baza expertizei oferite și de Institutul pentru Studii Est și Est-Europene din Viena, precum și a Universității din Freiburg, un Raport a fost elaborat la 17 ianuarie 1997 și prezentat Adunării Parlamentare.

În sesiunea sa din 24 iunie 1997, Adunarea Parlamentară a discutat acest raport și a adoptat **Recomandarea 1333 (1997) cu privire la cultura și limba aromână**. Recomandarea propune Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei să aprobe

un set de măsuri care ar urma să fie adoptate de statele unde există aromâni, ca și de Consiliul Europei, în vederea salvării culturii și limbii aromâne.

La rîndul său, Comitetul de Miniștri a solicitat opiniile unor organisme specializate ale Consiliului Europei, anume Comitetul Drepturilor Omului și Consiliul privind Cooperarea Culturală. Statul grec a avut posibilitatea de a face rezerve la comentariile acestora. În final, în ședința sa din 8-9 iunie 1999, Comitetul a fost de acord doar cu unele din măsurile propuse de Recomandarea 1333 (1997), care au căpătat astfel un caracter obligatoriu: „*statele respective [pe teritoriul cărora trăiesc aromâni] au fost invitate să susțină limba și cultura aromână pe baza măsurilor prevăzute de paragraful 8.i. al Recomandării 1333 (1997) a Adunării Parlamentare.*”

Este interesant de analizat textul Recomandării, așa cum a fost el adoptat de Adunarea Parlamentară, în paralel cu Raportul dlui de Puig, cu comentariile celor două organisme specializate, precum și cu decizia Comitetului de Miniștri.

Un consens a existat în privința ideii exprimate în paragraful 4 al Recomandării, și care reflectă filozofia Consiliului Europei, anume că „*acceptarea unui sistem pluralist de valori culturale este condiția esențială pentru stabilitate în Europa, mai ales în Balcani*”. În opinia Comitetului de Miniștri, „*acest pluralism trebuie să includă în mod natural încurajarea diversității lingvistice a Europei precum și a moștenirii culturale*”. Mai mult, Comitetul se referă în răspunsul său la „*educația pentru democrație și pluralism, în special la predarea istoriei*” pe care o consideră a fi „*una din sarcinile prioritare ale întregului sistem educațional*”. Această abordare este consistentă cu alte inițiative ale Consiliului Europei, inclusiv cu **Recomandarea 1283 (1996) cu privire la istorie și învățarea istoriei în Europa**, document care atrage atenția asupra necesității „*conștiinței cu privire la istorie ca o importantă aptitudine civică*”, fără de care „*individul este mai vulnerabil la manipulări politice și de altă natură*”.

Dincolo de această concepție generoasă însă, la descrierea măsurilor concrete necesare, au apărut abordările diferite.

Raportul lui Lluís Maria de Puig a avut menirea de a „*atrage atenția Adunării cu privire la amenințările împotriva unei populații care, deși puțin cunoscută, este parte integrantă a culturii europene. Această populație, în legătură cu ale cărei origini există neînțelegeri între specialiști, trăiește în Balcani de peste două mii de ani. N-a avut niciodată un stat independent și a fost adesea o minoritate în statele de reședință. Se pare că de-a lungul istoriei a păstrat relații de bună vecinătate cu popoarele alături de care a trăit și încă trăiește. În ciuda unei anume tendințe de integrare, (a fost aproape în întregime asimilată cu populația gazdă în nord-vestul Balcanilor) a reușit să rămână omogenă lingvistic și cultural. Cu toate acestea ea nu constituie <o comunitate> în sensul unui grup organizat și numai datorită schimbărilor politice din ultimii ani, practic în toate țările locuite*”

de aromâni, au apărut asociații culturale, locale, regionale și naționale, iar un număr de contacte internaționale a fost stabilit și s-a dezvoltat”.

Raportul merge atât de departe încât trece în revistă ipotezele privind apariția aromânilor în Balcani, sub diferitele denumiri cunoscute, și soarta lor de-a lungul istoriei, pînă după cel de-al doilea război mondial, inclusiv situația lor actuală și încercările de a determina statistic prezența lor în statele în care trăiesc. Ambele prezentări, bazîndu-se pe informații istorice interpretabile și chiar interpretate diferit de state, pe date statistice vechi, prea puțin relevante astăzi, sau enunțate de asociații ale aromânilor, fără a avea la bază cercetări sociologice pe care să se sprijine, au fost puternic contestate de cîteva state, Grecia mai presus de oricare altul.

Dar, indiferent de aceste date și contestări, raportul afirmă cu maximum de fermitate și cu o anume notă de dramatism, lesne de înțeles, că: *„Aromânii sînt un fenomen cu adevărat excepțional, într-adevăr unic din punct de vedere istoric, lingvistic și cultural. Și, totuși, această cultură atât de originală este în pericol, iar limba aromână este pe cale să se stingă în absența unui ajutor din partea instituțiilor europene, îndeosebi a Consiliului Europei. Ar fi cu totul de neimaginat să rămînem nepăsători și să privim dispariția unei limbi și a unei culturi atât de bogate”.*

În ciuda acestui apel și a opiniilor aproape tot atât de dramatic exprimate de Consiliul pentru Cooperare Culturală, Grecia a făcut rezerve care, în esență, neagă atât existența minorității aromâne ca atare, cît și a limbii aromâne. *„Recunoscînd existența unei auto-exprimări, culturi și tradiții aromâne și, mai ales, a unor dialecte într-un număr de state membre, trebuie totuși notat că există diferite puncte de vedere cu privire la originile istorice ale aromânilor. Însăși existența unei minorități etnice aromâne, presupusă a fi dat naștere la o diasporă în Europa, este puternic contestată. În realitate, populațiile care pretind acum a avea o cultură aromână și care folosesc dialecte aromâne nu se identifică neapărat ca membre ale unei minorități naționale care ar fi fost dispersată; aceasta este în orice caz situația aromânilor care trăiesc în Grecia. Faptul că în unele țări dialecte aromâne au supraviețuit numai în limba vorbită și diferă considerabil de la o regiune la alta în ceea ce privește sintaxa și vocabularul e o dovadă că ele pot cel mult fi învățate încetul cu încetul și puțin cîte puțin, orice încercare de predare a lor fiind lipsită de eficiență”.*

O asemenea poziție nu poate să suprindă, venind de la un stat care nu recunoaște existența minorităților naționale și care, în consecință, nu a semnat nici una din convențiile elaborate în cadrul Consiliului Europei privind protecția minorităților naționale sau a limbilor minoritare ori regionale. Pe de altă parte, trebuie subliniat felul insidios în care o astfel de atitudine afectează o comunitate. Cît timp nu există o recunoaștere a grupului ca atare, mai ales dacă negarea a fost de lungă durată — iar statul grec a desființat ultimele școli în limba aromână între 1945 și 1948 — e foarte greu să se mențină sau să se (re)articuleze o conștiință de sine privind o anume origine

națională. La fel, e greu să se transmită limba altfel decât oral cînd ea nu se mai învață la școală, iar faptul că ea este vorbită tot mai puțin, de o populație tot mai vîrstnică e o consecință firească. Datele statistice, la rîndul lor, nu reflectă realitatea. Experiența a dovedit că acolo unde a fost promovată o politică de recunoaștere a minorităților și de păstrare, chiar promovare, a caracteristicilor acestora există o mai mare șansă ca cei care aparțin grupului să recunoască apartenența și să o admită în cadrul unor cercetări sociologice, conștiința apartenenței la o anume comunitate nemaifiind ascunsă, ci, dimpotrivă, afirmată public.

Pe de altă parte, întregul proces de elaborare a Recomandării, opiniile exprimate reflectă spaima produsă de revendicările politice clamate de diferite minorități și care, nu o dată în decursul ultimilor 11 ani, au recurs la violență pentru obținerea lor. În privința aromânilor toată lumea a fost de accord că aceștia „nu au revendicări politice, ci doar doresc să obțină asistență pentru preservarea limbii și culturii lor care, în absența unui ajutor din partea instituțiilor europene și mai ales a Consiliului Europei, sînt pe cale să se stingă”.

Aceste repetate afirmări ale solicitărilor eminamente culturale și lingvistice nu au schimbat poziția Greciei, atitudinea ei puternic negativă reușind să influențeze deciziile luate în final cu privire la salvarea limbii și culturii aromâne. Adunarea Parlamentară, organism format din parlamentari ai statelor membre ale Consiliului Europei, nu s-a lăsat impresionată de această negare, exprimîndu-și „îngrijorarea în legătură cu situația critică a culturii și limbii aromâne, care există în peninsula balcanică de mai bine de 2000 de ani” și care „se confruntă cu o soartă similară celei a multor culturi europene care se sting pe zi ce trece sau care s-au stins deja”. Comitetul de Miniștri însă, format din reprezentanți ai guvernelor statelor membre, deși împărtășește această preocupare, a fost categoric influențat de opiniile primite și, mai ales, de rezerva exprimată de Grecia, în decizia pe care a luat-o, de acceptare parțială a măsurilor propuse în Recomandare,.

Setul de măsuri propuse de Adunarea Parlamentară — și așa la nivel declarativ — viza trei categorii de actori:

I. paragraful 8. i. — avea în vedere statele pe teritoriul cărora locuiesc aromâni. Acestea sînt invitate să semneze, să ratifice și să implementeze Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare și să-i susțină pe aromâni prin: educație în limba maternă; servicii religioase în limba aromână în bisericile lor; ziare, reviste, programe radio și de televiziune în aromână; susținere pentru asociațiile lor culturale. E interesant de precizat că în legătură cu aceste propuneri Comitetul Drepturilor Omului a avut o poziție destul de ezitantă, menționînd: „S-ar putea să existe printre persoanele care aderă la o identitate aromână importante diferențe în ceea ce privește percepția acestei identități și exprimarea ei. Astfel, persoane care se consideră ca aparținînd culturii aromâne nu se consideră și ca aparținînd unei minorități naționale. De aceea, cu toate că măsurile prevăzute în paragraful 8.i. sînt în general binevenite, trebuie să se

asigure, mai ales în lumina acestei diversități, că măsurile luate în fapt corespund unei nevoi reale exprimate de persoanele în cauză". Teama față de „impunerea cu forță” a unor măsuri de păstrare și promovare a limbii mi se pare exagerată, iar insinuarea unor revendicări individuale, și nu colective, nepotrivită. În ciuda acestei opinii, măsurile de mai sus au fost integral acceptate de Comitetul de Miniștri, fiind de altfel și singurele.

II. paragraful 8. ii — invita alte state membre să susțină limba aromână prin crearea de catedre universitare, diseminarea celor mai importante produse ale culturii aromâne în întreaga Europă, prin traduceri, antologii, expoziții, piese de teatru. Cu alte cuvinte, prin acest set de măsuri un stat ca România, de exemplu — care de-a lungul timpului s-a arătat interesat să susțină și chiar a susținut cultura aromână în alte țări — ar fi putut să aibă astfel de inițiative fără ca statul pe teritoriul căruia se găsea grupul beneficiar să poată să se opună. Comitetul de Miniștri n-a răspuns favorabil acestor recomandări.

III. În fine, o a treia categorie de actori urma să fie alcătuită din chiar organisme ale Consiliului Europei, Recomandarea vorbind de stabilirea unor burse pentru artiști, scriitori, cercetători și studenți din grupurile minoritare aromâne de peste tot din Balcani, care în acest fel ar fi putut face cunoscută cultura aromânilor. De asemenea, erau propuneri privind relațiile cu asociațiile aromânilor sau privind coordonarea activităților culturale ale acestora. Nici aceste propuneri nu au fost acceptate de Comitetul de Miniștri.

Practic, din cele șapte seturi de propuneri numai primul i s-a răspuns pozitiv de către Comitetul de Miniștri. Ce înseamnă aceasta din punct de vedere juridic și instituțional? Recomandarea, așa cum îi arată și numele, reprezintă un set de sugestii de care statele pot să țină cont, sau nu, în funcție de cât de deschise sînt ele însele față de ideea de multiculturalitate. Măsurile acceptate și de Comitetul de Miniștri, chiar dacă prezentate cu formula „statele au fost invitate”, au o altă greutate, practic dînd posibilitatea minorităților aromâne să solicite statelor în care trăiesc implementarea lor, respectiv educație în limba aromână, servicii religioase în limba maternă, susținerea asociațiilor culturale, susținerea unor publicații în limba aromână, introducerea unor programe radio și de televiziune în limba maternă sau care să promoveze și să facă cunoscută cultura aromână. E mult sau puțin, pentru o populație despre a cărei cultură și limbă se afirmă că sînt în pericol de dispariție? Evident, e mai mult decît era înainte de adoptarea Recomandării 1333 (1997). Întrebarea e dacă aceste măsuri sînt suficiente pentru a salva de la dispariție o limbă și o cultură. Răspunsul e și da și nu, în același timp. Sigur, însăși recunoașterea existenței acestei populații este un bun cîștigat, în ciuda opoziției făcută de Grecia. Cu siguranță odată creată sensibilitatea față de problema în sine va fi mai greu să se ia măsuri abuzive, care tind la asimilare. În același timp însă, invitarea statelor de „a lua măsuri”, de „a face”, de „a susține” riscă să rămînă o inițiativă pe hîrtie

cîtă vreme Consiliul Europei însuși, prin organismele sale specializate, nu se implică, alături de statele gazdă, în identificarea unor soluții constructive. Inutil de adăugat că lipsa fondurilor pentru realizarea practică a unor astfel de măsuri, indiferent de justificările bugetare pe care le-ar avea, reprezintă un mesaj profund nefericit. Pe scurt, atunci cînd un organism precum Consiliul Europei are inițiative de acest tip este de așteptat să aibă și capacitatea punerii lor în practică, sau cel puțin a inițierii primilor pași pentru această realizare. □

*

Renate WEBER (n. 1955), absolventă a Facultății de Drept din cadrul Universității București. Este avocată și profesoară la Școala Națională pentru Studii Politice și Administrative din București, directoare a Fundației pentru o Societate Deschisă România, membră în comitetul director al Centrului de Studii Internaționale și în comitetul consultativ al International Service for Human Rights, Geneva. A publicat numeroase studii în domeniul drepturilor omului și minorităților naționale, al implementării standardelor internaționale în domeniul drepturilor omului în România.

Bretona, o limbă în căutarea viitorului

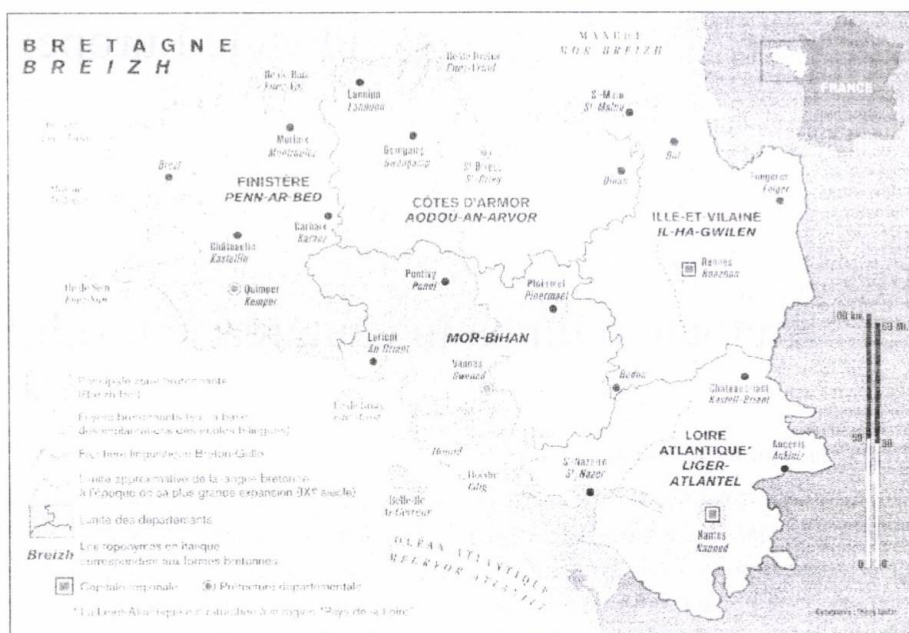
PER DENEZ

Bretania: Limba bretonă

Cînd vii dinspre est și pătrunzi în partea septentrională a Bretaniei, dacă abandonezi marile axe moderne care decupează la modul chirurgical spațiul, treci printr-unul dintre orașele-fortăreață, la urma urmelor foarte frumoase și demne de o vizită îndelungată, oraș care apăra hotarul de nord al țării, adică Fougères sau Vitré. La vreo cincizeci de kilometri mai departe, iată Rennes, una dintre cele două capitale bretone, cea în care își aveau sediul Parlamentul și Stările Generale ale Bretaniei; la intrarea în localitate se remarcă două plăci indicatoare, pe una se poate citi RENNES, pe cealaltă ROAZON: și iată că astfel, numaidecît, faci cunoștință cu plurilingvismul Bretaniei. Acest dublaj al panourilor este prezent de-a lungul drumurilor: există MONTROULEZ lângă MORLAIX, KEMPER lângă QUIMPER, GWENED alături de VANNES, ca să încheiem, într-un periplu circular, cu NAONED, adică NANTES, ceaialtă capitală bretonă, unde se înalță Castelul Ducilor. Aproape de Brest, la Releg-Kerhoun, după ce ai hoinărit un pic, poți să-i auzi pe elevi, la ieșirea din Collège - Lycée ROPARZ HEMON, vorbind o limbă care nu e franceza. Și, din descoperire în descoperire, vom putea, la Naoned/Nantes, să vizităm cele două școli DIWAN în care una dintre limbile de predare este bretona.

Bretona, limbă celtică

Faptul că bretona este diferită de franceză e un lucru evident: „*Tomm eo an amzer hiziv*”, corespunde lui „il fait chaud aujourd'hui, le temps est chaud aujourd'hui” (azi este cald): *tomm* = chaud (cald), *an amzer* = le temps (timpul), *hiziv* = aujourd'hui (astăzi). Sau, un alt exemplu: „*Setu aze merc'hed yaouank o c'hoarzhin laouen*”, care se traduce în franceză cu „Voilà des jeunes filles qui rient joyeusement” (Iată niște tinere fete care rîd bucuroase): *setu aze* = voilà (iată), *merc'hed* = filles (fete), *yaouank* = jeune(s) (tinere), *c'hoarzhin* = rire (rîd), *o* = marchează participiul prezent, *laouen* = joyeux, joyeuse(s), joyeusement

(bucuroase, cu bucurie). Dimpotrivă, înrudirea bretonei cu galica este la fel de evidentă: *tomm* = twym, *amzer* = amser (în galică: timpul care trece), *hiziv* = heddiw, *mer'hed* = merched, *yaouanc* = ieuanc, *c'hoarzhim* = chwerthin, *laouen* = llawen.

Bretona este într-adevăr o limbă celtică. Ea face parte din acea familie de limbi care, după ce au cunoscut o largă expansiune pe continentul nostru, se află azi în situația de a fi izolate în extremitatea nord-vestică europeană — exceptînd, pentru a fi compleți, cîteva minuscule „colonii” în Canada și Argentina. Irlandeza, gaelica din Scoția și manx-ul constituie ramura gaelică a ei, bretona, cornica și galica formează ramura ei britonă. Acestea stabilesc astfel liantul cultural și istoric între Irlanda, Scoția, Insula Manx, Bretania, Cornouaille și Țara Galilor, liant care justifică romantica deviză a Congresului Celtic Internațional (*Kendalc'h Keltick Etrevroadel*): „*C'hwec'h bro, un ene*”/„*Six pays, une âme*” (Șase țări, un suflet). Aceste țări împărtășesc, în afara unui vocabular de origine comună, particularități sintactice care le sînt unice: de exemplu, faptul că marchează genul (masculin/feminin) printr-o mutație sau non-mutație a consoanei inițiale. Astfel, în bretonă, unde *bihan* = petit (mic), *koant* = joli (drăguț), *mab* = fils (fiu), *merc'h* = fille (fiică), *ar* = articol hotărît, vom avea: *ar mab bihan koant*, fără mutație consonantică, ceea ce marchează masculinul, *arverc'h vihan goant*, cu mutație consonantică, ceea ce marchează femininul, articolul rămînînd neschimbat. Limbile celtice mai au ceva în comun, în afara gramaticii: după ce au fost vectorii unor strălucite civilizații care au marcat patrimoniul nostru comun, — să ne gîndim de

pildă la grandioasele texte irlandeze vechi, la povestirile arthuriene sau la dramatica istorie a lui Tristan și a Isoldei, — ele au devenit, timp de secole, ținta unor politici de ștergere și de eradicare, odată cu distrugerea organizării sociale, instituționale și politice care le permitea deplina exprimare și odată cu emigrarea, impusă militar sau constrânsă economic, a unor părți importante ale populațiilor lor. Doar azi, cursul istoriei pare să se fi schimbat și o reapropriere populară se exprimă și se impune. Irlanda e independentă, Scoția și Țara Galilor se instalează într-un regim de autonomie. Dar în ceea ce privește limba bretonă, viitorul ei se anunță sumbru dacă voința statală de a o distruge nu slăbește și dacă drepturile culturale cele mai elementare nu sînt recunoscute populației care o vorbește.

Istorie: de ce bretona în Bretania?

Celelalte limbi fiind insulare, bretona e singura limbă celtică implantată azi pe continentul european. Această situație merită să fie explicată. Galica, limbă celtică, vorbită pe vremuri în întreaga Europă, s-a instalat în Armorique — peninsula noastră nu a primit numele de Bretania decît cîteva secole mai tîrziu — în perioada numită La Tène (circa 300 î.Ch.) [de la numele unei localități din Elveția, este denumirea primită de cea de-a doua epocă a fierului din neolitic. n.tr.]. În anul 58 î. Ch., Iulius Caesar a început cucerirea galilor. El distruge flota veneților, care se stabiliseră în regiunea în care se situează astăzi Gwened/Vannes, îi execută pe capi și vinde populația la licitație: acest fapt pune capăt rezistenței armoricanilor. În anul 50, cucerirea Alesiei pune capăt rezistenței galice. De la acea dată, Roma preia administrarea și romanizarea ținutului. Începînd cu secolul al III-lea, invaziile francilor și ale celorlalți alemani care, trecînd linia munților Vosges, înaintează în forță în estul Galiei, încep să clatine Imperiul Roman.

Alți celți, bretonii, erau instalați în insula Bretania, azi Marea Britanie. Între Bretania și Armorique, Canalul Mîneei nu constituia o frontieră ci o cale de comunicație: relațiile și schimburile dintre bretoni și galii armoricani erau permanente. Dar abia în secolele al V-lea și al VI-lea o emigrație masivă, provenind mai ales din Galia, din Cornouaille și din Devon, a schimbat și a reînnoit populația armoricană. Armorique a devenit atunci Bretania, iar bretona, limba sa. Bretonii, înaintînd dinspre vest către est, iar francii progresînd de la est la vest, era firesc să rezulte confruntări pe cîmpurile de luptă. În anul 845, Nominoë zdrobește armata francilor conduși de împăratul Charles Le Chauve/Carol Pleșuvul/ la Ballon, aproape de Redon. În 848, Nominoë este uns rege al Bretaniei în catedrala de la Dol. În anul morții sale, 851, Bretania se bucura de o independență solidă, iar fiul său Erispoë îl silește pe adversar să recunoască granițele țării, rămase neschimbate pînă în zilele noastre. Victoria lui Nominoë este celebrată în fiecare an la Ballon.

Imigrația bretonă nu a avut nimic dintr-o fugă dezordonată din fața invadatorilor saxoni cuceritori ai Marii Britanii. Ea s-a făcut sub conducerea unor

șefi militari și religioși pe care vocea populară, în afara bisericii, i-a proclamat „sfinți” și care sînt și azi cinstiți ca atare. Unul dintre aceștia, Konvoion, l-a ajutat pe Nominoë la construirea unei Bretanii independente: mănăstirile au fost într-adevăr atît centre de viață culturală și administrativă cît și spirituale. Recent a fost editată în facsimil opera *le Cartulaire de Redon*, manuscris din secolul al XI-lea, redactat în abația fondată de Sfîntul Konvoion, unul dintre rarele documente salvate de la distrugere din biblioteca sa: scrierea este în latină dar conține numeroase nume și cuvinte în bretona veche, care atestă competența acestei limbi în domenii considerate deseori străine de bretona modernă, cum ar fi cel al administrației.

Bretona veche și medie

Cel mai vechi text cunoscut în bretona veche se află într-un manuscris conservat la Leiden, Olanda, și anume două pagini dintr-un tratat de medicină care datează de la sfîrșitul secolului al VII-lea. Ceea ce se știe despre bretona vorbită aproximativ în acea epocă se bazează în mod esențial pe niște glose ale unor manuscrise latine colectate de profesorul Léon Fleuriot (1923-1987) care a putut, pornind de la acestea, să întocmească un Dicționar și o Gramatică (1964). Astfel se dă numele de bretona veche formei celei mai vechi atestate a limbii celte vorbită în Armorique, devenită apoi Bretania. Din acea perioadă nu ne-au parvenit lungi poeme asemănătoare celor care s-au păstrat în galică: doar niște note și scurte traduceri scrise între secolele VII-XII. Dar începînd cu secolul al XIV-lea, textele vor da mărturie despre o nouă stare a limbii, care se va numi bretona medie. Iar această bretonă medie, datorită mai ales poemelor sale și teatrului său, ne este infinit mai cunoscută: Emil Ernod/Emile Ernault (1852-1938) i-a adunat vocabularul (1888, 1895-1896) și cîteva opere de căpătîi îi atestă bogăția literară: în 1876 Kervarker/ La Villemarqué (1815-1895) și-a publicat cele mai frumoase poeme — precum *Buhez Mab-Den* (La vie de l'homme - Viața omului), *Tremenvan an itron Gwerc'hez Maria* (Le trépas de Madame la Vierge Marie - Adormirea Fecioarei Maria) și *Pemzek Levenez Maria* (Les quinze joies de Marie - Cele cincisprezece bucurii ale Mariei) — și, în 1914, Ernod/Ernault mai dădea o ediție a impozantului volum *Mirouer de la Mort* — doar titlul este în franceză — care în aproximativ 4000 de versuri vorbește despre morți fericite sau nefericite: infernul, în treacăt fie spus, inspirîndu-l mult mai mult pe autor, Yann an Arc'her, decît paradisul. Un aspect caracteristic al producției în bretona medie este faptul că aceasta folosește un sistem de rime finale și de rime interne, pe care desigur îl putem considera complicat, dar care amintește foarte mult de prozodia din galeză. Rezultă deci faptul că o tradiție și un învățămînt poetic au fost menținute fără întrerupere în Bretania în ciuda războaielor și a invaziilor care au zguduit istoria ținutului. Numărul restrîns de manuscrise și de incunabule care ne-au parvenit își află explicația în distrugerea totală a bibliotecilor noastre — conservate în mănăstiri și castele — distrugere care a culminat în perioada Revoluției Franceze.

Bretania: independență și autonomie

Nu e de prisos să schițăm istoria politică a Bretoniei. Ultima confruntare militară, de la Stat la Stat, cu Franța a avut loc la 24 iulie 1488, la Saint-Aubin-du-Cormier, aproape de Fougères: oastea bretonă, o forță alcătuită din 11.000 de bretoni, englezi, germani și gasconi, a fost învinsă, 6.000 de bărbați și-au aflat acolo sfârșitul, iar ducele Francisc al II-lea s-a stins puțin după aceea. Revolte populare s-au opus ocupației franceze, dar moștenitoarea tronului, ducesa Anne, s-a căsătorit cu regele Franței, Carol al VIII-lea, în 1491, apoi, văduvă, cu succesorul acestuia, Ludovic al XII-lea, în 1499, nu fără să fi negociat cu cel din urmă un contract care garanta independența Bretoniei. Abia treizeci de ani mai târziu, în 1532, Francisc Întâiul, rege al Franței, a reușit, prin diverse manevre, să convingă Stările Generale ale Bretoniei, alungate din capitala lor și exilate în orașelul Gwened/Vannes, ocupat de două regimente de dragoni, să accepte uniunea, printr-un tratat care îi recunoștea totuși Bretoniei deplina autonomie. Au izbucnit revolte, precum aceea a Bonetelor Roșii (*Bonedoù Ruz* - Les Bonnets Rouges), în regiunea Karaez/Carhaix, în anul 1675: despotismul Regentului francez care a mărit impozitul sfidînd prevederile tratatului de uniune a provocat revolta de la Roazhon/Rennes, cea de la Naoned/Nantes și din satele în care notarul ar Balp, publicînd un „Code Paysan” - Cod țărănesc - a preluat conducerea revoltei. Represiunea a fost atroce, cu jafuri, distrugeri și zeci de mii de spînzurați. Ea s-a prelungit pe vreo douăzeci de ani și s-a încheiat cu raderea de pe fața pămîntului a suburbiilor orașului Roazhon/Rennes și cu expulzarea locuitorilor. În 1720, Pontkalleg și trei dintre prietenii săi au fost decapitați pe eșafodul din Naoned/Nantes: printr-un Act de Asociere, aceștia adunaseră sute de gentilomi care să susțină revoltele populare și să obțină sprijinul Spaniei pentru restabilirea libertății bretone. *Barzhaz Breizh* a cules o *gwerz* populară (poem dramatic cîntat) care îi celebrează amintirea. Cea mai lungă insurecție, aceea a Șuanilor [*la Chouannerie*] — revoltă populară care a mobilizat ajutoare din toate clasele sociale și ale cărei cauze au fost multiple: suprimarea autonomiei bretone cu interzicerea Stărilor Generale și a Parlamentului din Bretania, impuneri grele, rechiziționări de bunuri și recolte, constituție civilă a clerului, înrolarea a 300.000 de bărbați — a ținut din 1788 pînă în 1800, lăsînd în urmă sechele de violență și de agitație timp de douăzeci de ani. Una dintre cele mai celebre căpetenii șuane, Kadoudal, a fost decapitată în anul 1804.

Încetul cu încetul, sfârșitul independenței urma să ducă la dispariția marinei comerciale bretone care era dintre cele mai puternice și gira un comerț înfloritor în porțiunea maritimă a Europei de Vest. Bogata industrie textilă care înzestra diversele flote europene cu pînze de înaltă calitate era periclitată, iar povara impozitelor, tot mai ridicate, în disprețul tratatului de uniune, în ciuda opoziției constante a Stărilor Generale ale Bretoniei, nu a întîrziat să frîneze creația artistică și arhitecturală ca și dezvoltarea economică. Reprimarea revoltelor populare nu făcea decît să agraveze situația.

Momente faste și nefaste pentru limba bretonă

Crearea unui regat breton sub egida lui Nevenoe/Nominoé marchează perioada de maximă expansiune a limbii bretone: instrument de guvernare și de studiu, ea este limba comună a unei societăți bine structurate și aflată în plină dezvoltare. Invaziile vikingilor (în secolul X) îi vor da o dură lovitură: mănăstirile, adică locurile unde se transmitea cultura scrisă, se goleau de călugării care plecau să pună la adăpost de prădători relicvele sfinte și cele mai prețioase manuscrise; poezii, cântăreții și istoricii care își duceau traiul alături de căpeteniile războinice, piereau în lupte odată cu mulți dintre aceștia; și clasele populare plăteau un greu tribut, demografic și cultural. Încetul cu încetul bretona s-a retras de la est către vest pînă la o „frontieră lingvistică” trecînd grosso-modo de la Sant Brieg/Saint Brieg la Gwened/Vannes, cu o enclavă importantă în jurul lui Gwennran/Guérande. În partea estică a provinciei, Haute-Bretagne, se va practica un dialect roman, numit gallo, pentru care o mișcare tînă revendică astăzi statutul de limbă. Bretania se divide așadar într-o Haute-Bretagne (Bretania de Sus), al cărei dialect tradițional este gallo, și o Basse-Bretagne (Bretania de Jos), unde se practică în mod tradițional bretona. Franceza, instalată mai întîi în orașe, amenință atît bretona cît și dialectul gallo. Noțiunea de „frontieră lingvistică”, istoricește valabilă, și-a pierdut mult din semnificație: în ce privește bretona, aceasta se inserează azi în întreaga viață citadină a Bretoniei.

Înlocuirea tuturor limbilor minoritare cu franceza și prin urmare dispariția acestora pare un fapt înscris în logica unui stat dintotdeauna centralist, oricare ar fi fost regimul său politic. Ordonanța regală de la Villers-Cotterêts (1539) impunea redactarea actelor oficiale în franceză. Revoluția Franceză a tradus în termeni ideologici această voință de a distruge „idiomurile”. Legile lui Jules Ferry, care organizau învățămîntul de stat în perioada 1880-1883, au interzis folosirea în școli a oricărei limbi alta decît franceza. În anii 1900-1905, Emile Combes, Președinte al Consiliului și ministru al Cultelor, a suprimat vîrsămîntul „indemnizației Concordatului”, instaurată în 1801 prin acordul dintre Imperiul Francez și Sfîntul Scaun, preoților care, în parohiile lor, continuau să-și țină predicile și catehismul în bretonă. În noiembrie 1923, Statul, punînd stăpînire pe stațiile de radio create de grupuri de cetățeni și organizîndu-le într-un sistem centralizat, a interzis folosirea în antenă a oricărei limbi alta decît franceza. În 1925, domnul de Monzie, ministru al Instrucțiunii Publice, a declarat: „Pentru unitatea lingvistică a Franței, limba bretonă trebuie să dispară”. În 1972, un distins literat, cum era Președintele Pompidou, se pronunța la Strasbourg: „Nu există loc pentru limbile regionale într-o Franță destinată să marcheze Europa cu propria-i pecete”. În anul 1992, un nou „Articol 2” era adăugat la Constituția Franței, care specifică: „Limba Republicii este limba franceză”. Acest Articol 2 a avut multiple consecințe. De pildă, în 1997, domnul Juppé, pe atunci Prim-Ministru, inaugurînd un ajutor financiar acordat presei regionale săptămînale, restrîngea acest ajutor doar la ziarele redactate în

franceză: toate eforturile depuse pentru modificarea acestei decizii au rămas zadarnice. O politică de excludere a bretonei din viața publică, din școală, din cazărmi, apoi din biserică, din radio pînă în 1941, nu putea, în ciuda luptei curajoase a mișcării bretone, să nu aibă efecte teribil de negative. Prin urmare, nu e deloc de mirare faptul că bretona se află azi într-o situație foarte dificilă.

Dicționarele

Pe plan cultural, marile poeme scrise ale bretonei medii, difuzate de o tiparniță foarte devreme creată în Bretania (*le Catholicon*, dicționar breton-latin-francez, este publicat în 1499) vor înceta să apară. Editarea în bretonă va deveni instrument de prozelitism religios: asta nu înseamnă că lucrarea a fost neinteresantă din punct de vedere literar. Publicarea de către Părintele Maunoir, iezuit, (1606 - 1683) a unui dicționar intitulat în mod curios *Sacré Collège de Jésus* (1659) marchează pentru limba scrisă trecerea de la bretona medie, cea a marilor poeme aliterate, la bretona modernă. Activitatea lexicografică se va dezvolta și, trebuie spus, va rămîne și rămîne mereu importantă în Bretania: Părintele Grégoire, de la Rostrenen (?1672 - 1750) și Dom Pelletier (1663 - 1733) au publicat gramatici și dicționare cu sprijinul Stărilor Generale din Bretania. Au urmat apoi Vies des Saints - Viețile Sfinților în bretonă: *Buhez ar Sent*, foarte populare, ele au avut cel puțin avantajul de a obișnui oamenii cu practicarea cotidiană a lecturii, complement important al alfabetizării promovate în „micile școli”.

Un alt lexicograf, Ar Gonideg/Le Gonidec (1775 - 1838) a fost cel care a marcat trecerea la bretona contemporană: în afară de Gramatica sa (1807) și de Dicționare, publicate chiar de el (1821) sau de discipolul său Kervarker/La Villemarqué (1847, 1850) el a publicat, cu ajutorul galilor de la *Bible Society* (preocupați să pună cărțile sfinte la dispoziția verilor lor bretoni), o traducere a Noului (1827) și a Vechiului Testament, cel din urmă nefiind publicat decît în 1866 de către Troude (1803 - 1885) și Milin (1822 - 1895). Reforma sa ortografică, numită de el „filosofică”, și pe care am putea-o caracteriza drept „fonologică”, rămîne, după nenumărate îndreptări, la baza practicii contemporane.

Ortografia bretonă

Precum toate limbile, inclusiv franceza, bretona se realizează sub forma multiplelor graiuri, al căror număr nu se poate determina în mod științific. În mod comun și tradițional, se consideră că bretona se compune din patru „dialecte”: leonez, cornic, tregorez și vanetez. Acest inventar nu este lingvistic ci sociologic: patru „dialecte” pentru că existau patru episcopii care păstrau limba și vechile obiceiuri bretone [„bretonnants”]. Perfecționiștii adaugă dialectul „goëlo”, din partea bretonantă a episcopiei Sant Brieg/Saint-Brieuc.

Fiecare episcopie își avea propriul catehism, propria culegere de imnuri religioase, uneori propria Carte de Liturghii, propriile Vieți ale Sfinților, propriile Scrisori

Episcopale, totul supus obligației de Imprimatur și de Nihil Obstat. Și astfel că pentru fiecare din cele patru „dialecte” se stabilise câte o normă ortografică. În 1907, Academia Bretonă, adunată în jurul lui Fransez Vallée (1860 - 1949) și a lui Emil Ernod, a unificat sistemele dialectale din Léon, Cornouailles și Tréguier într-o singură normă scrisă bazată pe principiile lui Le Gonidec, pe care au numit-o K.L.T., ortografia din Vannes rămânând în afara înțelegerii. Consultările dintre scriitori în vederea desăvârșirii uniunii, încurajate de episcopul de Vannes, Monseniorul Tréhiou, au pus bazele, în 1936, unui acord care a fost semnat în 1941 de toate organizațiile bretone, stabilindu-se astfel ortografia K.L.T.G. Ca peste tot aiurea, schimbările ortografice au declanșat convulsii. Ele s-au calmat azi și sistemul unificat adună marea majoritate a lumii culturale. Dar și mai semnificativă este această ortografie, folosită de toți cei care nu consideră bretona ca pe un vestigiu al trecutului ci ca pe un instrument cultural pentru dezvoltarea unui popor.

Literatura orală

O altă existență culturală, care nu trecea nici prin scris, nici prin tipografie, asigura coeziunea societății bretone: bogăția literaturii orale va începe să fie pusă în evidență către mijlocul secolului al XIX-lea. Bretania se integra astfel evoluției generale a ideilor într-o Europă care, după abordarea elitistă a Secolului Luminilor și a Revoluției Franceze esențial burgheză, lua în considerare, mai întâi sub aspect cultural, apoi politic, populațiile minoritare și nerecunoscute. A început cercetarea poemelor cîntate și a poveștilor. Primul dintre acești colecționari de bogății populare a fost Kervarken/La Villemarqué, al cărui *Barzhaz Breizh* (1839, 1867) are parte de aceeași celebritate prin multiplele editări: el a publicat în paginile sale poeme dramatice (*gwerzioù*), poeme bucolice sau de dragoste (*sonioù*) și poeme religioase (*kanennoù*), conform unei trilogii încă acceptate. A urmat apoi Fañch An Uhel/ François Luzel (1821 - 1895), cel mai activ dintre toți: el a adunat povești, din care din nefericire nu a păstrat decât în mică măsură textul breton, — text care a fost integral reeditat de *Al Liamm* — , și un important număr de *Gwerzioù* și *Sonioù*, disponibile în patru mari volume. Gab Milin a cules și a publicat, în bretonă, foarte frumoase povești tradiționale, azi accesibile în ediții moderne. Se începe doar publicarea unor colecții rămase în manuscris, precum aceea a lui Pengwern (1807 - 1856), îngrijită de *Hor Yezh*.

Literatura orală și-a găsit o fericită expresie într-o altă artă: teatrul. În ciuda interdicțiilor, „misterul” rămânea un divertisment apreciat atît la sate cît și la orașe, în așa de mare măsură încît unii actori își pierdeau numele patronimice și ajungeau să nu-l mai poarte decât pe cel al rolului interpretat. Acest teatru s-a păstrat prin copiiile pe care și le treceau actorii din mînă în mînă pentru a-și învăța rolurile, sau pe care le împrumutau în serile de iarnă. Ar Gondeg, primul, în colaborare cu abatele Sionnet, a pregătit pentru editare — postum, 1837 — *Buhez Santez Nonn* (Vie de Sainte Nonne, Viața Sfintei Călugărițe), text în bretona medie. Fañch An Uhel, în afara colectării

unor cîntece și povești, a adunat un mare număr de piese, manuscrise sau imprimate, din care a constituit un depozit la Biblioteca Națională din Paris. Dintre acestea, el a publicat două: *Santez Tryphina hag ar roue Arzur* (Sainte Tryphine et le Roi Arthur, Sfînta Trifina și regele Arthur) (1863) și *Buhez St. Gwenole, abad* (Vie de St. Gwénolé, père abbé, Viața Sfîntului Gwénolé, părinte abate) (1889). Inventarul pieselor manuscrise risipite prin diverse biblioteci se ridică la peste 300. Puține au fost publicate. Unul dintre titlurile cele mai importante, *Ar Varn Diwezhañ* (Le Jugement Dernier, Judecata de pe urmă), pregătit pentru editare și completat cu o gramatică de Roparz Hemon, apare în anul 1998 la editura *Skol*, cu ocazia celei de-a douăzecea comemorări a morții sale. Și tinerii cercetători sînt tot mai interesați de acest teatru care, în ciuda temelor istorice sau biblice, era cu adevărat un teatru al vieții. Cea mai celebră dintre trupele bretone, *Strollad ar Vro-Bagan*, alături de piese de factură modernă, se inspiră deseori din stilul și din modele promovate de acest tip de teatru: Jocul Pasiunii, interpretat de această trupă rămîne în memoria tuturor.

Muzica și artele

Poeemele populare, urmînd tradiția antică, erau cîntate. Kervaker le-a publicat, în al său *Barzhaz Breizh*, nu numai textul ci și muzica. Faîch An Uhel a neglijat să facă acest lucru: o jumătate de secol mai tîrziu li se vor regăsi din fericire și cuvintele și melodiile, niște melodii, cine știe?, poate diferite de cele pe care le auzise An Uhel. De atunci, colectarea lor nu a încetat. Ea este azi centralizată de asociația *Dastum* care adună atît cîntecele în bretonă cît și pe cele în gallo, cealaltă limbă bretonă. Fondatorul ei, Patrick Malrieu, a fundamentat o recentă teză de doctorat pe studiul a 5.000 dintre aceste cîntece. O mișcare muzicală de o extraordinară vigoare, aliind tradiționalul cu creația, a așezat muzica bretonă, sub diversele sale aspecte, inclusiv cele mai moderne precum jazzul și rockul, în centrul vieții culturale și sociale din Bretania. Ca și în cazul muzicii irlandeze, muzica bretonă e azi recunoscută pe plan internațional: fie că ne gîndim la Stivell, la Dan Ar Braz sau la acele uluitoare *bagadoù*.

Cele două instrumente muzicale caracteristice Bretaniei sînt cimpoiul breton [„le binou”] și bombardă [„la bombarde”]: ele erau folosite îndeosebi de cuplul de „sunători” pentru dans, atunci cînd dansul respectiv nu era condus de cîntăreți după tehnica *Kan ha Diskan*. Prin anii 30, cimpoiul scoțian [„bagpipe”], care în versiunea bretonă a primit numele de *biniou bras* pentru a-l distinge de *biniou kozh*, a fost introdus în Bretania, și din 1943 s-au constituit acele ansambluri muzicale remarcabile, „les *bagadoù*”, compuse din cimpoaie scoțiene, bombarde și tobe: defilările acestora făceau mulțimile să vibreze atît de tare încît marina și armata franceză au vrut să le aibă fiecare în dotare. De cîțiva ani asistăm la o evoluție: noi instrumente sînt integrate în *bagad*, care devine astfel orchestră. Nivelul muzical, scos în evidență în cadrul concursurilor anuale, este foarte ridicat

și învățăceii în domeniu se numără cu miile. Un alt aspect interesant este faptul că tinerele fete se integrează tot mai mult în aceste orchestre: istoria acestor *bagadoù* e exemplară pentru vitalitatea culturală a Bretaniei.

Aceeași preocupare de inserție în lumea modernă, în spiritul unei tradiții în dezvoltare, se manifestă atât în cîntec cît și în dans: alături de *Kelc'hioù Keltiek* (Cercuri Celtice - Cercles Celtiques), fondate cu vreo șaizeci de ani în urmă și numărînd cîteva sute, ansamblurile de dans precum *Tamm Kreiz* se consacră creației. Tradiția este continuată de grupuri și cîntăreți de calitate, ca Yann - Fañch Kemener și Denez Prigent: cîntul, cuplul cimpoi breton - bombardă, „la veuze”, „la vielle” (instrumente specifice), clarinetul, acordeonul diatonic, harpa celtică, toate suscită și acum cel mai mare interes. Formațiile *festoù-noz*, ansambluri populare de dans, pot aduna sute, ba chiar mii de participanți, în timpul marilor festivaluri — cum este Festivalul Interceltic de la Lorient/An Oriant, numit *Emvod ar Gelted* — care se constituie atât în vitrine ale unor bogății tradiționale cît și în focare de creație. Și nu trebuie neglijat aspectul revendicativ al cîntului breton: Glenmor (1931 - 1996) i-a fost pionier, Servat (în franceză), Youenn Gwernig, poet și cîntăreț (în bretonă), sînt marile sale nume. Sporturile se bucură de aceeași favoare: *gouren*, sau lupta tradițională, are acum mii de „licențiați” și a fost de curînd admisă ca materie opțională la examenele școlare.

În domeniile picturii, sculpturii, arhitecturii, literaturii, muzicii simfonice, în domeniul artelor habitatului, mișcarea *Seiz Breur* a impus în istoria bretonă artiști precum Janed Malivel (1895 - 1926), René-Yves Kreston (1898 - 1964), Xavier de Langleiz (1906 - 1975), James Bouillé (1894 - 1945), Jo Savina (1901 - 1983), Paul Le Flem (1881 - 1984) și mulți alții. Mișcarea lor, ca și operele lor rețin atenția cercetătorilor, iar muzeele se consacră acestor artiști a căror influență este prezentă și azi.

Literatura scrisă

În secolul al XIX-lea se va afirma o reînnoire a literaturii scrise, pe măsură ce se făceau marile colecte: An Uhel și Milin au fost în egală măsură și poeți. Mulți alții s-au lansat în poezie, basm sau povestire — și nu menționăm aici literatura de prozelitism religios, catolic sau chiar protestant, inițiată odată cu sosirea în Bretonia a cîtorva misiuni venite din Țara Galilor și care nu a încetat să se dezvolte. Editarea era destul de activă, iar vînzarea producției de carte îi permitea o dezvoltare rezonabilă. S-au creat periodice puse fie în slujba ideii bretone, fie a ideii religioase, fie a amîndurora: autorii găseau aici spațiu pentru scrierile lor. Abundența de texte rimate din publicațiile de limbă bretonă rămîne uimitoare. Încă de atunci, prozodia a adoptat modelul francez, viața satelor dă naștere la tablouri calme și melancolice, tinerele fete inspiră o iubire întotdeauna platonică și în general nefericită, limba și ținutul suscită jurăminte de fidelitate veșnică. Se

disting câteva opere: de exemplu, *Emgann Kergidu* (Le Combat de Kerguidu, Lupta lui Kerguidu) de Lan Inizan (1877, 1878), povestiri ale rezistenței populare în fața soldaților Revoluției Franceze. O mișcare către modernitate va fi schițată de Taldir - Jaffrennou (1879 - 1956) și Fransez Vallée (1860 - 1949): prin ziarele, periodicele și diversele lor publicații, aceștia vor stabili un contact mai strâns între expresia literară în bretonă și viața citadină. Din 1898, Vallée publică săptămînalul *Kroaz ar Vretoned* (La Croix des Bretons, Crucea bretonilor) — toată viața, Vallée va fi un susținător fidel al mișcării naționale — și în 1904 Taldir crează *Ar Vro* (Le Pays, Țara), revistă de limbă bretonă, apoi *Ar Bobl* (Le Peuple, Poporul), ziar bilingv. Printre autorii pe care îi grupează, câțiva crează o frumoasă operă: Erwan Ar Moal (1874 - 1957), povestitor și ziarist curajos, Ivon Krog (1885 - 1930), povestitor, Y.-F. Jakob (1882 - 1938), poet. Dar trebuie totuși să spunem că cea mai mare parte a acestei producții, deseori agreabilă la lectură și întotdeauna prețioasă din punctul de vedere al limbajului, nu va putea dăruii Bretoniei, literar vorbind, opere de mare valoare.

Un mare pas a fost făcut în perioada 1900 - 1914, cînd s-au pus bazele unei mișcări bretone moderne pe care Marele Război urma să o facă să dispară în noroiul și sîngele tranșelor de la Verdun și Izer. În 1911 a fost creat primul Partid Național Breton, *Breiz Dishual* (Bretagne Libre), iar Emile Masson (1869 - 1923), care a participat la fondarea acestuia, făcea cunoscute ideile socialiste în revista sa *Brug* (1913). În paralel, abatele Yann-Vari Perrot (1877 - 1943) cuprindea ideea națională în mișcarea catolică de limbă bretonă, în paginile publicației lunare *Feiz ha Breiz* (Foi et Bretagne, Credința și Bretania) (1912). Loeiz Herrieu (1879 - 1953) lansa o revistă lunară în limba vanetă, *Dihuanamb* (Réveillons-nous!, Să ne trezim!) (1905) și, în zilele de duminică, se adresa mulțimilor în limba bretonă. În periodicul *Brittia* (1912), Iwan An Diberder (1887 - 1959) și Yan-Ber Kalloc'h (1888 - 1917) purtau polemici viguroase împotriva regionalismului. F. Vallée și Emil Ernod/Ernault, să ne aducem aminte, realizau unificarea ortografică a celor trei mari „dialecte” bretone (*Kerne - Leon - Treger*, Cornouaille - Léon - Trégor), rupînd astfel cu tradiția ecleziastică a cite unui dialect pentru fiecare episcopie. Atunci au apărut primii doi mari autori moderni: Tangi Malmanche (1875 - 1953), dramaturg, și Yann-Ber Kalloc'h, poet. Amîndoi vor să creeze o literatură națională îndepărtată de acele poncife regionaliste care permiteau făcătorilor de rime să-și înșire versurile. Malmanche se inspiră din cîntece sau povestiri tradiționale, precum și din viața cotidiană a contemporanilor săi: în *Gurvan, ar marc'heg estrañjour*, (Gurvan, le chevalier d'ailleurs, Gurvan, cavalerul de aiurea) (1923), textul este profund poetic, atît ca formă cît și ca inspirație. Culegerea lui Kalloc'h, *Ar en deulin* (A genoux, În genunchi), publicată postum (în 1921 și în 1935), este introspectivă și teribil de sumbră — viața lui, e adevărat, nu a fost decît un lung șir de drame și de insuccese —, dar plină de o emoționantă și cîteodată înspăimîntătoare grandoare. Opera teatrală a lui Malmanche a fost în întregime reeditată de *Al Liamm* (1950 - 1975).

Literatura contemporană

După Marele Război, mișcarea bretonă a reînviat datorită unui tineret îndrăzneț căruia i se vor alătura mai târziu supraviețuitorii hecatombeii. Ea se afirmă pe toate planurile: politic, cu *Breiz Atao* (Bretagne toujours, Bretania întotdeauna), artistic, cu *Ar Seiz Breur* (Les sept frères, Cei șapte frați), literar, cu *Gwalarn* (Nord-Ouest, Nord-vest), pe planul nou al luptei organizate în favoarea limbii, cu *Ar brezhoneg er skol* (Le breton à l'école, Bretona în școală) și *Ar Falz* (La faucille, Secera). Nu dăm aici decât principalele repere dintr-o abundență care va cuprinde toate aspectele societății.

Revista *Gwalarn* (1925), sub direcția lui Roparz Hemon, va așeza bretona la locul cuvenit în cadrul literaturii europene moderne. Roparz Hemon, nuvelist, poet, eseist, gramatician, traducător (1900 - 1978), își impune viziunea privind „bretona - limbă a viitorului” și influențează munca prietenilor săi. E de ajuns să citești textele lui Jakez Riou (1873 - 1939) de dinainte și de după crearea revistei *Gwalarn* pentru a sesiza măsura schimbării: nuvelele sale din volumul *Geotenn ar Werc'hez* (L'herbe de la Vierge, Iarba Fecioarei) (1934) rămân un model de formă și de limbă, în sumbre tablouri de vieți sfărimate. De la poveste s-a trecut la nuvelă, de la poezie la poem, de la „piesă de patronaj” la teatru, bretonei i se deschide domeniul criticii literare, ea devine un instrument de analiză culturală, socială și politică, este folosită pentru a oferi poporului breton comorile anticei literaturi celtice sau cele ale literaturii universale.

[Ilustrăm, în continuare, cu una dintre creațiile poetice ale lui Roparz Hemon, din 1960, comparativ, în versiune bretonă, franceză și în traducere lineară română]

Ar marc'heg bale-bro

*Va jav ha me o vont a-hed an hent,
Hag a-dreuz park pa n'eus mui hent ebet,
A-hed, a-dreuz, ne vern, ez eomp bepred.
Hor pal bemdez 'zo keit hag en derc'hent.
D'an noz e kouskan, gwech en ur c'hastell,
Gwech en ur peniti, gwech war ar vein.
Din-me, ne vern, evit astenn va c'hein,
Roc'h noazh, plouz gleb, pe wele dimezell.
Traonienn pe run, douar ed pe ouelec'h,
N'o gwelan ken. Din-me int holl heñvell.
Goañv pe hañv, glav pe heol, kalm pe avel,
N'eus din na warc'hoazh, nag hiziv, na dec'h.*

(În bretonă, în original)

Le chevalier errant

Ma monture et moi avec moi allant au long des routes
 Et puis à travers champs quand manquent les chemins
 A travers ou au long, sans arrêt nous allons
 Notre but chaque jour aussi loin que la veille.
 A la nuit je m'endors parfois dans un château
 Ou dans un ermitage ou encore sur la pierre,
 Mais que m'importe à moi pour étendre mon dos
 Roche nue, paille humide ou lit de demoiselle.
 Vallon après colline, terre à blé ou désert,
 Je ne les vois plus. Tous pour moi sont même chose.
 Hiver, été, soleil ou pluie, calme ou tempête
 Je n'ai pas d'aujourd'hui, de demain ou d'hier.

(În franceză, în original)

Cavalerul rătăcitor

Calul meu și cu mine mergînd de-a lungul drumurilor
 Și apoi peste cîmpuri cînd lipsesc drumurile
 De-a curmezișul sau de-a lungul, fără oprire mergem
 Ținta noastră zilnic tot atît de departe ca-n ajun.
 Noaptea adorm uneori într-un castel
 Sau într-o sihăstrie sau chiar pe o piatră,
 Dar ce importanță are pentru mine de-mi lungesc spatele
 Pe o stîncă golașă, pe paie umede sau pe pat de domnișoară.
 Vîlcea după colină, pămînt cu grîu sau deșert,
 Nu le mai văd. Toate pentru mine sînt același lucru.
 Iarnă, vară, soare sau ploaie, calm sau furtună
 Eu nu am parte de azi, de mîine sau de ieri.

În inima echipei fondatoare a revistei *Gwalarn* se află Roparz Hemon: nuvelist, cu uimitoarea *Beajour ar Goañv* (1943) (*Le voyageur de l'Hiver*, Călătorul Iernii), poet, cu *Pirc'hirin ar Mor* (*Le Pèlerin de l'Océan*, Pelerinul Oceanului) (1933), interogație despre propria-i viață și operă, sau *Kanenn evit Deiz an Anaon* (1948) (*Chant pour le Jour des Morts*, Cînt pentru Ziua Morților) în amintirea luptătorilor pentru libertate, eseist, cu *Ur Breizhad oc'h adkavout Breizh* (1931) (*Un Breton qui retrouve la Bretagne*, Un breton care regăsește Bretania), texte fondatoare, cu un teatru pe care *Strollad ar Vro-Bagan* îl pune în scenă, traducător... Jakez Riou, prea devreme dispărut, era, în afară de nuvelist, și poet, dramaturg și traducător. Youenn Drezen (1899 - 1972), poet, traducător, nuvelist, romancier, precum și eruditul Fañch Elies-Abeozen (1910 - 1988), traducător al marilor povestiri galice, eseist, nuvelist, istoric al literaturii. Acestui grup i se va alătura curînd o pleiadă

de tineri autori, dintre care trebuie citate câteva nume: Maodez Glanndour (1909 - 1986), poet, cu creațiile sale *Imram* (Navigation, Navigare) (1942) și *Milc'hwid ar Serr-noz* (Le mauvis du crépuscule, Sturzul crepusculului) (1946), Divi-Kenan Kongar (1913 - 1992), eseist, poet: *Barzhonegoù*, antologie (1982), Gw. Bertou-Kerverzioù (1908 - 1951), încă un poet, de o formă mai severă și deseori orientată spre antichitatea celtică: încă o antologie, *Barzhonegoù*, postumă (1955).

În războiul din 1914-1918, Bretania a pierdut 240.000 de morți dintr-o populație de aproximativ 3 milioane de locuitori, iar conflictul a provocat o ruptură culturală într-o societate care pînă atunci rezistase la numeroase asalturi. Al doilea război mondial, chiar dacă a fost mai puțin sîngeros pentru Bretania, dar mai distrugător, a avut consecințe tot atît de nefaste. În timpul acestui război, mișcarea culturală bretonă și-a continuat acțiunea, a amplificat-o în domeniul editării și producției literare, în ciuda ostracizării care lovea în continuare limba în școli. Această acțiune a fost scump plătită după război: dar unul dintre cîștiguri se va dovedi permanent: în 1941, pentru prima oară într-un post de radio care exista din 1927, Roparz Hemon a reușit să creeze emisiuni în limba bretonă. Prezența lor a fost consolidată definitiv în 1946 de Per-Jakez Helias, și de atunci emisiunile nu au încetat.

Ca și în 1918, tot tinerii au fost aceia care, în 1945, au asigurat, în condiții dificile, continuitatea mișcării. Grupați în jurul revistei *Al Liamm*, aceștia au permis celor mai vîrstnici să se exprime: Roparz Hemon, primit în Irlanda, la Institutul de Înalte Studii, a produs romane, poeme, editări de texte vechi, gramatici și dicționare, înainte de a-și încheia opera literară printr-un roman de dragoste pentru orașul său natal, Brest: *Nenn Jani* (1974). Drezen și Elies erau mai activi ca oricînd. Alți autori se afirmau: Jarl Priel (1885 - 1965), dramaturg și romancier, Yeun ar Gow (1897 - 1966), povestitor, Klerg (1912 - 1984), eseist și traducător, E. Ar Barzhig (1917 - 1977), povestitor și traducător; Anjela Duval (1905 - 1981), țărancă și poetă, trăind singuratică într-o mică fermă din Trégor, Per-Jakez Helias (1914 - 1995), povestitor, poet și dramaturg, ca să nu cităm decît pe cîțiva dintre cei dispăruți. Tînăra generație care a asigurat și și-a asumat preluarea ștafetei este în continuare prezentă în literatură cu Ronan Huon, Per Denez, Youenn Olier, poeți, nuveliști și romancieri, Per ar Bihan, Yann-Ber Piriou, Youenn Gwernig, poeți, și încă alții. Literatura bretonă nu încetează să se îmbogățească cu nume noi, precum cele ale lui Koulizh Kedez, Gi Etienne, Lan și Bernez Tangi, poeți, Tudu Huon, Gwendal Denez, Alan Botrel, poeți și nuveliști, Kristian Brisson, Goulc'han Kervella, Mikael Madeg, Yann Gerven, nuveliști și romancieri: împreună cu mulți alți creatori, aceștia anunță pentru literatura de limbă bretonă un viitor care inspiră încredere, bucurie și mîndrie.

Limba științifică și tehnică

Literatura bretonă modernă aflată la începuturile sale, adică pe la mijlocul secolului al XIX-lea, își croiește un drum curios: nu s-ar fi publicat cea mai mică

piesă rimată — iar poezia constituia esența producției literare — fără a fi însoțită de o traducere în franceză. Așa era moda, de la Luzel la Taldir-Jaffrennou. În privința studiilor, a publicațiilor mai mult sau mai puțin tehnice, unicul mod de expresie era franceza. O personalitate uimitoare, Meven Mordiern/René Le Roux (1878 - 1949), a avut un rol decisiv în deschiderea de noi teritorii pentru bretonă, începînd cu acela al istoriei, cu lucrările sale *Notennoù diwar-benn ar Gelted kozh, o istor hag o sevenadur* (Notes sur les anciens Celtes, leur histoire et leur civilisation, Note privind vechii celți, istoria și civilizația lor) (1911 - 1924) și *Istor ar Bed* (Histoire du Monde, Istoria lumii) (1929 - 1939). În 1934, *Gwalarn* publică *Mentoniezh* (Géométrie). Prezentarea bilingvă a poeziilor bretone a încetat total în acea perioadă și bretona a cucerit din ce în ce mai mult diversele domenii ale vieții moderne: *An Here* publică în 1995 primul dicționar breton unilingv, *Ar Geriadur Brezhonek*, 10.000 de cuvinte, și pregătește dicționarul de 20.000 de cuvinte pentru anul 2000. Apar cărți de școală: *Douaroniezh Breizh* (1979) editate de *An Here* precum și numeroase manuale scoase de T.E.S. (*Ti - Embann ar Skolioù Brezhonek* / Editions des Ecoles de Langue Bretonne). *Geriadur an Armerzh* și *Geriadur ar Stlenneg* (1995) (Dictionnaire de l'Economie et de l'Informatique), de *Preder*, permit azi unor întreprinderi (în general culturale) să funcționeze în bretonă. Tehnicile noi sînt puse în slujba limbii: T.E.S. editează video-casete și un dicționar sonor, *An Here* un CD-rom al vieții cotidiene în cinci limbi (bretonă, franceză, engleză, germană și spaniolă). Deschiderea spre plurilingvism este importantă prin dicționare de tipul breton/galic, /irlandez, /englez, /german, pe lângă cel breton/francez, iar bine-cunoscutul manual *Brezhoneg Buan hag Aes* are ediții în galică, engleză, germană, esperanto, curînd și în catalană. Institutul Cultural al Bretaniei a creat un *Servij ar Brehoneg* (Service de la Langue bretonne), la dispoziția municipalităților, a consiliilor, a asociațiilor, a responsabililor economici etc., pentru orice traducere. Acest serviciu, afiliat în calitate de *Termbret* la rețelele europene, organizează punerea în acord a neologismelor pentru a răspunde la așteptările vieții moderne.

O certă dezvoltare economică însoțește reînnoirea culturală. Bretania ocupă o poziție de frunte în domeniile agro-alimentar și informatic. Dimpotrivă, pescuitul și industria de armament traversează o criză profundă. În ce privește turismul, acesta s-a revelat a fi o industrie importantă. Frumusețea peisajului, importanța țărmurilor marine, bogăția patrimoniului construit atrag cu siguranță pe vizitator. Dar și, în egală măsură, această vitalitate culturală care se exprimă în mod cotidian și convivial în cînt, dans, muzică, joc. Un eveniment, printre alte zeci de evenimente, precum este Festivalul Interceltic de la Lorient/*An Orialln - Emvod ar Gelted*, desfășurat în fiecare an, în a doua săptămînă a lunii august, capătă o importanță economică egală cu valoarea sa culturală.

Acțiunea culturală

Acțiunea culturală bretonă a abandonat arta cîntecului popular de jale și a lamentației atunci cînd Yann Sohier (1901 - 1935), membru al comitetului director al *Breiz Atao*, a pornit lupta pe terenul cel mai dificil, acela al învățămîntului public, și a creat revista *Ar Falz* (1933). La puțin timp după aceea, Yann Fouéré și asociația sa *Ar Brezhoneg er Skol* (Le Breton à l'école, Bretona în școală) au angajat cu succes o campanie de semnături pe lângă Consiliile alese ale Bretaniei, în timp ce *Breuriezh ar Brezhoneg er Skolioù* (Confrérie du Breton à l'Ecole, Confreria bretonei în școală), animată de Remont Delaporte (1909 - 1964), Yeun ar Gow și Kervella-Kongar îndemneau la studiu, prin examene și premii, pe elevii școlilor catolice într-un larg sector pe lângă Kastelin/Châteulin. *Bleun-Brug*, festival popular organizat de abatele Perrot, se desfășura în bretonă.

Acțiunea revendicativă bretonă, interzisă pe toată durata războiului, a fost reluată odată cu pacea, încetul cu încetul, iar mișcarea studențească din anul 1968 i-a insuflat o nouă vigoare. După marile manifestații au urmat, de-a lungul anilor, acțiunile mai directe ale *Stourm ar Brezhoneg* (Le combat du Breton, Lupta bretonului), de pildă pentru a obține dreptul la semnalizarea rutieră în bretonă, fapt care s-a și întîmplat, încetul cu încetul. Partidele politice bretone și-au adus și ele sprijinul, M.O.B. (Mouvement pour l'Organisation de la Bretagne, Mișcarea pentru organizarea Bretaniei), U.D.B. (Union Démocratique Bretonne, Uniunea Democratică Bretonă), S.A.V. (*Strollad ar Vro*, le Parti du Pays - Partidul Țării), *Emgann* (Combat, Luptă). Mișcarea clandestină a F.L.B. (Front de la Libération de la Bretagne, Frontul de eliberare a Bretaniei) și procesele care i-au urmat au pus cu acuitate problemele limbii în fața marelui public. Totalitatea actorilor culturali se regăsește azi în Sărbătoarea Națională a Limbii Bretone (*Gouel Broadel ar Brezhoneg* / Fête Nationale de la Langue Bretonne). Toate aceste acțiuni, susținute de o evoluție generală a spiritelor în favoarea limbii și culturii bretone, i-au determinat pe doi președinți ai Republicii să se îndepărteze în mod semnificativ de rigorismul iacobin.

În anul 1978, președintele Giscard d'Estaing semnează o Cartă Culturală a Bretaniei: pentru prima oară în istorie, mișcarea culturală bretonă va beneficia de un ajutor financiar din partea statului, la urma urmelor modest, și care n-a durat decît cîțiva ani. Carta crează un Consiliu Cultural, un Institut Cultural, o Agenție Tehnică Culturală; ea permite construirea unui Conservator de Muzică Populară la Lorient și terminarea centrului cultural *Ti-Kendalc'h* aproape de Redon. De altfel, Carta se aplică Bretaniei în integralitatea ei: în 1941, guvernul de la Vichy, după dizolvarea consiliilor alese la Naoned/Nantes și în departamentul Loire-Atlantique și, după înlocuirea lor cu „delegații” numite în mod arbitrar, a creat o Regiune Bretania redusă la patru „departamente” — Ille-et-Vilaine, Côtes d'Armor, Finistère, Morbihan — și prin urmare amputată de ținutul Loire-Atlantique, adică de o cincime din teritoriul său. Carta îi reda Bretaniei dimensiunea ei istorică

milenară. În ciuda manifestațiilor populare, în ciuda opiniei publice, în anul 1998, 62% dintre locuitorii din Loire-Atlantique se declară prin sondaj favorabili reunificării — toate guvernele Republicii au menținut mutilarea impusă la Vichy, handicapînd profund Bretania, mai ales pe plan european.

În 1981, președintele François Mitterrand decide să acorde Universității Rennes 2 - Haute-Bretagne/Roazhon 2 - Breizh-Uhel un curs universitar pe care-l completează în 1989: pentru prima oară limba bretonă intră în Universitate ca o disciplină cu drepturi depline consacrată prin diplome „naționale”, conform sistemului aflat în vigoare. Universitatea Bretaniei Occidentale, la Brest, a beneficiat la rîndul ei, cu un decalaj de un an, de aceste noi creații. Azi peste 300 de studenți își iau în fiecare an, la Roazhon/Rennes, licența în bretonă și celtică, pepinieră de profesori, scriitori, responsabili culturali, animatori de radio și televiziune, realizatori de filme — ale căror producții sînt prezentate anual la Douarnenez, în cadrul Festivalului de Cinema al Minorităților Naționale —, de creatori de întreprinderi care folosească limba bretonă.

Trebuie să facem inventarul a ceea ce este pozitiv. Există azi o rețea de școli de limbă bretonă, școlile *Diwan*, recunoscute de Stat după ani de luptă, parțial finanțate de acesta și găzduite de comunitățile locale. Refuzul continuu al Statului de a autoriza învățămîntul real în limba bretonă a silit mișcarea culturală bretonă, cu prețul unor enorme dificultăți, la lansarea propriilor școli sub numele de *Diwan*. În afară de grădinițele și școlile sale primare, rețeaua *Diwan* dispune de trei colegii și de un liceu: limbile de predare sînt aici bretona, engleza și franceza; de asemenea, aici se învață spaniola și germana. Prima promoție a Liceului Roparz Hemon a luat cu brio examenul de bacalaureat în anul 1997. Școlile *Diwan*, în colaborare cu sistemele asemănătoare existente în Occitania, în nordul Țării Bascilor și în nordul Cataloniei, au creat un organism comun de formare pentru învățămîntul bilingv, numit *Kelenn* (Enseigner, A învăța), situat, în cazul Bretaniei, la Kemper/Quimper. Clase bilingve funcționează și în învățămîntul public, dar și, mai recent, în cel catolic. Există la Sant Brieg/Saint-Brieuc un Institut de Formation des Professeurs des Ecoles (Instituteurs et Institutrices) (Institut de Formare a Profesorilor de Școală. Învățători și Învățătoare), cu un spațiu redus acordat bretonei. În același oraș își are sediul organismul de editare de manuale școlare, T.E.S., deja menționat, finanțat de Stat și de Regiunea Bretania.

Este, de asemenea, foarte activ un învățămînt asociativ — cursuri serale, stagii de week-end, cursuri de vară. Putem cita: *Skol Ober*, curs prin corespondență fondat în 1932, șaizeci de profesori benevoli și mai multe sute de elevi; K.E.A.V., creat în 1946, școală de vară de limbă bretonă, fondată la Skaer, trei săptămîni în iulie, cu o capacitate de 120 de locuri, întotdeauna ocupate toate; *Skol an Emsav*, la Roazhon/Rennes, curs seral pe parcursul întregului an, cu excepția verii, stagii de week-end, 300 de elevi și, în același oraș, *Sav-Heol*, oferind de asemenea cursuri

foarte populare; *Skol an Hanternoz*, specializată în cursuri week-end prelungit; *Roudour* și *Stumdi* care dau dovadă de profesionalism și multe altele. Există astfel sute de femei și bărbați, tineri și mai puțin tineri, care-și asumă o sarcină pe care Statul, proprietar al sistemului de învățământ, refuză să o îndeplinească. Toți profesorii de limba bretonă, indiferent de statutul și sistemul de predare adoptat, sînt cuprinși într-o organizație bine structurată, a cărei limbă de lucru este bretona, *Unvaniezh ar Gelennerien Brezhoneg*, U.G.B., (Union des Enseignants de Breton, Uniunea Profesorilor de Bretonă).

Activitatea de editare în bretonă, acum și în gallo, odată cu apariția revistei *Le Lian*, în ciuda condițiilor impuse limbilor minoritare, este intensă. Cîteva editori s-au plasat pe terenul profesional și comercial, precum *Coopérative Breizh*, care publică mai ales în franceză dar distribuie totalitatea producției tipografice în bretonă; sau precum *Keltia* — exclusiv în domeniul muzical; sau precum *Skol Vreizh*, preponderent în franceză, și precum *An Here*, în principal de limbă bretonă, cu o atenție deosebită acordată publicului tînr și adolescent. Dar activitatea de editare este în general rezultatul activităților benevole cu statut asociativ și non-lucrativ: de pildă, *Al Liam*, *Mouladurioù Hor Yezh*, *Brud Nevez*, *Hor Yezh* și multe altele. Există o presă activă în limba bretonă: *Al Liam* și *Brud Nevez* (reviste literare), *Al Lanv* (literară și politică), *Imbourc'h* (literară și filosofică), *Hor Yezh* (literară și lingvistică). O revistă lunară, *Bremañ*, se consacră atît actualității bretone militante cît și actualității internaționale. Organele politice bretone au rubrici în bretonă în periodice de limbă franceză: *Le Peuple Breton*, *L'Avenir de la Bretagne*, *Emgann*, *Bretagne-Info* și altele. Institutul Cultural editează două reviste magazin: *Sterenn* și *Bretagne des Livres*. De fapt, diversele grupuri și asociații dispun toate de organe de presă redactate parțial sau majoritar în bretonă, franceză sau gallo. În fine, azi este posibil să auzi limba bretonă la radio și la televiziune.

Obstacole în calea dezvoltării culturale

Toate bune și frumoase. Dar trebuie să privim în perspectivă. Cele trei sisteme de predare a bretonei adună mai puțin de 4000 de elevi, din cei aproape un milion din Bretania. (Populația Bretaniei, care cuprinde „Région Bretagne” și „Loire-Atlantique”, e astăzi de patru milioane). Autoritățile rectorilor adaugă cele cîteva mii de elevi care beneficiază de cursuri de „sensibilizare”, dar în mod evident nu-i vorba aici de învățare și nici de practicare a limbii. Deschiderea școlilor *Diwan* sau a claselor bilingve, în ciuda cererilor imperioase ale părinților, se izbește de enorme obstacole administrative sau de manevre academice și prefecturale care tind să frîneze dezvoltarea existentului, să-l reducă și să împiedice crearea de noi situri. Efortul financiar cerut mediului asociativ este copleșitor: o școală *Diwan* nu poate începe să fie parțial luată în seamă de Ministerul Educației decît după cinci ani de funcționare alimentată total din fonduri private. De trei - patru ani, voința de a bloca, de a reduce învățămîntul în limba bretonă se așîșează și se

adeverește zilnic. În învățămîntul secundar degradarea e mai mult decît neliniștitoare: toate pretextele sînt bune pentru a închide clasele, a îndepărta elevii voluntari, de vreme ce întregul învățămînt se bazează pe un voluntariat asumat care adesea nu are nici libertatea nici oportunitatea de a se exprima. În ce privește cursurile asociative și editările, acestea se bazează în mod esențial pe un benevolat și un devotament militant, într-o situație financiară deseori critică, în ciuda ajutorului Regiunii, al Departamentelor și al Europei, dar fără nici un ajutor din partea Statului.

Limba bretonă e prezentă pe 11 posturi de radio din Bretania. Printre acestea, două posturi de Radio Service Public, adică finanțate de Redevența Audiovizuală, Radio-Bretagne-Ouest/Radio-Breizh-Izel — RBI (Radio Bretania de Vest) și Radio-France-Armorique/Radio-Arorig: primul emite în bretonă, 12 ore pe săptămînă, pentru jumătatea vestică a Bretaniei, al doilea 2 ore pe săptămînă pentru zona Roazhon/Rennes. Radio-France-Loire-Océan nu are nici o emisiune în bretonă pentru zona Naoned/Nantes. Două posturi de radio asociative: Radio-Kreiz-Breiz și Radio-Bro-Gwened, emit fiecare, în bretonă, cîte 18 ore pe săptămînă. Alte șase posturi de radio asociative emit fiecare între 2 și 3 ore pe săptămînă: unul dintre ele emite 2 ore pentru zona Naoned/Nantes. De curînd au fost autorizate două noi posturi de radio asociative care emit în limba bretonă. Resursele posturilor de radio asociative sînt limitate și benevolatul e esențial pentru funcționarea lor; pe de altă parte, Radio-France și-a rezervat jumătatea frecvențelor din banda F.M., cam de trei ori mai mult față de cît au posturile de radio asociative a căror putere de emisie e de altfel foarte redusă. Posturile de radio asociative de limbă bretonă primesc un ajutor din partea Consiliului Regional al Bretaniei, din Fondurile de ajutorare a expresiei radiofonice, din partea Europei și a numeroase autorități locale.

În ce privește posturile de radio ale Serviciului Public, acestea promovează un stil curios de emisiuni: fluxul verbal e întrerupt cam la fiecare două minute, și în pauzele tot mai lungi sînt difuzate pasaje muzicale în general neidentificate. De altfel, pentru a răspunde unor consemne și mai recente, franceza e amestecată cu bretona în mod aleatoriu. Aceste posturi de radio nu-și îndeplinesc așadar misiunea pentru care au fost create prin lege și pentru care sînt finanțate. Trei scurte buletine informative pe zi sînt rezervate pe canalul R.B.I., cu sediul la Kemper/Quimper, actualității locale. Nu există buletine privind actualitatea internațională.

Situația televiziunii e și mai puțin strălucită. Stația F3-Rennes difuzează între 38 și 40 de minute de bretonă pe săptămînă, duminica, la sfîrșit de matineu: această emisie acoperă ansamblul teritoriului breton. Pentru vestul Bretaniei, stația *Iroise*, la Brest, difuzează zilnic 5-6 minute de bretonă, de luni pînă sîmbătă. Nu există nici un program pentru tineri sau copii. Cu toate că F3 este finanțat prin Redevență, emisiunile în limba bretonă beneficiază de susținerea financiară a Regiunii Bretania și a Consiliului General al Departamentului Finistère. Partea ce ține de Redevența Audiovizuală vărsată în Bretania și utilizată pentru televiziunea bretonă e minusculă: puțin peste 1%. În

ultimul timp s-a instituit un consens în favoarea creerii unei televiziuni bretone independente, parțial finanțată prin Redevență. Grupul de lucru format de către Consiliul Cultural a stabilit un program tehnic pentru o Televiziune, a cărei înființare e prevăzută într-un interval de trei ani. TFI și CANAL+ au de asemenea niște proiecte care nu se limitează la a fi doar proiecte: de curînd, acestea au realizat retransmisia în bretonă, pe T.P.S., a Campionatului Mondial de Fotbal. Unele grupuri economice au intrat și ele în alertă, precum grupul creat de întreprinderile Rocher, din Gacilly. În fine, Consiliul Regional al Bretoniei a votat un credit important necesar în întocmirea unui studiu de fezabilitate pentru o televiziune bretonă.

Administrația ignoră total bretona și nu este posibilă nici o corespondență în bretonă cu vreun serviciu public, nici o apărare sau pledoarie în bretonă în incinta unui tribunal. Situația s-a agravat de cînd în Constituția Franceză a fost inclus acel „Articol 2” care specifică faptul că „Limba Republicii este franceza”; prezentat sufragiului deputaților și senatorilor ca un indispensabil instrument de luptă împotriva pătrunderii englezei, fără nici o incidență asupra poziției „limbilor regionale”, Articolul 2 se dovedește a fi de o perfectă inutilitate la întîlnirea cu engleza a cărei predare în școlile primare e organizată chiar de Ministerul Educației Naționale. Dimpotrivă, Consiliul de Stat face în mod expres referire la acest articol pentru a se opune la o eventuală semnare și ratificare de către Franța a Cartei Europene a Limbilor Regionale și Minoritare votată de Consiliul Europei.

Folosirea limbii bretone

Se pune o întrebare la care, în mod curios, e imposibil de dat un răspuns exact: cîți oameni vorbesc bretona? Diferitele guverne franceze au refuzat întotdeauna recensămîntul lingvistic: formularele distribuite în familii nu fac nici o referire la limba sau limbile folosite. În Țara Galilor, de mai mult de un secol, se știe cu o precizie mergînd pînă la unități, cîte persoane vorbesc galeza, fapt care permite azi tocmai creșterea procentului de vorbitori de galeză în rîndul tinerei generații, grație unei oneste politici școlare reparatoare. În Bretania ești constrîns la conjuncturi și aproximații. Evaluarea cea mai fiabilă a fost realizată de Roparz Hemon în 1928-1930, cînd a dus la bun sfîrșit o anchetă exhaustivă privind limba utilizată de preoți în cadrul predicilor de duminică și pentru catehizarea copiilor. Evident, trebuie precizat că pe atunci practica religioasă era generală. La sfîrșitul anchetei, Roparz Hemon a ajuns la concluzia că bretona era limba de comunicare normală și cotidiană pentru aproximativ 1.200.000 de persoane dintr-o populație totală de circa 3 milioane, din care cam o jumătate trăia în Basse-Bretagne (Bretania de Jos).

Amintim că Bretania este istoric bilingvă sau chiar trilingvă, cu o practicare a bretonei, galei („le gallo”) și a francezei, cea din urmă fiind majoritară. Se vorbește și acum despre Bretania de Sus („Haute-”) și cea de Jos („Basse-Bretagne). Dar distribuția lingvistică a evoluat profund din diverse cauze: războaiele, emigrația, transformarea

agriculturii și a industriei și reducerea drastică a numărului de cultivatori, ruinarea pescuitului și a industriei grele și înlăturarea programatică a funcționarilor bretoni. Bretania de Sus își are de asemenea vorbitorii ei de limbă bretonă, așa cum o dovedesc implantările de școli *Diwan* la Roazhan/Rennes și Naoned/Nantes ca și succesul de care se bucură cursurile asociative. Avînd în vedere toate aceste elemente, se estimează că azi există circa 500.000 de locutori, locutori potențiali a căror practică lingvistică nu este și nu poate fi măsurată. Prin urmare, în Bretania se înregistrează o teribilă degradare a situației limbii ținutului. Bretona, revendicată ca bun patrimonial de întregul popor breton, chiar dacă nu o vorbește, e pe lista formelor de expresie culturală care riscă să nu reziste prea mult timp în secolul XXI. Chiar dacă, în paralel, creația în bretonă și ansamblul vieții culturale bretone n-au fost nicicînd atît de înfloritoare. Asta în vreme ce un sistem educațional se dezvoltă, în ciuda obstacolelor enorme pe care i le pune în cale puterea franceză, într-un ritm de 15 pînă la 20% pe an. În vreme ce se instalează o industrie cinematografică și a audiovizualului, în ciuda absenței unui veritabil serviciu televizual. În vreme ce autori și editori fac din limba bretonă un instrument de cultură și educație. În vreme ce muzicieni, lutieri, grupuri, orchestre și *bagadoù* invadează cotidianul vieții bretone. Nu-i de mirare că această situație a generat o amplă mișcare de protest și de revendicare care a luat forme multiple.

Revendicarea culturală

Revendicarea culturală a fost oficializată prin curțile cu juri care au avut loc în întreaga Bretanie cu prilejul celei de-a 20-a aniversări a Cartei Culturale, încheiate la Roazhon/Rennes la 4 octombrie 1997 și publicate într-o Carte Albă sub egida a trei structuri rezultate din Carta fundamentată în anul 1978: Institut Culturel, Conseil Culturel și Agence technique Culturelle. Ea este focalizată pe cîteva puncte fundamentale:

1. Revenirea ținutului Loire-Atlantique la Regiunea Bretania și extinderea puterilor Instituției Regionale (Conseil Régional și Conseil Economique et Social) îndeosebi în domeniul de care ne ocupăm în mod special aici, acela al învățămîntului și culturii.
2. Semnarea și ratificarea de către Franța a Cartei Europene a Limbilor Regionale și Minoritare.
3. Ratificarea integrală de către Franța a Convenției Europene a Drepturilor Omului, a Cartei Drepturilor Copilului și a diverselor texte privind drepturile minorităților și ale culturilor minoritare.
4. Votarea unei Legi-cadru care să recunoască popoarelor din Hexagon și din DOM-TOM (Departamentele și Teritoriile de Dincolo de Mare, diferite de Franța continentală și de Corsica) democrația și libertățile culturale, cu toate drepturile care decurg de aici.

Poporul breton nu va accepta dispariția sa culturală. El dorește ca problemele cu care se confruntă azi să fie reglate în spiritul justiției și al păcii, prin concertarea eforturilor și nu prin confruntare. Realizările sale cotidiene în domeniile culturale arată îndeajuns că el poate contribui la îmbogățirea lumii noastre. El nu va accepta să fie oprit din drum.

Instituția Regională

Legile descentralizării au acordat un anumit grad de autonomie Instituției Regionale: semnul cel mai evident este fără îndoială faptul că reuniunile celor două Consilii ale sale nu mai sînt prezidate de Prefect, reprezentantul autorității Statului, și că aceste Consilii decid singure propria ordine de zi.

Instituția se compune din Consiliul Regional, care are putere deliberativă, și Consiliul Economic și Social, care are rol de avizare.

Prin tradiție, în Regiunea Bretagne toate documentele executivului sînt supuse spre avizare Consiliului Economic și Social. Consiliul Regional e compus din 83 de membri aleși în scrutin proporțional pe liste departamentale. Consiliul Economic și Social e compus din 99 de membri reprezentînd forțele economice și sociale: membrii săi sînt aleși de organisme a căror listă e stabilită de guvern: Camere de Comerț și de Industrie, de Meserii, de Agricultură, Sindicate, Asociații; nu există decît un singur reprezentant cultural.

Regiunea Bretania a continuat să existe în limitele pe care i le-a fixat Guvernul de la Vichy care a mutilat-o de Loire-Atlantique și de una dintre capitalele sale. Ea suferă astfel de un greu handicap, atît uman cît și economic, ținutul Nantes fiind unul dintre cele mai bogate din Bretania.

Regiunea Bretania nu dispune decît de un buget modest: acesta se ridică la 3 miliarde 300 de milioane de franci (1998). Puterile sale sînt limitate. În ciuda acestui fapt, Instituția Regională joacă un rol important, care nu poate fi neglijat, în dezvoltarea și organizarea țării.

Bretania nu are reprezentanți direcți în Parlamentul European. Pentru alegerile europene, în contravenție cu practica în general acceptată, Statul în totalitatea sa, adică metropola plus toate posesiunile franceze din afara continentului european, așa zisele DOM-TOM-uri, turnate împreună, e considerat ca o unică circumscripție în care deputații europeni sînt aleși prin scrutin de listă, listele fiind stabilite de partidele politice franceze dominante. Or destinul culturii bretone, și deci al Bretaniei, este legat de opțiunile politice și structurale ale Europei. Exprimîndu-se prin referendum, cu ocazia Tratatului de la Maastricht, Bretania s-a pronunțat cu o netă majoritate a voturilor în favoarea creerii unei Europe unite. Mișcarea culturală bretonă care vrea să scape de imposibila confruntare cu un Stat atotputernic își pune speranța în construirea unui ansamblu european care să constituie un port al libertății, al justiției și al respectului reciproc față de conceptul de Regiuni și față de popoarele acestora, care îi sînt adevărata și profunda textură.

Dezvoltarea culturală a Bretoniei reprezintă astfel unul dintre aspectele unei reorganizări globale a Europei care va aduce fiecărui popor, în respectul identității și al demnității sale, siguranța unui viitor de pace și progres. □

Traducere de Cornelia Alexandru

*

Per DENEZ (n. 1921), lingvist, scriitor și militant pentru promovarea limbii bretone, fost responsabil al Departamentului de Bretonă și Celtică al Universității Rennes - 2 - Haute-Bretagne, actual președinte al Federației Asociațiilor de Limbă Bretonă, vicepreședinte al Consiliului Cultural și al Institutului Cultural al Bretoniei.

Per Denez, Bretagne — **Une langue en quête d'avenir**, publicat cu permisiunea Bureau Européen pour les Langues Moins Répandues.

Liberi în credință

Note privind situația dialogului ecumenic între luterani și catolici după semnarea *Declarației comune privind doctrina justificării*

KARL LEHMANN

La 31 octombrie 1999 a fost semnat la Augsburg, orașul *păcii religioase* din 1555, o Declarație comună privind doctrina justificării, între Federația luterană mondială și Biserica catolică. Poate că se cuvine să revenim la aceasta pentru că acordul ne plasează în pragul unei noi ere. Acest document oficial semnifică faptul că, la sfârșitul unei istorii de 470 de ani de separație, cele două confesiuni au fost capabile să elaboreze enunțuri comune pe o doctrină care constituise punctul de pornire și, în fond, cauza spargerii Bisericii în Occident. Odată cu receptarea acestui acord, condamnările doctrinare legate de justificare își pierd caracterul de anatemă, cel puțin pentru contemporanii noștri. Chiar dacă trebuie să folosim cu parcimonie termeni precum „istoric”, este imposibil să nu vedem în acest eveniment fără precedent o piatră de hotar în dialogul ecumenic dintre luterani și catolici.

I. Semnarea ca eveniment

Aceasta nu vrea să însemne că actul semnării constituie în sine saltul definitiv în vederea reînțorcerii la unitate. Dar nu ar trebui nici să subestimăm ceea ce s-a

***Justificare (îndreptățire).** Omul botezat, devenit o nouă creatură, înnoit și recreat în spirit, e îndreptățit să devină “fiu adoptiv al lui Dumnezeu”, e justificat, având dreptul să participe la viața divină prin harul primit de la Dumnezeu din iubire, prin mijlocirea lui Isus Cristos, întrupat, mort și înviat pentru mântuirea deci pentru sfințirea oamenilor: “înviat pentru obținerea dreptății noastre” (Rm 4,25). Creștinii devin îndreptățiți prin credință, recunoscând în trimisul Părintelui ceresc pe Isus Cristos, dragostea lui Dumnezeu pentru noi. “Oricine mărturisește că Isus este Fiul lui Dumnezeu, Dumnezeu rămâne în el, iar el în Dumnezeu. Iar noi am recunoscut iubirea pe care Dumnezeu o are pentru noi și am crezut în ea. Dumnezeu este iubire, iar cine rămâne în iubire, în Dumnezeu rămâne, și Dumnezeu rămâne în el” (I Ioan 4,15-16). in: Tertulian Langa. *Credo. Dicționar teologic creștin din perspectiva ecumenismului catolic*. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997. p.140. (n. trad.)

reușit. În orice caz, trebuie să facem tot posibilul, în comunitățile noastre, pentru ca tot ce s-a celebrat în mod fericit în acest *oraș al păcii* să nu rămână literă moartă. Pentru un astfel de eveniment merită să ne bucurăm și să fim recunoscători. Și o vom face cu atât mai bucuroși cu cât, dacă aruncăm o privire asupra istoriei, nu putem decât să deplîngem consecințele dezacordurilor noastre profunde, dar poate că și, dimpotrivă, vom putea aprecia tot ce s-a înfăptuit în aceste ultime decenii pentru a se reuși uniunea realizată astăzi în privința adevărilor fundamentale relative la doctrina justificării. Într-adevăr, a fost deosebit de dificil să se ajungă la un acord, din cauză că opozițiile doctrinare pe acest subiect au devenit foarte repede emblematice ca acreală și asta pentru secole întregi. Chiar dacă este de înțeles nerăbdarea creștinilor binevoitori, trebuie să recunoaștem că nu se pot mătura precum paiele în vînt asemenea diferențe de fond. Ele privesc inima credinței noastre: un consens care nu le-ar înfrunta n-ar face decât să se bazeze pe o temelie de nisip. Acest fapt explică tocmai caracterul pătimaș al discuțiilor actuale.

Ar fi păcat să vrem să mergem prea repede și să izolăm *Declarația comună* de textele care o însoțesc. Ea nu a putut să fie atât de densă și de concisă decât pentru că a fost precedată de decenii de lucrări voluminoase și minuțioase care astăzi sînt rezumate în afirmațiile ei. Am impresia că nu s-a perceput suficient, pînă acum, în ce măsură aceste documente au fost decisive pentru ajungerea la un acord pe drumul unității.

II. Semnarea ca încurajare

Semnarea constituie pentru teologi o mare încurajare pentru continuarea eforturilor ecumenice. Uneori aceștia au avut impresia că lucrările lor nu erau suficient băgate în seamă de către superiorii ierarhici respectivi. Nu mai este cazul cu această declarație. Cu toate acestea, nu trebuie să supraestimăm puterea unor astfel de texte. E nevoie de timp pentru a schimba obiceiurile de gîndire și tipurile de comportament vechi de mai multe secole precum și pentru a crea un limbaj care să devină comun. În afară de aceasta, trebuie ca ansamblul teologilor, și nu doar specialiștii în ecumenism, să se simtă vizați de acest text și să nu-l lase să cadă în uitare, așa cum s-a întîmplat în trecut cu alte declarații ecumenice. În orice caz, să mulțumim aici tuturor celor care au muncit cu fidelitate pentru a duce la bun sfîrșit, în ciuda criticilor, această sarcină în slujba Bisericii.

III. Un „consens diferențiat”

Celor care s-ar simți decepționați, care ar crede că textul declarației este încă greu de probleme încă nerezolvate, le-aș spune că un asemenea sentiment dovedește o viziune idilică asupra a ceea ce se poate obține printr-un acord. Teologia clasică, atât într-una cît și în cealaltă dintre confesiunile noastre, a făcut întotdeauna distincție între ceea ce pretinde și ceea ce nu pretinde consensul. Pe de o parte este doctrina

și pe de altă parte există riturile, obiceiurile, disciplina în sens larg. Și chiar în doctrină, există loc pentru „o ierarhie a adevărilor” (*Unitatis Redintegratio*, 11). În ciuda diviziunilor lor, Bisericele creștine știu că sînt unite asupra esenței. Ioan Paul al II-lea a declarat de altfel în 1980 că „importanți piloni ai podului au supraviețuit furtunii”, iar cardinalul Willebrands a adăugat „că diviziunea nu a mers pînă la rădăcină și că ceea ce este comun depășește acum ceea ce divizează”.

Decît să vorbească despre „articol fundamental” sau să aplice ideea de „ierarhie a adevărilor”, teologii au preferat mai degrabă să introducă un concept, acela de „consens diferențiat”. În orice caz, termenul consens a fost întotdeauna utilizat în dialogul ecumenic însoțit de un anumit număr de calificative. Asta vrea să spună, atunci, că acordul dorit de părți în chestiunea dezbătută a fost atins, dar că el poate face obiectul unor ajustări mai precise. Stadiul acordului nu semnifică încă unitatea. El constituie o etapă în procesul de unificare care trebuie să culmineze cu o deplină și vizibilă comuniune.

Astfel că s-a căutat să se obțină prin *Declarația comună* un „consens asupra unor adevăruri fundamentale relative la doctrina justificării” (vezi nr. 5, nr. 13, nr. 40). Sînt de subliniat două puncte. Pe de o parte, este vorba de „adevăruri fundamentale”: o conciliere pe această temă nu înseamnă încă un consens deplin. Acordul nu acoperă o expresie organică comună a doctrinei justificării, ci fundamentele acesteia și certitudinile pe care ea le etalează. Asta înseamnă totodată că diferențele care subzistă nu sînt suficiente pentru a anula această comunitate de vederi. Să remarcăm, pe de altă parte, că nu s-a folosit articolul hotărît ci articolul nehotărît: „consens asupra *unor* adevăruri fundamentale”. Așadar pot să existe adevăruri fundamentale pe care nu (sau încă nu) le privește acest acord. Este tocmai ceea ce vor să exprime formulări precum „un înalt grad de orientare și de opinii comune” sau „o înțelegere comună a justificării noastre”.

Aceasta conduce la constatări eliberatoare. *Declarația comună* „nu conține tot ceea ce se învață în fiecare dintre Biserici despre justificare” (nr. 5); ea indică totuși faptul că „dezvoltările care continuă să rămînă diferite nu mai sînt susceptibile de a provoca niște condamnări doctrinale” (nr. 5). „Diversele limpeziri privind unele argumente particulare sînt compatibile cu acest consens” (nr. 14). Dacă mai sînt probleme „de importanță diversă care cer să fie clarificate ulterior”, prevalează mai ales certitudinea, mai importantă, că „înțelegerea comună la care am ajuns constituie un fundament solid care va permite această clarificare ulterioară” (nr. 43). Acestea sînt problemele care rămîn deschise privind justificarea, dar chiar dacă ele sînt importante, nu repun în cauză unitatea Bisericilor. Pot să subziste legitime diferențe în interiorul unei comuniuni. Ele nu sînt în mod necesar semnul unei lipse: ele dovedesc mai degrabă diversitatea care caracterizează unitatea Bisericii și care este într-un sens <plenitudine>. Trebuie acum să măsurăm diversitatea care poate caracteriza un asemenea „consens diferențiat”.

IV. Semnificația ecumenică

Am putea avea impresia că astfel de acorduri sînt o urmare a manipulării și trădează credința cu care atîția oameni au trăit și pentru care au luptat și au suferit. Totodată, studiul textelor trecutului arată că, desigur, contextul polemic în care au fost făurite nu a fost zadarnic pentru fixarea ulterioară a divergențelor. A existat tendința de fixare pe poziții, de a se face paradă de diferențe, de polarizare pe accepțiuni diferite ale vocabularului — să ne gîndim de pildă la termeni precum păcat, concupiscentă, certitudinea salvării, merit, lucrări — și s-a ajuns la lipsa de înțelegere, la a nu se mai folosi același limbaj. În ce privește obiectivul *Declarației comune*, el este mai degrabă modest: ea nu pretinde să judece adevărul obiectiv al enunțurilor din trecut ci pur și simplu să spună că partenerii actuali ai dialogului nu mai sînt vizați de condamnările de atunci. Trebuie prin urmare să ne ferim de orice optimism exagerat ca și de orice pesimism negru și să citim pur și simplu acest eveniment pe un fond de cinci secole de diviziune, și asta nu este chiar nimic.

Sînt două lucruri de văzut corect. Primul este acela că există diferențe de fond și că totul nu se reduce totuși la simple probleme de limbaj. Unii n-ar vrea să vadă în definițiile confesionale ale secolului al XVI-lea decît o amestecătură confuză de concepte depășite. Nu este așa. Aceste texte se bucură și azi de autoritate în Biserici. Nu se pune problema de a construi din ele o viziune atît de liniștitoare încît declarația să ajungă să le îndepărteze pur și simplu. Este cu mult mai cinstit din punct de vedere intelectual să le înfruntăm pentru a vedea dacă e posibil cel puțin să le rotunjim unghiurile și să ușurăm astfel o apropiere ulterioară.

Al doilea este că *Declarația comună* este înainte de orice făcută din hîrtie. N-ar trebui ca ea să o ia pe calea altor acorduri de acest gen care au rămas fără efect. Trebuie să i se dea viață făcînd-o cunoscută și fiind studiată. Bisericile au întotdeauna interesul să revină asupra temelor centrale ale credinței atît în predici cît și în instanțele de formare. Nu se mai pot de acum preda justificarea și antropologia teologică făcînd abstracție de acest text-cheie. Pentru catolici, acest text are valoarea unei „interpretări autentice” a decretului conciliului de la Trento privind justificarea. Bineînțeles, cercetarea trebuie să continue, mai ales în privința punctelor controversate încă, precum „*simul iustus et peccator*”, certitudinea salvării sau înțelegerea operelor și a meritelor. Ar trebui totuși să fie posibil să se accepte un asemenea document în ciuda tuturor imperfecțiunilor și a limitelor sale, chiar dacă trebuie să se continue munca pe el cu spirit critic. În această privință, mi se pare că seninătatea necesară lipsește din plin.

Poate că ar trebui să se facă distincție între efecte imediate, așteptări pe termen mediu și proces de apropiere de lungă durată. Ceea ce se urmărește pentru azi nu este nimic altceva decît o invitație mutuală la euharistie și o celebrare comună a Cinei Domnului. Dacă luăm în serios *Declarația comună* și încercăm să trăim în spiritul ei, atunci vom face un pas în această direcție. Eu percep foarte bine

nerăbdările și neînțelegerile atîtor creștini care, fără vreo vină, suportă povara diviziunii chiar și în cercul intim al propriei familii. Dar gravitatea problemei, rămasă încă deschisă, nu permite acțiunea precipitată.

V. *Reinterpretările necesare*

În toate fazele de pregătire a *Declarației comune*, s-a amintit că marea sarcină care le așteaptă acum pe cele două Biserici este de a propune într-o manieră reînnoită mesajul justificării oamenilor aflați azi în căutare. Această necesitate e resimțită în mod dureros de mult timp. A patra adunare plenară a Federației mondiale luterane din 1963 de la Helsinki s-a străduit să dea o interpretare actualizată a versiunii reformate a justificării. Ca de fiecare dată cînd se judecă retrospectiv asemenea documente, ești cam decepționat. *Declarația oficială comună* se încheie cu recomandarea: „Luteranii și catolicii își vor continua eforturile de mărturisire comună într-un spirit ecumenic, astfel încît să interpreteze mesajul justificării într-o limbă accesibilă bărbaților și femeilor de azi, și în relație cu preocupările atît individuale cît și sociale ale timpului nostru” (nr. 3).

Mai multe căi se deschid de-acum încolo. Aș vrea mai întîi să fac distincție între Evanghelia justificării, adică justificarea ca mesaj, și doctrina justificării care a fost formulată în secolul al XVI-lea. E limpede că doctrina caută să se lipească mesajului exprimîndu-l într-o manieră conceptuală. Mi se pare că acest lucru rămîne totuși dificil. Sau într-adevăr se limitează prea simplu la o repetiție sau la o parafrază a Sfintei Scripturi, sau se lansează în teorii care la rîndul lor pot încremeni în teze dogmatice, rezervate doar specialiștilor. Trebuie să mărturisesc că, în opinia mea, recurgerea la acest tip de limbaj are ceva patetic. Nu prin blindarea cu tratate confesionale reușim să facem cu ușurință inteligibilă Evanghelia justificării în lumea noastră modernă. Cu atît mai mult cu cît ai impresia că pietatea creștinului mediu rămîne prea puțin impresionată de acest mesaj.

Nu spun asta din cauza unei atitudini deliberat critice. Căci pînă în prezent am avut întotdeauna și unii și alții aceeași sarcină și pe viitor tebuie să ne străduim să găsim împreună o soluție. Aici putem lua exemplul lui Luther care, în ciuda predilectiei sale pentru o terminologie teologică a justificării, a știut să renunțe la ea în mare măsură în catehismele sale, substituindu-i-o pe aceea a „sanctificării”. Mi se pare important să menționez că mesajul biblic al mîntuirii se întinde pe un registru larg și face apel la alte expresii fundamentale precum „eliberare în vederea libertății”, „reconciliere”, „pace cu Dumnezeu”, „nouă creație”, „sanctificare întru Isus Cristos” (vezi *Declarația comună* nr. 9-11). În fine, în concluzie, „printre aceste descrieri, un loc important revine celei a «ispășirii păcătosului prin grația divină și prin credință» (*Romani* 3,23-25) care a fost mai ales avansată în epoca Reformei” (nr. 9). Aceasta corespunde de asemenea cu numeroase cercetări biblice.

Toate acestea nu sînt totuși de ajuns. Să începem, poate pentru a ne ajuta, cu o simplă transcriere a mesajului justificării. Dogma justificării trimite la Evanghelia, cuvînt

și act ale Iubirii divine. Dumnezeu își asumă în Isus Cristos existența noastră decăzută și ne oferă în schimb viața sa și justiția sa. Noi îi aparținem în viață și în moarte. Afacerea mântuirii sau a decăderii noastre s-a decis pe cruce. Tocmai în acest fel Dumnezeu ni se dă nouă. Dumnezeu iubește în mod necondiționat. Isus este aproape de cel care trăiește căderea în păcat și concomitent dependența de mila lui Dumnezeu.

Omul s-a izbit întotdeauna de acest adevăr. Ne vine greu să acceptăm simplitatea mesajului justificării. Ba mai mult: sucombăm tentației continue de a crede că reușita vieții noastre ne incumbă în întregime. Ne vine greu să acceptăm să fim în străfundurile noastre ființe făcute pentru a primi. Nu încetăm să ne închidem și credem că trebuie și că putem să ne justificăm prin noi înșine. Evanghelia ne spune totuși că asta este o iluzie, căci numai Dumnezeu poate în final să ne salveze iertându-ne și împăcându-ne cu el. Teologia reformată pune acest lucru în valoare prin folosirea cuvîntului „singuri” în trei sintagme: *sola gratia*, *sola fide*, *sola scriptura*.

Dacă vrem ca acest lucru să fie accesibil omului de azi, cu siguranță că nu trebuie să ne întrebăm ca și Luther: „Cum pot să primesc un Dumnezeu de grație?” Trebuie să gândim justificarea într-o manieră radical nouă, pornind de la experiența vidului nostru, a in justiției noastre, a absurdității noastre (a „păcatului” nostru) și de la ceea ce Dumnezeu semnifică în viața oamenilor. În acest sens, o interpretare reînnoită a evenimentului justificării nu poate porni decît dintr-o reflecție radicală asupra credinței și a decăderii omului în păcat. Și tocmai aici avem serioase lipsuri.

Adoptarea *Declarației comune* crează pentru Biserici o datorie sacră de a căuta în această direcție o nouă înțelegere a justificării. Dar asta nu poate reuși dacă, din fidelitate prea rigidă față de Biblie, ne mulțumim să repetăm cuvintele Scripturii sau să ne servim fără nici o interpretare de conceptele tradiționale. Trebuie să confruntăm urgent mesajul justificării cu condițiile vieții contemporane, atît în ce privește individul cît și comunitatea umană. Mesajul justificării este în acest sens dogma crucială a Bisericii. Astăzi există într-adevăr numeroase sectoare sensibile în care importanța justificării poate să se dovedească pentru noi convingătoare. Pentru a rezuma, rețin cinci teme care pot să illustreze ceea ce tocmai am afirmat:

- Problema sensului vieții revine neîncetat: omul nu poate de la sine nici să o producă nici să-și asigure posesia ei. Nici o tentativă de autorealizare din partea omului nu poate să ducă la o totală autonomie. Pentru a relua expresia lui Martin Luther, noi sîntem totuși în același timp și cerșetori și donatori. Dar asta nu înseamnă un dar de preț. Dacă ne este dată libertatea, e și pentru a ne schimba viața.

- Peste tot ne împiedicăm de problema culpabilității. Evanghelia așteaptă de la noi să căutăm căile reconcilierii atît în plan individual cît și colectiv. Dar de la noi înșine, atunci cînd chiar noi ne închistăm, nu putem reface trecutul. Nu ne putem lăsa reconciliați decît prin inițiativa reconciliatoare a lui Dumnezeu. Rămînem de bunăvoie ranchiunoși, ireconciliabili și fără încetare ne justificăm cu subtilitate noi înșine. Adevărata iertare vine de la Dumnezeu, ca și miracolul creației și al învierii.

• Pentru că activitatea noastră se exercită tot mai mult în domeniul tehnicii, sfîrșim prin a judeca celelalte domenii ale existenței în termenii lui „a face”. Sîntem cu totul posedăți, în ciuda unui anumit număr de deziluzii, de ideologia lui „a face” și ne izbim totuși mereu de problema suferinței și a eșecului. Ceea ce naște problema nu este aptitudinea omului de a crea în mod responsabil ci iluzia sa de a vrea să facă totul mai bine și prin el-însuși.

• Aspirăm către justiție. Aceasta nu poate să rezulte, conform reprezentărilor noastre, decît din structurile vieții sociale care trebuie să fie juste. Atunci cînd privim Evanghelia, justiția divină apare indisolubil legată de angajamentul lui Dumnezeu pentru cei care sînt slabi și pierduți. Ar fi fatal să opunem „acțiunea” justificării prin om aspectului „prin grația divină singură”. Negarea acțiunii la unii și supraestimarea ei de către alții a sfîrșit aici în absurdități. Cel care are capacitatea de a face ceva pentru colectivitate și pentru binele oamenilor este și chemat în acest sens să o facă. Dar viața celui care, din motive independente de voința sa, nu poate să satisfacă exigențele acțiunii, își are și ea demnitatea ei. Mesajul justificării poate să ne învețe pe toți ceva nou.

• Libertatea este un bun inestimabil, către care aspiră cu toții. Occidentalii, cel puțin, au ajuns să înscrie libertățile publice în codurile lor de drept. Nu te poți decît bucura de acest fapt. Dar în același timp, îți dai seama totuși că oamenii nu cresc cu adevărat în libertate, că au sentimentul că nu sînt cu adevărat liberi. În mod vizibil este nevoie de o eliberare în vederea libertății în Cristos (vezi *Galateni* 5,1 și *Romani* 7) pentru ca noi să-i dăm o justă folosință. Semnificația relației dintre libertate și credință nu a fost încă pe deplin recunoscută atunci cînd ea atinge de aproape problema modernă a libertății.

Toate acestea nu constituie decît o schiță care caută în mod intenționat să lege dimensiunea individuală și existențială de contextul sociostructural. Este o sarcină căreia ne-am dedicat de bunăvoie cu ușurință în ultimele decenii proclamînd răsplată celorlalți tema justificării și mai ales actorilor lumii sociale, dar ne-am abținut să ne-o aplicăm nouă-însine. Or, nu există creștinism fără conversie personală: acesta este mesajul lui Cristos și a profeților săi. Sîntem prin urmare foarte energic interpelați drept creștini la o ascultare reînnoită a mesajului justificării.

În acest context, și așa cum am spus-o, *Declarația comună* nu trebuie să rămînă un cec fără acoperire. După *Augsburg 1999* nimic nu mai poate continua ca mai înainte. Un ecumenism care nu ne-ar apropia în comun de Dumnezeu și prin aceasta și de oameni nu ar merita acest nume. Evenimentul de la Augsburg constituie o stație intermediară și o etapă importantă care ne poate conferi un nou avînt și forțe reînnoite. În pragul unui nou mileniu, acest fapt mi se pare a fi un ajutor de neînlocuit și un dar care nu poate fi apreciat.

Evenimentul din 1999 ni-l amintește pe acela din 1530 cînd participanții la *Confesiunea de la Augsburg* se confruntau cu ultima decizie, aceea de a ști dacă unitatea Bisericii mai putea fi salvată sau nu. Multe lucruri se țineau doar de un fir.

Trebuie să recunoaștem importanța factorilor profani care au cîntărit în această situație. Orice ar fi, noi profităm încă o dată de o ocazie fără pereche pentru a încerca să ne apropiem. Milenismul 1999 de la Augsburg nu trebuie așadar să ducă la un eșec. Astăzi, rezolvarea depinde mai puțin de atitudinea prinților și a celor puternici decît de a noastră proprie. Cele 95 de teze pe care, conform tradiției, Martin Luther le-a afișat, în ajunul sărbătorii Tuturor Sfinților a anului 1517, pe ușa bisericii castelului Wittenberg, ne interpelează pe toți. La începutul lor găsim cuvintele: „Zicînd: «pocăiți-vă» (Matei 4,17), Domnul nostru Isus Cristos a vrut ca întreaga viață a credincioșilor să fie pocăință.” La mijloc, găsim în teza 62 această profundă reflecție, legată de problema indulgențelor: „Adevărata comoară a Bisericii este prea sfînta Evanghelie a puterii și a grației lui Dumnezeu.” □

Traducere din limba franceză de Cornelia Alexandru

*

Karl LEHMANN, născut la Sigmaringen în 1936. Profesor de dogmatică și de teologie ecumenică la Mayence și la Fribourg, pînă cînd devine episcop de Mayence în 1983; Președinte al Conferinței episcopale germane din 1987. Membru al editurii germane a revistei *Communio*.

Karl Lehmann, L'Accord entre Luthériens et Catholiques, apărut în *Communio*, no. XXV, 5 — septembrie-octombrie 2000, pp. 69 - 80, publicat cu acordul Revistei VATRA.

Pact academic sau multiculturalitate „cu voie”?

SMARANDA ENACHE

Cu câțiva ani în urmă, o dispută excesiv și unilateral mediatizată a făcut din statutul Universității Babeș-Bolyai încă un subiect de duel politic, pe lângă multe altele care pervertesc dezbaterea publică despre legitimitatea și șansele diversității în țara noastră. Universitatea Babeș-Bolyai a fost, de-a lungul istoriei moderne — contrazicând însăși esența sa universalistă —, obiectul unei concurențe acerbe dominată de excese naționaliste și vendette etno-lingvistice.

Înființată în 1581 de principele catolic Ștefan Báthori, universitatea avea să supraviețuiască cu oarecare întreruperi disputelor religioase, pentru a deveni la 1872 (data înființării universității moderne), o instituție cu limba de predare maghiară. După 1918, universitatea este transformată într-o instituție românească, partea maghiară strămutându-se în țara vecină. În perioada Dictatului de la Viena, universitatea maghiară renaște, cea românească strămutându-se la rîndul ei, în „dispersare” la Sibiu. După al doilea război mondial, în 1945 ia ființă în descendența universității de la 1872, universitatea unilingvă maghiară Bolyai. Paralel, universitatea românească revenită la Cluj va fi botezată „Babeș”. După cum se poate lesne vedea, într-o istorie de mai puțin de un secol, universitatea avea să fie succesiv amputată, rebotezată, strămutată, sacrificată umorilor politicienești și comandamentelor autoritare, devenind, ca urmare, obiect al unei duble frustrări: pentru maghiari, convertirea ei într-o instituție românească a fost resimțită ca un rapt dureros, pentru români ca o reparație istorică. Niciînd Universitatea nu a beneficiat de un *pact academic* care s-o pună la adăpost împotriva arbitrariului. Comunismul i-a dat lovitura de grație, alterîndu-i însăși esența, transformînd-o într-un instrument propagandistic, cu rare oaze de intelectualitate ce rezistau tăvălugului ideologic. Ceaușescu s-a folosit de micimea unora din universitarii făcuți pe puncte, dar și de pretextul unui așa-zis internaționalism echidistant, pentru a învrăjbi definitiv atîta cît mai rămăsese neatins din corpul academic. În prezența

lui, s-a produs în 1959 unificarea forțată a Universității Bolyai cu Universitatea Babeș, sub cinicul pretext al înfrățirii. Cei care n-au marșat la acest plan diavolesc au fost fie eliminați, fie au emigrat, fie s-au sinucis. Pas cu pas, partea maghiară a universității s-a atrofiat, pînă la a rămîne o simplă firmă fără fond. Așa a prins-o în 1989 revoluția. Pentru maghiari, Universitatea Babeș-Bolyai a devenit simbolul triumfului naționalismului agresiv al lui Ceaușescu asupra uneia din instituțiile-cheie ale comunității lor, de care este intim legată capacitatea ei de supraviețuire culturală. Pentru români, cel puțin pentru unii din ei, această invenție ceașistă, criticabilă desigur, este totuși o formulă ce nu trebuie aruncată la coș în totalitate, numai pentru că a fost zămislită de o minte bolnavă, miezul putînd fi reformat. Întrebarea este: cum ?

Lăsînd deoparte falsurile, instrumentarea politică și tendențiozitatea, ca și fanteziile dacice ale unui anumit personaj local arhetipal, în sînul societății academice clujene ne găsim în fața cîtorva opțiuni, exprimate pe diferite canale de reprezentanți ai celor două comunități, și pe care le-am putea rezuma astfel:

1. *Revenirea la o universitate unilingvă maghiară*, prin crearea unei universități independente de stat unilingve maghiare, care s-ar desprinde din corpul actualei UBB sau ar lua naștere autonom. Această soluție este susținută în special de acele medii academice maghiare care consideră că nu mai au nici un motiv să creadă în sinceritatea propunerilor colegilor lor români, nu o dată aflați, cu puține excepții, la remorca presiunii naționaliste. O universitate autonomă unilingvă maghiară ar soluționa, în opinia acestor cercuri, două chestiuni: (unu) reparația istorică ce i se cuvine comunității maghiare căreia i-a fost confiscată o instituție esențială, și (doi) garantarea instituțională a supraviețuirii sale culturale autonome pe termen lung. Fiind vorba de o instituție-simbol, renașterea ei ar fi semnul bunăvoinței și al bunei credințe mutuale pe care le presupune o reconciliere autentică.

Oricît de complicată ar fi o asemenea soluție (separare, costuri, resurse umane etc), consider că nu există baza morală de a i se refuza comunității maghiare această aspirație: tradițiile, talia și importanța acestei minorități care a constituit cîndva element de statalitate în Transilvania și atinge în acest teritoriu aproape 25% din populație (semnificativ mai mult decît acel 7% din totalul populației care se invocă frecvent!) îi dau dreptul să aspire la o instituție autonomă, așa cum se văd destule exemple în Europa sau America de Nord.

Singurul obiect de negociere, în opinia mea, ar putea fi nu *dreptul*, ci *oportunitatea* (academică, financiară etc) de a purcede *acum* la această soluție, înainte de a-i fi studiat în detaliu toate avantajele și dezavantajele. Este nefondată temerea că o asemenea instituție ar înlocui principiul academic cu cel etnic, deoarece universitatea ar fi unilingvă maghiară, și nu etnic maghiară, de vreme ce ar putea-o frecventa — cum o făcuse și în perioada cît funcționase — orice cetățean vorbitor de limbă maghiară, fie el român, sas, rom, șvab sau albanez. Singurul

pericol serios pe care-l presimt criticii acestei opțiuni este acela că promotorii săi ar putea accepta la o adică înființarea unei astfel de universități în afara Clujului. Declarații contradictorii ale unor înalți demnitari din România și Ungaria par să indice că există posibilitatea unui asemenea troc. Consecințele ar fi dezastruoase: exclusă din capitala Transilvaniei, surghiunită undeva în Secuime, universitatea s-ar provincializa și, abia atunci, s-ar rupe definitiv de mediul academic românesc, de spiritul transilvan al Clujului (Înființarea universității private maghiare Sapientia nu schimbă obiectivul înființării unei universități de stat pentru comunitatea maghiară). O defazare în dezvoltarea a două comunități ce trăiesc pe același teritoriu poate avea consecințe greu de prevenit.

2. *Constituirea unei secții autonome maghiare* în cadrul actualei Universități Babeș-Bolyai. Aceasta ar însemna că, fără a rupe relațiile universitare orizontale, ierarhia verticală a celor două universități s-ar putea separa, punând astfel în valoare principiul subsidiarității, deciziile urmînd a fi luate la nivelul cel mai apropiat de cel al acelora pe care ele îi vor afecta. Este în primul rînd opinia acelor universitari care pleacă de la analiza realistă a situației actuale și percep toate obstacolele subiective și obiective ale înființării unei universități autonome unilingve maghiare. Această soluție ar necesita reforma profundă a Universității Babeș-Bolyai, care ar trebui să se transforme într-o *universitate bilingvă*, așa cum sînt destule de acest fel în — iarăși trebuie s-o spunem — Europa și America. Prin trecerea la această nouă configurație, Universitatea Babeș-Bolyai ar răspunde onorabil cîtorva exigențe morale: ar pune în valoare *dreptul la învățămînt autonom universitar*, drept pe care comunitatea maghiară l-a revendicat limpede și prin forme referendale convingătoare; ar valorifica *principiul egalității șanselor*, respectiv al *egalității limbilor* (nu numai în amfiteatre, dar și în administrația și managementul UBB), ar respecta *accesul egal la decizie*, pe care actuala structură asimetrică a voturilor nu o poate garanta, în lipsa unui drept de *veto*, sau a altor tipuri de corective. Am văzut funcționînd o asemenea universitate bilingvă în cantonul bilingv franco-german Fribourg din Elveția. E drept că este vorba de o universitate de dimensiuni mai modeste, dar ea arată, simplificat, cam așa: există în paralel două secții autonome, fiecare cu limba sa de predare, cu toate secțiile și specializările „în oglindă”; cele două secții sînt *permeabile pe orizontală*, ceea ce înseamnă că un student poate opta să urmeze un curs în oricare din cele două limbi, după cum îi convine profesorul și în funcție de acceptul acestuia; profesorii bilingvi predau la ambele secții, în funcție de nevă și disponibilitate; „baza materială” — laboratoare, biblioteci, campus — este comună, tinerii nefiind separați în nici un mod; senatul universității cuprinde o *reprezentare egală* a celor două secții, indiferent de numărul de studenți, ședințele sale desfășurîndu-se în *ambele limbi*, cu asigurarea traducerii simultane pentru universitarii unilingvi; funcția de rector este desigur eligibilă, dar este obligatorie *alternarea mandatelor* între germanofoni și francofoni. O

unitate de autonomii, cu evidente avantaje, dintre care nu în ultimul rînd cel al domolirii suspiciunilor.

3. *Universitatea multiculturală* este acum opțiunea comunității academice române (liberale). Este un corectiv demn de toată lauda, care a fost adus Universității Babeș-Bolyai după decembrie 1989 și se datorează deschiderii, tenacității și profesionalismului rectorului Andrei Marga. Andrei Marga, unul din cele mai talentate spirite reformatoare, a reușit în cîțiva ani să șteargă urmele de ceașism de pe obrazul universității, a repus la locul cuvenit demnitatea spiritului academic, a introdus secții și facultăți noi (noi în întregul învățămînt superior din România), a conectat instituția la surse de finanțare și cooperare care i-au deschis orizonturi extrem de profitabile. Sub conducerea lui Andrei Marga și a excelentei echipe de manageri din jurul său, Universitatea Babeș-Bolyai a devenit una din instituțiile cele mai dinamice și flexibile din România, demnă de titulatura de *primă universitate a Transilvaniei*. Tot lui Andrei Marga i se datorează acest nou statut de multiculturalitate pe care îl are Universitatea Babeș-Bolyai actualmente și care *grosso modo* înseamnă coexistența a trei linii de studii: una în limba română, una în limba maghiară și a treia în limba germană, cărora li s-a adăugat și un acces rezervat romilor. Conștient de forța modelului la originea căruia se află, Andrei Marga îl caracteriza, într-un articol apărut în aprilie 1997, în următorii termeni: „*Niciodată în principala universitate a Transilvaniei nu au studiat mai mulți maghiari. Niciodată nu au fost mai multe structuri pentru studii în limba germană. Niciodată atît de mulți tineri nu au studiat ebraica și istoria răsăriteană a evreilor. Niciodată în această universitate nu au fost cuprinse, ca astăzi, teologiile ce reprezintă numeroasele biserici din Transilvania.*” Tot în același articol, autorul avertizează că modelul multicultural are adversari versați: „*Nu numai mentalitățile statului distributiv al socialismului răsăritean, ci și un nou conservatorism, ce se drapează cu devizele liberalismului, se ascunde acum sub confuzia mai mult sau mai puțin conștientă dintre «democrația universitară» și democrația civilă.*”

Politically correct! În orice universitate ce se respectă, ba chiar în orice mediu politic sau de reflecție ce se revendică de la valorile unanim acceptate, un asemenea discurs nu poate decît să se bucure de o unanimă prețuire. Dar, probitatea morală ne obligă să reluăm cîteva din întrebările pe care le pun criticii acestui model, subliniind de la început că orice critică cinstită pleacă de la premisa că „*altera pars*” este și ea de bună-credință, punîndu-și eventual aceleași întrebări. Iată, cîteva! Este caracterul multicultural o opțiune profundă sau una conjuncturală, o soluție *fashionable* menită să eludeze adevărata dezbatere privind soarta învățămîntului superior în limba maghiară și să tempereze aprehensiunile corpului academic maghiar? Prin introducerea liniei de studii germane și perspectiva unor linii de studiu în engleză și franceză, se caută o alternativă sau un complement la linia de studii în limba maghiară? De ce nu se deblochează mecanismele accesului la

decizie, de ce „colegii maghiari” sînt mai degrabă pe post de grup căruia i se fac concesiile, decît pe acela de partener egal? De ce nu există o egalitate a limbilor în toată universitatea, inclusiv în management, acte de studii etc? De ce planurile de dezvoltare, cooperare, *informația*, sînt apanajul unui singur grup? De ce *simbolistica*, *memoria colectivă* academică, *serbările* universitare nu reflectă și ele caracterul declarat multicultural? De ce, avînd în vedere tradițiile, solicitările și nevoile, linia de studii în limba maghiară se oprește mereu la forme hibride, fără a se coagula în facultăți, fie și în limitele posibilităților? Răspunsurile veni-vor, să sperăm, tot de la Cluj.

Universitățile, cele care își merită numele, sînt adevărate *think tank*-uri în care mințile cele mai luminate ale națiunilor, în spiritul valorilor universale, prefigurează *viitorul*, demolînd literalmente prezentul cînd acesta este neîncăpător. Cum să interpretăm, în acest context, o frază a aceluiași autor din același articol, în care se afirmă că între principiile ce călăuzesc reforma inițiată la Universitatea Babeș-Bolyai este și „extinderea studiilor complete în maghiară și germană, *pînă la limitele permise de legislație*” (sic!). O legislație care arată cum arată, adoptată de parlamentul dominat de foștii comuniști și de ultranaționalistii care au condus România pînă în noiembrie 1996. O pată în soare sau o profesiune de credință care se leagă de fraza citată cu cîteva rînduri mai sus și pe care îmi permit s-o reiau: „... *confuzia mai mult sau mai puțin conștientă dintre «democrația universitară» și democrația civilă*”. Îmi cer scuze, dar nu pot să-mi reprim neliniștea: o multiculturalitate cu voie...?

Închei, exprimîndu-mi speranța că democrația universitară nu va fi mai puțin, ci dimpotrivă, *mai mult* decît democrația civilă, că *pactul academic* de la Cluj-Kolozsvár-Klausenburg se va impregna de smerenia acestui sfîrșit de veac cînd nici un om cinstit nu-și poate odihni liniștit capul pe pernă dacă nu-l trece fiorul poverii de a se simți răspunzător pentru soarta celuilalt. □

*

Smaranda ENACHE (n. 1950), absolventă a Facultății de limbi romanice, clasice și orientale, secția franceză-maghiară din cadrul Universității București. Este membră fondatoare și copreședintă a Ligii Pro Europa, membră fondatoare a Alianței Civice și a Grupului pentru Dialog Social. A fost ambasador al României în Finlanda și Estonia. A publicat mai multe articole, studii, analize, interviuri axate pe tematica democrației pluraliste, drepturile minorităților, reconcilierea istorică româno-maghiară, interculturalitate, civism, naționalism, integrare europeană în publicații din țară și în străinătate; este coordonatoare a volumului România și minoritățile.

Secta euro-românilor

Al treilea discurs. Cultură, ideologie și politică în

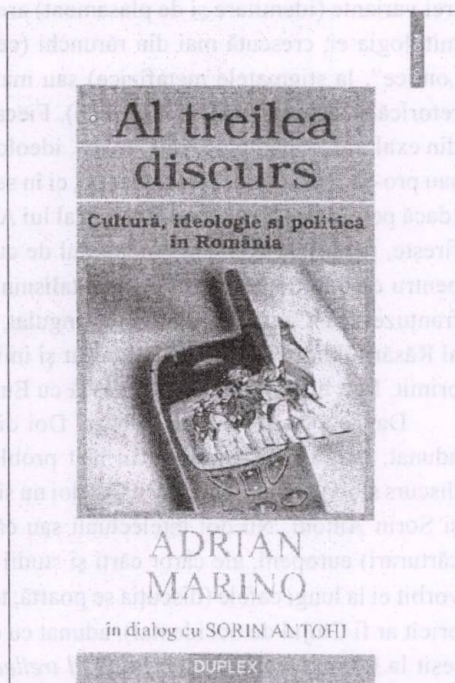
România.

Adrian Marino în dialog cu

Sorin Antohi

Iași, Editura Polirom, 2001

Românii, se știe, au două vechi (putem pentru ca să zicem chiar veșnice) și grave probleme. Pe lângă cele, multe, trecătoare — sau netrecătoare, dar considerate de zi cu zi. Una de identitate și cealaltă de plasament. Una nu e mai veche și mai gravă decât cealaltă. Ele sînt atît de interdependente încît par una singură. În orice caz, rezolvarea uneia ar ușura rezolvarea celeilalte. Numai că niciuna dintre ele n-o lasă pe cealaltă să se clarifice. Problemele — acestea două — emulează între ele pentru a se menține în ambiguitate. Iar ambiguitatea crește spornic, în pas cu bibliografia. Pe măsură ce aceasta se umflă, rezultă tot mai limpede că cele două cauze stau într-un șah etern. Cine e românii și unde se plasează ei? Latini (neo) e un prim (și în sens cronologic) răspuns, cu drept de participare la „marea familie latină” și, prin urmare, la Europă, în conceptul occidental. Răsăriteni (un neam spiritual), e al doilea răspuns, care numai de nevoie admite gena latină. Ca atare, locul nostru e în „familia răsăriteană”, printre frații de aceeași credință. Un patetic al acestei rezolvări, Nichifor Crainic, a și tranșat „orientarea” pe care ar putea-o lua România: cum „orientare” are în rădăcină „Orient”, devine că e imposibil să ne „orientăm” altminteri. Metafizica limbajului ne dictează

soarta. Chiar înainte de a ne-o dicta alte „metafizici”. Dar ce facem cu sîngele nostru latin, oricît de subțiat și de compromis cu alte rase? Ce facem cu neolatina pe care, de bine, de rău, o vorbim — care și ea ne cheamă spre vest? Soluția a reieșit admirabil: românii sînt o punte. Nici Occident, nici Orient sau și una și alta, la echitate. Românul reprezintă o sinteză, și diacronic, pornind de la baza tracă, și sincron: aici cele două lumi se încrucișează pînă la contopire. Or, dacă nu sîntem nici de-ai Europei, de-ai Occidentului, nici de-ai Orientului, vine că noi sîntem numai (ca) noi, un fel de a treia esență. Ca orice esență — inconfundabilă, ireductibilă, nedizolvabilă. Fiecare din cele trei variante (identitare și de plasament) are, firește, flora ei de nuanțe. Fiecare își are mitologia ei, crescută mai din rărunchi (cea autarhică, coborîtoare la determinațiile „ontice”, la stigmatete metafizice) sau mai cultural (cea pro-occidentală, și ea însă retorică și sentimentală cît cuprinde). Fiecare mitologie a produs, cu vremea, căzînd din exaltare, o ideologie (sau, invers, ideologia s-a încălzit în mistică): pro-europeană sau pro-română (nu în sens patriotic, ci în sens „spiritual”). „Ca românii nu-i nici unu” (dacă pot invoca aici versul preferat al lui Alexandru Mușina, un folclorist) a triumfat, firește, pentru că oferta și potențialul de cult și de autoflatare sînt mult mai mari. Și pentru că unii doctrinari ai occidentalismului ne-au făcut, la analiză, simplă colonie franțuzească. Cazul patent, dar nu singular, e cel al lui Pompiliu Eliade. Românul, far al Răsăritului, în poziție de colonizat și imitator?! Asemenea afront nu e, desigur, de primit. Mai bine să ne mai slăbească cu Europa dumnealor.

Dar iată că unii nu ne slăbesc. Doi dintre cei care o țin morțiș cu Europa s-au adunat, mai an, la taclale și au luat problema metodic (cît de metodic permite un discurs slobod cum e dialogul). Cei doi nu sînt niște oarecari. Sînt chiar Adrian Marino și Sorin Antohi. Nu doi intelectuali sau cărturari români, ci doi intelectuali (sau/și cărturari) europeni, ale căror cărți și studii sînt în circulația mai multor limbi. Ce-au vorbit ei la lungi cafele (discuția se poartă, totuși, între doi moldoveni și mai la Orient, oricît ar fi Clujul de occidental), adunat cu ce-au mai scris pe unele aspecte conexe, a ieșit la Editura Polirom sub titlul *Al treilea discurs*. * Titlul cărții a fost lansat mult înaintea acestora și el vine dintr-un comentariu al lui Sorin Antohi la volumul *Pentru Europa*, publicat de Adrian Marino, tot la Polirom, în 1995. „Al treilea discurs”, personalizat de Adrian Marino, apare în disputa de plasament (cu fond, desigur, identitar) și el refuză atît „negarea autohtonistă a Occidentului”, cît și „asumarea imitativă a normelor” aceluiași Occident. Amîndouă refuzurile constituie premisa celei de-a treia căi („soluția cea mai grea”, ne previne Sorin Antohi), aceea de „a fi simultan european (universal) și român (idiomatic)”. Conceptul (sau soluția) se limpezește, chiar cu tranșanță, atît în cursul dialogului, cît și în anexa de articole cu care acesta e întregit. A treia cale e, mai întîi, una negativă (de două ori negativă, ceea ce duce la eminența ei pozitivitate): „nici autohtoniști, naționaliști, troglodiți, etniciști și așa mai departe, nici imitatori, discipoli eterni ai oricărui profesoraș francez venit aici în *service civil*.” În locul profesorașului francez merge azi și profesorașul american, deși un

oarecare resentiment al lui Marino (explicat în carte) față de gali ajunge să-i privilegieze pe aceștia, printr-un afect întors, ca simbol occidental (în ciuda paginilor drastice despre decăderea Franței). Al treilea discurs nu va fi, așadar, nici cel al „clonei” (Sorin Antohi) sau „colonizatului” (Marino), nici cel al românului „metafizic”, beatificat în propria închidere și decantându-și la nesfârșit autarhia. Al treilea discurs e, de fapt, un dialog, un parteneriat: „cu o conștiință voluntară de egalitate, de concurență și de competiție”, precizează Adrian Marino. Deschidere, spirit critic, valori asimilate și compatibilizate, emulație, creație. Contactul trebuie să fie fertil, din el „trebuie să rezulte o scînteie originală”. Asimilarea și sintonizarea trebuie să producă diferență. „Formulă de sinteză între «autohtoniști» și «occidentalizanți»”, al treilea discurs se produce doar în și cu anumite condiții, sistematizate de Adrian Marino în *Precizări la «al treilea discurs»*. Opt condiții pune Adrian Marino la baza acestui discurs (a acestui proiect, mai bine zis), ai cărui eroi „riscă să fie mereu «sfîșiați» între cei doi poli”. Iată-le: 1. — „cea mai largă deschidere internațională activă posibilă”; 2. — „sensul acestei deschideri (...) este de ordin stimulat, nu imitativ”; deschiderea trebuie interpretată „în sensul emulației, inspirației, dezvoltării propriilor potențialități creatoare”; 3. — „depășirea oricărui complex de inferioritate sau superioritate”; 4. — „respingerea hotărîtă a oricărei culturi de pură sincronizare, compilație și imitație mecanică”; 5. — „recuperarea selectivă și critică a tuturor precursorilor”, fie ei „europenizanți”, fie „autohtoniști”; 6. — al treilea discurs „are în centrul său ideea de creație originală”; 7. — așa se ajunge la formula salvatoare a „românismului prin europenizare” sau a „europenizării prin românism” (deși Adrian Marino dă aceste formule ca perfect sinonime, lucrurile par a desemna cu totul altceva; a doua formulă e atît de bravă încît poate face din Europa un pămînt de misiune pentru românism); și, în fine, 8. — „noțiunile de «european» și «român» tind să se întrepătrundă și să fuzioneze într-un principiu și o concluzie fundamentală: superioritatea valorilor creatoare individuale asupra celor colective de orice categorie” (aceasta însă numai „pe cea mai înaltă treaptă de generalizare”). Nu toate opt sînt, după cum se vede, „condiții”; unele sînt consecințe, ținte, iar unele „condiții” sînt tautologice ori măcar redundante (dar nu și la nivelul nuanței). Exasperarea lui Adrian Marino față de cultura improvizăției și a imitației, mereu alertată, se transformă într-un program de salvare care are ca miez șansa de creativitate, „personalitatea” culturii române: „Unde scrie că românul este la infinit damnat să nu fie creator, să nu fie original, să nu aibă și unele inițiative proprii, să nu aibă persoanlitatea lui? Unde scrie că noi trebuie să fim neapărat doar semioticieni, structuraliști, barthieni, postmoderniști, deconstructiviști? (...) Să arătăm și partea bună a lucrurilor: România este o țară deschisă, dispusă să se sincronizeze mereu. Dar nu ne putem limita numai la sincronizări mecanice. Trebuie să venim și cu o diferențiere a noastră.” Problema identității devine o problemă de creativitate și, implicit, una de demnitate. Identitatea e o demnitate ori măcar e transferată pe o platformă de demnitate. Pe scurt, ne integrăm în Europa cu o identitate demnă. Sau, și mai pe scurt, ne integrăm,

nu ne asimilăm. Sîntem partenerii (critici) și beneficiarii (demni) ai unuia și aceluiasi sistem de valori. Între aceste valori, și diferența noastră, și identitatea noastră (chiar dacă la ele mai e de lucrat).

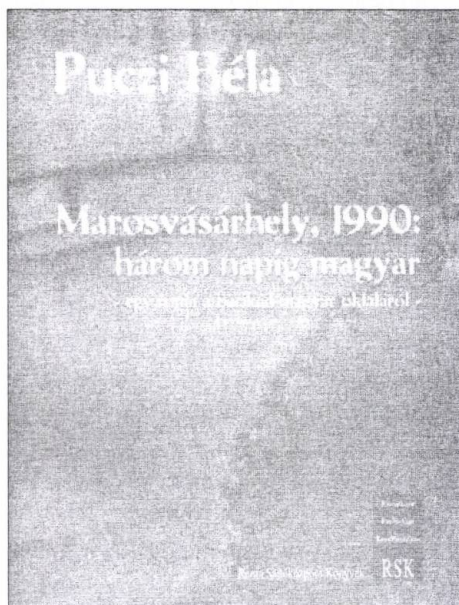
Frumoasă idee. Și tentantă, de nu de-a binelea seducătoare. E greu de spus dacă e frumoasă pentru că e tentantă sau e tentantă pentru că e frumoasă. Și, la prima vedere, nu s-ar zice că-i o idee chiar exotică, rară. Poate că frumusețea ei adîncă îi stă chiar în banalitate. Sau în aplombul de a propune atît de brav ceva atît de admis de toată lumea (cu masive excepții, firește, fie organizate în partide, fie făcute din suflet). De unde atunci sentimentul de sectă care îi angoasează pe cei doi interlocutori (între care identitatea de viziune și păreri e deplină, dîndu-i lui Adrian Marino sentimentul că stă de vorbă cu un *alter ego*)? De unde sentimentul că fac un apostolat și că le prisosesc degetele unei singure mîini cînd încep să-și numere adeptii? Adrian Marino strigă de cîteva ori catalogul acestora și de fiecare dată ies îngrijorător de puțini: cîteva politologi, cîteva scriitori, vreo doi-trei istorici. Chiar trist de puțini, deși, ce-i drept, unul și unul. Nu-i de mirare că singurătatea de idei încearcă să se vindece prin apelul la comilitoni și că se fac liste de susținători. „Unde mai vedeți — întrebă la un moment dat Sorin Antohi — în România grupuri sau locuri afine (...)” Acestea nu sînt multe nici la noua strigare, dar unele semne trebuie înțelese ca optimiste. Dacă pînă și la Buzău, într-o revistă pasageră, s-a manifestat „interes pentru Europa”, lucrurile nu pot sta catastrofic. Ideile iradiază, ele bat, ca și spiritul sînt, unde nu te aștepți. Le vezi răsărind ba la Craiova, ba la Suceava. Ba chiar și la București, unde există cîteva „spirite liberale”. Solitudinea nu e însă doar un sentiment printre contemporani. Ea vine mai de departe, dintr-o solitudine istorică, dintr-o (aparentă, se va dovedi la urmă) absență a precursorilor. „Noi trebuie să umblăm cu foarte mare atenție prin bibliografie, pentru a ne găsi precursorii”, zice Adrian Marino. Dar atenția e răsplătită, precursorii se adună chiar mulți. Și s-ar fi putut strînge și mai mulți, de vreme ce ideea i-a chinuit pe români dintru început, de pe cînd Miron Costin se străduia să-i salte pe moldoveni (el avînd o mai slabă conștiință unitar-statală) printre „națiile polite ale Evropei”. De altminteri și convingerea lui Marino e că aceștia „există din plin”. Cu ei, de fapt, face Adrian Marino marea alianță: cu iluminiștii, cu pașoptiștii, al căror spirit constructiv îl repropune României într-un manifest celebru: *Pentru neopașoptism*. Dar nici solitudinea sfinților părinți ai ideologiei pro-europene la români nu vindecă sentimentul de singurătate absolută, care debordează în plin avînt. De cîte ori se uită la cultura română, Adrian Marino își realizează singurătatea: „Cultura română prezintă încă mari deficiențe, mari carențe, mari discontinuități, mari discrepanțe, pe care un om singur, oricît ar fi el de pașoptisto-iorghist, nu le poate elimina”. Sau, în altă parte, din aceleași pricini de „cultură de poeți și foiletoniști”: „cultura română actuală mie nu îmi dă satisfacție. Nu mă regăsesc în ea. Mă simt singur.” Sau aproape, pentru că, totuși, există, „din fericire”, Sorin Antohi și „alte cîteva persoane” care „promit să lucreze în acest sens”.

Dar de regulă cultura română îl dezolează drastic pe Adrian Marino. De ea îl desparte o diferență de concept și de proiect; în vreme ce cultura română e dominată de publicistică sau e o cultură a metaforei, poetică, Adrian Marino a profesat „ideea de construcție”. Și în acest domeniu Adrian Marino împărtășește cu fondatorii acel inițial sentiment al vidului, al „golului istoric”: „Mi-am dat seama că în cultura română este nevoie de a umple un gol și am devenit «enciclopedist» oarecum prin forța lucrurilor.” (Există, de altfel, mai multe asemenea „continuități” de sentiment cu întemeietorii. Nu numai în privința culturii, dar și în privința statului ca atare. Marino se lamentează aproape în termenii lui Ureche, vorbind și el despre o „țară neașezată”: „Noi nu avem încă o țară construită. Sîntem încă o țară improvizată, o țară încropită.” Toate aceste angoase se împărtășesc dintr-un sentiment de fondator și întrețin acest sentiment. Căci dacă e să-i găsim un loc potrivit lui Marino în cultura română, atunci acel loc e chiar printre fondatori, cu toată aparența de anacronism a misiunii). De bună voie sau silit de împrejurări, cum crede el însuși, Marino a continuat proiectul cărților de întemeiere, de fundare și atestare. El lucrează cu entuziasmul și benedictismul Corifeilor ardeleni, fiind continuatorul lor peste vremi, reluînd un proiect de cultură mereu amînat sau abandonat. Tristețea lui e de a vedea cum cultura română stăruie să fie „o cultură de poeți și publiciști”, speriată de anvergură, de idee și de soliditate și cultivînd nonșalant „lacune esențiale”. Cultura română văzută de Marino seamănă teribil cu poezia argeziană văzută de Ion Barbu: și ea pare „castrată” și fără „atributul ideii”, epuizîndu-se „în spume”. Nu e nimic nou, în acest dialog, în repertoriul resentimentelor literare ale lui Marino. Mai ales împotriva poeziei, pe care ar relega-o bucuros din cetatea culturii. (Toate aceste resentimente își au partea lor simpatcă, mai ales că Adrian Marino recunoaște că nu-l interesează poezia iar romane n-a mai citit de 30 de ani. Totuși, el continuă să le apostrofeze, chiar dacă în lipsa lor n-ar fi putut scrie nici una din marile sale cărți. Firește că lucrurile se agravează de la sine, prin inflația poetică românească, prin condiția endemic-lirică a literaturii noastre. Dar dacă tot ți-e indiferentă o femeie de ce trebuie să-i spui mereu cum să se-mbrace, cum să se poarte, cînd să iasă în lume și, mai ales, cînd să se retragă?!). Și căreia nici nu-i dă drept de reușită în reprezentarea noastră în Occident, unde șanse mai mari ar avea „doar eseul, studiul tehnic, studiul ideologic, studiul istoric și romanul”. Dar va fi avînd și literatura șansa ei, chiar dacă mai greu realizabilă. Cîteva recente succese literare occidentale nu sînt chiar de disprețuit. *Ferestrele zidite* ale lui Alexandru Vona au stîrnit interes în cîteva limbi iar premiul luat n-o fi fost pe degeaba. Cu siguranță Mircea Cărtărescu, aflat în plin proces de seducție occidentală, nu va figura în atîtea bibliografii în cîte figurează *La Science de la Littérature* a lui Mihail Dragomirescu, dar s-ar putea să fie mai citit. Alți cîțiva poeți tineri dau și ei semne de optimism în privința șansei poeziei de a-i persuadea pe occidentali: Mariana Marin, Ion Mureșan, ba chiar și mai tineri, ca Rodica Draghinescu. Tinerii noștri scriitori abia se integrează în acest sistem de schimburi și, fără îndoială, le-ar prinde mai bine o încurajare competentă, venită de la însuși Adrian

Marino, decît o zeflemisire scurtă. Construcția culturală n-are de ce fi stînjinită de un fenomen literar, oricîtă patologie a emfazei ar prezenta acesta.

Drama celui de-al „treilea discurs” nu e (aș zice chiar că în nici un caz) faptul că el e promovat de o sectă (ale cărei eroizări în solitudine și apostolat sînt admirabile, dar numai ca proiecție de sine). Ideile străbat cultura română de la un cap la altul iar astăzi pe seama lor există mai degrabă un consens, decît o respingere. Drama acestui discurs e că a devenit o retorică. Poate chiar o retorică de stat. De fapt, deși nu rezultă prea limpede din nici un paragraf al dialogului, „al treilea discurs” ar trebui să fie un discurs „al faptei”. Nimeni nu-i va combate pe Marino și Antohi (cel puțin nu în ideile mari). Dar s-ar putea ca ei să vorbească într-adevăr în pustiu, dacă ideile nu vor ajunge în fapte. România, din păcate, e o țară vorbărească, dar puțin făptuitoare. Iar pe Marino și Antohi îi izolează de ceilalți nu ideile, ci simplul fapt că ei le-au și aplicat într-o operă — impresionantă, monumentală, una, temeinică deja, cealaltă. „Al treilea discurs” suferă și el (cel puțin deocamdată) de drama logosului ineficient, de drama logosului căzut în grauitate. Nu audiența îl face ineficient, ci ceva mult mai serios și mai adînc: vocația românului de a trăi paralel discursul și fapta. Pe vremea lui Eugen Lovinescu, paradoxul era că, în vreme ce „societatea mergea în sensul formației democrației burgheze, toate sistemele ideologice lucrau la stăvilirea acestui mers revoluționar.” Pe vremea lui Adrian Marino, paradoxul societății românești e și mai trist: ideologiile pro-europene au devenit populare, dar societatea nu se mișcă (decît cu forța, dar nu a ideilor, a convingerii, ci a presiunilor europene).

Alexandru Cistelean

Marosvásárhely, 1990: három napig magyar

PUCZI BÉLA

(TÍRGU-MUREȘ, 1990:

MAGHIAR PENTRU TREI ZILE)

RED. BERNÁTH GÁBOR, EDIT.

ROMA SAJTÓKÖZPONT

KÖNYVEK, 2000

Naratorul evenimentelor, Béla Puczi, este unul dintre acei romi care în ziua de 20 martie 1990 au venit în

ajutorul maghiarilor ce demonstrau în centrul oraşului Tîrgu-Mureş şi au fost atacaţi de românii îmbătaţi, înarmaţi, aduşi din zona Reghinului.

Evenimentele din Tîrgu-Mureş au fost prelucrate atît de autori români, cît şi de maghiari. Această carte este prima care le prezintă din optica unui rom implicat.

Dincolo de datele, faptele istorice şi modul în care le-a trăit naratorul, ceea ce atrage atenţia cititorului şi merită să fie analizat în mod special este criza de identitate, caracteristică nu doar pentru autor, dar şi mai multor comunităţi de romi. O criză de identitate care, în momentul unei alte crize, a unui conflict între două grupuri etnice, iese la suprafaţă.

Întrebările care se pun referitor la participarea romilor la conflictul din martie 2000 sînt: De ce s-au implicat romii într-un conflict româno-maghiar? De ce s-au implicat de partea maghiarilor? Cum au fost „răsplătiţi”?

Romii din Dumbrăveni (satul natal al lui Béla Puczi) şi-au asumat o identitate aparte, folosind limba maghiară ca limba maternă. („Bunicii mei vorbeau ţigăneşte cu mama, dar eu deja învăţasem să vorbesc în maghiară; acolo, în acea vreme, a început să devină demodată limba ţigănească. Am învăţat ţigăneşte atunci cînd bunicul şi unchiul meu jucau filcău, sau de la cele două bunice, cum aranjau curtea.”) Cum *de jure* nu era recunoscută existenţa romilor (nu doar datorită sintagmei „maghiari, germani şi alte naţionalităţi”, dar şi din cauza ignorării complete, spre exemplu cu ocazia recensămintelor, a acestei comunităţi), cei din Dumbrăveni se considerau aparţinînd naţiunii maghiare. Românii şi romii vorbitori de romanes, la fel, îi considerau pe aceşti romi ca fiind maghiari (jigninu-i cu termenul de „bozgor”). Maghiarii erau împărţiţi: „au fost maghiari care ne considerau ţigani, iar alţii spuneau: voi sînteţi maghiari, aici cu toţii sîntem maghiari. În anii şaptezeci şi ţiganii au început să înveţe, şi atunci a început să se formeze duşmănia, ca să spun aşa, între maghiari şi ţigani”. Iată educaţia ca sursă de conflict: pînă cînd romii nu erau competitivi, au fost acceptaţi mai uşor de comunitatea înconjurătoare. „Au fost maghiari care nu agreeau că noi, ţiganii, învăţăm. Nu vedeau cu ochi buni dacă un ţigan devenea meseriaş, în sat nu erau mai mulţi de 20-30 de meseriaşi. Şi multor maghiari le sărea în ochi dacă umblam la costum, că mama mă îmbrăca foarte frumos. Erau invidioşi, strigau după noi: oricum nu vei fi popă.” În mod evident, comunitatea de romi din Dumbrăveni (şi nu numai) trăia această dramă a identităţii: încerca să se asimileze la o altă minoritate (cea maghiară), nici ea cu o condiţie prea uşoară, comunitate care însă avea de multe ori reţineri sau chiar repulsie faţă de această tendinţă.

În aceste condiţii, actul romilor din 20 martie 1990 a fost o declaraţie de fidelitate, de devotament; ei s-au solidarizat cu comunitatea maghiară într-o situaţie deosebit de gravă, în plin conflict cu comunitatea majoritară.

Identitatea etnică nu a fost indiferentă nici pentru anchetatori („într-o noapte a intrat un ofiţer, care mi-a cerut să-i spun sincer ce sînt: român, maghiar sau

țigan”), nici pentru deținuții din penitenciar („deținuții români erau foarte porniți împotriva noastră”).

Ar fi urmat ca după cele întâmplate comunitatea maghiară să ofere un sprijin romilor arestați. Ajutorul a fost parțial. „Avocații au fost aleși de UDMR”... dar... „soția a vândut televizorul să poată plăti”. După eliberare, sprijinul a fost, la fel, nu numai superficial, dar de multe ori și jignitor. „După masă a venit preotul, să mergem la biserică. Am fost așezați în față, s-a spus o rugăciune pentru noi și am primit un plic; rușine care nu poate fi spălată de pe noi. În plic erau cincisute de lei.”

În aceste condiții, Béla Puczi și-a încercat norocul în Ungaria. A dorit să obțină statutul de refugiat. „Nu prea mă pricepeam la legile cu privire la statutul de refugiat, și se țineau în secret față de noi: drepturi nu au fost, obligații pe mai multe pagini.” Umilirile datorate diferenței dintre identitatea asumată și cea atribuită nu au luat sfârșit. Funcționarii care completeau formularele refugiaților îl întrebau ce este. „Am zis, normal, că sînt maghiar. [...] Vedeți, doamnă, am scris totul în maghiară, vorbesc maghiara, normal că sînt maghiar. La care ea: așa știe că am altă naționalitate. Mi-a poruncit să părăsesc biroul, să aștept afară, strigînd după mine: dumneata de ce ai venit aici, din ăștia avem și noi destui. Acest lucru m-a durut mult. Am stat pe coridor. Pînă la urmă a ieșit și a spus doar atît: să mă întorc la Bicske și să mai aștept. Așa a fost. Nu mi-a sosit statutul de refugiat.” A fost trimis în România dar s-a întors în tabăra de refugiați. Unde autoritățile maghiare s-au comportat cu el aproape ca și cei de la închisorile din România. „Am avut impresia că pe noi, țiganii, vor să ne scoată de acolo.” După ce a primit, în sfârșit, statutul de refugiat, Béla Puczi a fost forțat de circumstanțe să plece mai departe, în Franța. În ciuda celor întâmplate, a simțit nostalgia apartenenței asumate. „Mi-a lipsit maghiaritatea mea. Sînt și țigan, dar m-am născut și am crescut printre unguri.” Între timp, autoritățile maghiare i-au retras statutul de refugiat, pe motivul că ar fi perturbat liniștea taberei de la Bicske... într-o perioadă în care Béla Puczi nici măcar nu era în Ungaria! Neprimind statutul de refugiat în Franța, a fost retrimis în Ungaria. Așteptînd să i se soluționeze situația, a lucrat din loc în loc. Astfel a avut posibilitatea de a experimenta o altă identitate: cea a cetățeanului român. „Ardeleanul nu are ce căuta aici. Ardeleanul, care vine aici, oricum e văzut ca fiind român. Și mie mi-au spus de repetate ori: oricum, ești doar un român puturos.”

Dacă la început Béla Puczi se bucura de mai multe identități, a început să simtă și cum e să rămîi fără identitate. „Nu am mai avut orașul meu, țara mea, casa mea, familia mea.” Narațiunea se termină în acest ton al omului care a pierdut totul: „Nu pot să fac nimic. M-am înjosit în așa hal, că nu am curajul să spun că mai trăiesc. Dar să fiu în stare să țin o familie, să cresc copii, să fac cadouri pentru nepoți! Nu am curajul să spun.”

István Haller

altera 16

Contents

Editorial

3

MULTICULTURAL UNIVERSITIES

Lewis Purser

The Bilingual University — Consideration Regarding its Origin,
Mission and Functioning

5

Bilingual universities are the results of different linguistical traditions and contexts, the author of the study affirms; the origins of bilingual universities are mostly political, but one cannot neglect their social reason to exist. Their mission is closely connected to the social situation and needs of the region in which they are. The conference, organised by UNESCO-CEPES, held in Bucharest, between 16-17 of March 2000, on this subject is a promising start. The author of this study is analyzing the institutional case studies presented at this conference, goes over the history of several bilingual universities around the world, and among the missions assumed by these mentions: to promote both participation, coherence, a broader perspective for the university and its students, and to promote bilingualism more as an objective then a condition and to encourage the students to remain in the region. The analyse includes, also, the functioning of this type of universities, as some financial aspects of it. In conclusion, Lewis Purser underlines that the academic basis of a bilingual university has to be as solid as any other university and its activities has to be as excellent as elsewhere.

Michael Langner

Professional Languages as Foreign Languages:
an Organizational and Didactical Provocation of the Bilingual
Education

17

From 1848 Switzerland became a federal state with three official languages German, French and Italian; from 1938 the fourth official language became the Romansh. The city of Freiburg/Fribourg from its foundation has been bilingual in the presence of

German and French cultures. In this framework the author describes the structure of University of Freiburg/Fribourg (founded in 1889), the percentage of students studying in different languages and the structure of the curriculum. Michael Langner concludes: by multilingual education the professional chances are higher; the competencies in more languages are very strong arguments in professional career; this contributes to the promotion of the intercultural dialogue; the competencies in more languages are useful in understanding the technical and professional publications written in other languages.

Jean-Michel Beillard

Bilingualism in Canadian Higher Education.

The Case of the University of Ottawa

29

The University of Ottawa has a very distinctive characteristic: it is bilingual. This makes it a truly unique institution, one which takes pride in describing itself as a reflection of Canada, where cultural diversity and bilingualism (French and English) are governmental policy and have constitutional protection. Clearly, the University of Ottawa is not unique in promoting cultural diversity: all Canadian universities do. Nor is it the only bilingual university in Canada: Laurentian University, located in Northern Ontario, is also officially bilingual, and York University, in Toronto, includes a bilingual component, called Glendon College. The University of Ottawa is unique however, in that it predates Canada as a Confederation (1867) and thus was bilingual before French and English became Canada's official languages. It is today the largest bilingual university in North America, the only one large enough to offer, to both linguistic groups, the vast array of programs.

Sandra Campisi

Case Study of the Free University of Bozen/Bolzano, Italy

49

The Province of South Tyrol, situated in the northern part of Italy, is being proud of the existence of an unique university, which reflects and adapts itself to the ethnic configuration of this area: a trilingual region, of which mother tongues are German, Italian and Romansh (spoken by 4% of the population). The aim of the Free University of Bozen/Bolzano, founded in 1997 (its programs has been launched in 1998) is to offer for the students a multilingual education based on practice, in order to be able to respond to the needs of the local and European labour-market. The author starts with presenting the geographical and historical context of South Tyrol and the first steps taken by this university. After, the linguistical models and faculties are enumerated, the proceedings of admission and conditions of studying and graduation both in the case of compulsory bilingualism and in compulsory trilingualism (regarding the Romansh model). The Linguistical Centre holds the key position in the framework of the Free University of Bozen/Bolzano, so necessary for the improvement of linguistical capacities of the students through the broad offer of language

courses. At the end of her case study, dr. Sandra Campisi concludes that there are chances for this model to prosper in a world, where the knowledge of languages, and not only of the English language, but of the widely spoken languages, has a vital importance for success, mostly in the economical field.

Olle Anckar

Higher Education in a Bilingual State: the Case of Finland

61

Concentrating on the case of the University Åbo Akademi, a higher education institute of Swedish language in the bilingual Finland, this article underlines the problems of higher education institutes functioning in two or three languages in a state where 11% of the population speaks Swedish and 89% speaks Finnish, and a big part of the population is bilingual. The author describes the situation of Finland as a constitutionally bilingual state, its monolingual and bilingual universities and their mission in the field of minorities. It is being presented the administrative structure of the University Åbo Akademi, the requested linguistical abilities and the curriculum in this multilingual environment. As a conclusion, Olle Anckar shows: the best solution for a linguistic group is to benefit from an own university, if this is possible politically and economically, especially in moments of financial austerity.

DIALOGUE

Romania and Minorities — Ten Years After

71

After more than a decade from the events of December 1989, the Intercultural Centre of the Pro Europa League, had organised in Cluj, a debate in the framework of the traditional Intercultural Forums (being at its 8th edition), dedicated to the retrospection on the national minorities' situation in Romania and to the relation between minorities and the majority. At the debate had participated the representatives of national minorities' organisations, of the state institutions, of local authorities, of non-governmental organisations, political analysts, mass-media, students; most of them very well-known due to their assiduous activity to educate the majority population to respect the rights of all kinds of minorities, to change the deeply rooted mentalities, prejudices etc. The conference has been a good occasion to go over the successes and insuccesses and establishing the objectives for further activities. It could be concluded: everyone is speaking about a united, federal Europe, basically different from the one during the period of inter-state wars, but from the whole East-Central European political debate it could be felt a stuffy air of the 19th century. It has to be transplanted the seed from which will rise the pragmatic mentality of the 21st century. This was the aim of these type of debates.

ANALYSE

Klara Kiss-Kingston

The Hungarian Status Law

109

On 19 of June the National Assembly of Hungary passed a "Status Law", or, as it is now being called, a Benefits Law, by an overwhelming majority of 92 percent. The law that will become effective as of 1 January sets out a framework for granting wide-ranging cultural, social, and employment rights in Hungary to ethnic Hungarians from Slovenia, Croatia, Yugoslavia, Romania, Ukraine, and Slovakia. Persons who want to receive these benefits must sign a written declaration claiming Hungarian identity. The law stipulates that on the recommendation by ethnic Hungarian organizations in the relevant countries, the Hungarian authorities will issue a Hungarian identity card to successful applicants. There are also clauses in the law that stipulate financial support in these countries for the establishment, maintenance, and development of institutions and accredited bodies of higher education that guarantee Hungarian-language education.

CASE STUDY

István Horváth & Marius Lazăr

The Dynamics of the Inter-ethnic Relations in the Last Decade

120

The case study is dedicated to the evolution of the interethnic relations, especially between the Romanian majority and the Hungarian minority, due to the fact that the integration of the ethno-cultural diversity has been (and in many aspects remains) one of the difficulties of the Romanian democratization process. The difficulties faced during the last decade, analysed by the authors, are mostly connected to the mentality of the ceaușist national-communism still very present after 1989; to the instrumentation (extended sometimes to paroxysm) of nationalism in the Romanian politics. The results of several public opinion polls are being presented regarding the minority-majority relations. István Horváth and Marius Lazăr complains the lack of seriousness and professionalism of some of the public opinion polls, also the absence of conclusions which could lead to some measures to be taken in order to deal with the sensitive issue of interpersonal relations which has created, for several times, tensions and also led to conflicts. The conclusion of the researchers states that the pronounced presence of the ethnicist discourse in public debates and even used by parties considered democratic (do not speak about the frenzied chauvinist rethoric of the extremist ones) do not has a major impact on the population. One cannot speak, at the level of majority, about the rejection, in generally, of the Hungarians; there is a segment of the population with negative attitudes regarding the Hungarians, but also an approximately equal segment of those who relates with political and democratic maturity to the issue of minorities.

DOCUMENT

Recommendation 1333 (1997) on the Aromanian Language and Culture

139

Comment

Renate Weber

Ancient Populations, New Initiatives: Aromanians in the Attention of the Council of Europe

141

In the last years the fate of the small number groups with distinctive linguistical and cultural characteristics, eventually with a different religious affiliation than the majority population of the country they are living in, ignored until now, starts to preoccupy the Council of Europe, more and more convinced that multiculturalism is one of the riches of the society which should be preserved by it being a factor of internal and regional stability and by this, a factor of progress. In this respect, the General Assembly discussed and adopted in its meeting in June 24, 1997 the Recommendation 1333 on the Aromanian Language and Culture. The comment by Renate Weber follows the procedures of the Council of Europe, the reactions rousen, the positive and negative attitude of certain states, insisting on the strongly negative attitude of Greece. Also, there are presented and commented the provisions of the Recommendation and the perspectives of its application. A success can be considered the recognition of the existence of these populations, but remains a deeply sad message regarding the lack of the necessary funds for putting into practice of the provisions of the Recommendation.

FACES OF EUROPE

Per Denez

Breton, a Language Searching for the Future

147

Breton is a Celtic language. It is part of that language family which, after being extended on a broad region of the continent, nowadays are in the situation of being isolated in the North-Western part of Europe, with the exception of some minor "colonies" in Canada and Argentina. Besides grammar, the Celtic languages have other common characteristics: after being favorable elements of splendid civilizations, fully part of the European cultural heritage, they became, through the centuries, the target of destroying and assimilating politics. Only today the course of history is changed and it is a need for a new grass-root movement of self-identification. In Ireland, Scotland and Wales the situation seems to be better. The future of the Breton language seems to be gloomy if the will of the French state to destroy it will not weaken and if

the most basic cultural rights of the Breton speaking population are not being recognized. In the defense of this language, Per Denez resorts to history, enumerates the positive and negative moments regarding the Breton language, presents the spiritual richness of Breton literature, music, theatre (orally and written) and shows the obstacles in the way of development, the present situation of the language and its speakers, but also the forms of cultural demands, institutions created by the Breton population in order to save what could be save from the cultural and spiritual heritage.

ECUMENICA

Karl Lehmann

Free in Faith

170

The attempts of exaggerating the doctrinaire misunderstandings and the burden of an often bloody history, are numerous and as old as the breach between the churches. But the recent progress of theology as well as the concern for the ecumenical dialogue finally led to the signature in October 31, 1999 in Augsburg, of a Common Declaration regarding justification between the World Federation of Lutherans and the Catholic Church. Which is the difficulty and importance of signing of this agreement? Which is its significance, generally, for the future of the Church and for the ecumenical relations between the different religions and churches. This agreements, Karl Lehmann says, is fundamental but not total. A consensus has been reached regarding the fundamental truths of the justification doctrine, but not regarding the ensemble of the Christian theology. This agreement stresses a hermeneutical problem: none of the Churches, Lutheran or Catholic, does not succeed to draft the truth in an adequate manner. Unity does not mean uniformity: the two churches remain in their differences, but their fundamental is being brilliantly reaffirmed. The communion is expressed, in this case, thanks to a differentiated consensus. The last difficulty, Karl Lehmann shows, remains the pastoral application of this agreement.

ALTERA PARS

Smaranda Enache

An Academic Pact or Multiculturalism "for Real"?

178

In the spirit of the main topic to which this issue of Altera has been dedicated — multicultural universities — the article analyses the delicate problem of the Babeş-Bolyai University, which, during its history of less than a century, has been successively amputated, renamed, displaced, sacrificed to the will of certain politicians and authoritative leaderships, became an object of double frustration, both for Romanians and Hungarians. After roughly going through of its turmoiled history, the author shows, that disregarding the political interference and tendentiousness in the academic society from Cluj, we are facing several possible options to solve the historical

problem, resumed as the following: 1) reestablishing the Hungarian monolingual university separated from the body of the actual Babe^o-Bolyai University, solution widely promoted by the Hungarian academic society; 2) establishing an autonomous Hungarian section in the framework of the Babe^o-Bolyai University; 3) the multicultural university, which is being at this moment the option of the Romanian liberal academic society, due to the openness, tenaciousness and professionalism of the former rector Andrei Marga. All of these three alternatives are analyzed presenting their advantages and disadvantages. As a term of comparison the University of Fribourg (Switzerland) is being shortly presented. Smaranda Enache concludes by expressing her hope that the university democracy, regardless of the adopted solution, will not be less, but more than the civic democracy.

REVIEWS

Alexandru Cistelean

The Euro-Romanians' Denomination 183

István Haller

Tîrgu-Mureş/Marosvásárhely, 1990: Hungarian for Three Days... 188

La Editura PRO EUROPA au mai apărut:

- Heinrich Henckel, *Sistemul elvețian*
John P. Frank, *Modele de guvernare democratică*
Ezra Solomon, *Economia într-o societate liberă*
Chester Finn, *Politica într-o societate liberă*
Chester E. Finn Jr., *A preda democrația*
Howard Cincota, *Ce este democrația?*
Binder Pál, *Az erdélyi fejedelemség román diplomatái*
Richard Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europa*
Willy Zeller, *Breviarul economiei de piață*
Ionel Ion, Mariana Costin-Ion, *Aritmetica. Aritmética*
Ionel Ion, Mariana Costin-Ion, *Számtn. Aritmética*
Andrei Roth, *Naționalism sau democratism?*
Roth Endre, *Nacionalizmus vagy demokratizmus?*
Hamar, J.& Sárkány-Kiss, A. (red.), *The Maros/Mureș River Valley. A study of the geography, hydrobiology and ecology of the river and its environment*
Hamar, J.& Sárkány-Kiss, A. (red.), *The Criș/Körös Rivers' Valleys. A study of the geography, hydrobiology and ecology of the river and its environment*
Hamar, J.& Sárkány-Kiss, A. (red.), *The Someș/Szamos River Valley. A study of the geography, hydrobiology and ecology of the river and its environment*
Hamar, J.& Sárkány-Kiss, A. (red.), *The Upper Tisa Valley. Preparatory proposal for Ramsar site designation and an ecological background Hungarian, Romanian, Slovakian and Ukrainian co-operation*
Sárkány-Kiss Endre, Hamar József, Sîrbu Ioan,, *Starea ecologică a râului Mureș/ A Maros folyó ökológiai állapota*
Sárkány-Kiss Endre, Sîrbu Ioan, Kalivoda Béla (red.), *A Körös-medence folyóvölgyeinek természeti állapota/Starea naturală a văilor din Bazinul Crișurilor*
*** *Fragmentarium. Judaica-Christiana-Islamica*
*** *România și minoritățile. Colecție de documente*
*** *Învățămîntul pentru minoritățile naționale în România*
*** *Drepturile persoanelor deținute și închise în Penitenciarul din Tîrgu Mureș*
*** *Respectarea drepturilor lingvistice în Tîrgu Mureș*
*** *Respectarea drepturilor copilului în școlile din Tîrgu Mureș*
*** *Educația în societățile multietnice din Europa Centrală și de Est*
*** *Administrația locală în comunitățile multietnice din Europa Centrală și de Est*
*** *Rolul minorităților în relațiile transfrontaliere și internaționale din Europa Centrală și de Est*
*** *Minoritățile și mass-media în Europa Centrală și de Est*
*** *Administrație locală. Autoadministrare locală (vol. I-IV)*

Revista *Altera*

1. *Autonomie și autodeterminare*
2. *Drepturi individuale. Drepturi colective*
3. *Drepturi individuale. Drepturi colective*
4. *Drepturile omului și religia*
5. *Etnic. Național. Multinațional*
6. *Federalism*
7. *Federalism și reconciliere*
8. *Federalism și devoluție*
9. *Regionalism și regionalizare*
10. *Regionalism și/sau descentralizare*
11. *O Europă a regiunilor*
12. *Multiculturalism*
13. *Multiculturalism / Interculturalism*
14. *Drepturile lingvistice ale omului*
15. *Drepturile lingvistice — drepturi fundamentale*

PRO EUROPE League

The PRO EUROPE League (Liga PRO EUROPA) is one of the most well-known civic NGOs in Romania, founded in the Transylvanian town of Tîrgu-Mureş (Marosvásárhely — Neumarkt), on 30 December 1989, immediately after the fall of the Ceauşescu's dictatorial regime.

The PEL has become respected due to its involvement in promoting human rights, pluralism and multicultural values. From the very beginning of the transition, the PEL has played a significant role in the political reality of Romania, joining different civic movements and alliances committed to mobilize public opinion against the restoration of the former communist structures. In the specific area of the multicultural society of Transylvania, the PEL has played an important role in monitoring discriminatory policies against minorities and in promoting tolerance between Romanians and Hungarians, a key issue for peace and democratic progress in Central Europe.

For more than eight years, the PEL has organized an impressive number of workshops, seminars, round-table debates, summer camps, conflict resolution missions and meetings for teachers, local authorities, judges, prosecutors, students, political and civic leaders, has published an independent weekly and a series of booklets and brochures.

***altera** is meant to promote the PEL's values among academics, policy makers and the large public in Romania. It is one of the few Romanian publication focusing on the issue of ethnic, religious and linguistic diversity in the Transylvanian area, as well as European integration.*

- *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) și Charles Stuart Mott (SUA), cărora editorii le adresează mulțumiri.*
- *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*
 - *Articolele nepublicate nu se restituie.*
 - *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

Responsabil de număr: Elek Szokoly

Grafica: Mana Bucur

Tehnoredactare: István Haller

Tipărit la S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș

ISSN 1224-0338

